

Yazdıkları ve yaptıklarıyla tarihin aykırıları*

Yıldırım KOÇ**

Başka bir dünya mümkün mü? Sömürünün ve baskının olmadığı, insanların toplumsal üretime yeteneklerine göre katkıda bulunup üretilen ürünlerden ihtiyaçlarına göre pay aldığı, insanların bencillikten kurtulup birbirine kardeşçe, yoldaşça, dostça yaklaştığı, doğanın sunduğu zenginliklerin akıllı bir biçimde kullanıldığı bir dünya yaratılmaz mı? Geçmişte böyle bir dünya düşünen ve/veya yaratmaya çalışan insanlar oldu. Bugün de var. Bu yazı, bu insanların bir bölümünün kısacık öyküsü.

"Çocukların oyun sevinci"
İbrahim Balaban 1998

Sunuş

İnsanlığın ulaştığı üretkenlik düzeyi tüm insanların günün koşullarında insanca yaşayabilmeleri için gerekli ürünleri üretebilecek ve hizmetleri sunabilecek düzeyde. Buna karşın, bir tarafta servetler birikirken, diğer tarafta yoksulluk artıyor. Bir tarafta yoksulluk ve açlık varken, diğer tarafta bazı ürünler, fiyatları düşmesin diye tahrip ediliyor. Bir tarafta ihtiyaç içindeki insanlar, diğer tarafta kullanılmayan üretim kapasitesi ve insan gücü (işsizlik) var.

Bu adaletsizliğin sürdürülebilmesi için baskı uygulanıyor; insanları sessizleştirecek, uyutacak ve hatta başkaları üzerinde baskı aracı olarak kullanılmalarını sağlayacak araçlar geliştiriliyor. Televizyon kanallarının çoğunun eğlence programları, filmleri, dizileri, tartışma programları hep bu amaca yönelik. Hâkim sınıflar dini duyguları da bu amaçla kullanmaya çalışıyor.

Bu adaletsizlik ve baskılar, insanların önemli bir bölümünde kişilik bozulmalarına yol açıyor. Hayatta ve ayakta kalabilmek isteyenlerin büyük kısmı bencilleşiyor, bireycileşiyor; insan ilişkilerinin dayanışma ve dostluk değil, çıkar hesapları belirleyici oluyor.

Bencillik ve bireycilik insanın doğal özelliği değil. İnsanın temel ve doğal özelliği, varlığını koruyabilme güdüsü. Sınıflı toplumlarda ve özellikle içinde yaşadığımız kapitalist toplumda, varlığını koruyabilme çabası insanı bencil ve bireyci yapıyor. Sınıfların ve sömürünün olmadığı bir toplumdaysa, varlığın korunabilmesi toplumsal dayanışmaya bağlı.

Günümüzde doğanın sunduğu ve çocuklarımızdan ödünç aldığımız kaynaklar hızla israf ediliyor, tüketiliyor. Kapitalistler insanları daha fazla tüketmeye yöneltiyor. "Modasının geçtiği" ileri sürülerek, eskimemiş birçok ürün çöpe gidiyor. İnsanlar, kullandıkları cep telefonlarıyla, marka giysileriyle, altlarındaki arabalarla kişilik buluyor ve itibar kazanıyor. Bu süreçte de doğa tüketiliyor. Kapitalizme karşı çıkmadan "çevrecilik" yapanlar ise kanserli hastaya ağrıkesici veriyor.

İçinde yaşadığımız düzenin adı kapitalizm; kapitalizmin emperyalizm aşaması.

“Bencillik ve bireycilik insanın doğal özelliği değil. İnsanın temel ve doğal özelliği, varlığını koruyabilme güdüsü.”

Başka bir dünya mümkün mü? (i) Sömürünün ve baskının olmadığı, insanların toplumsal üretime yeteneklerine göre katkıda bulunup üretilen ürünlerden ihtiyaçlarına göre pay aldığı, (ii) insanların bencillikten kurtulup birbirine kardeşçe, yoldaşça, dostça yaklaştığı, (iii) doğanın sunduğu zenginliklerin akıllı bir biçimde kullanıldığı bir dünya yaratılamaz mı?

Geçmişte böyle bir dünya düşünen ve/veya yaratmaya çalışan insanlar oldu. Bugün de var. Bu yazı, bu insanların bir bölümünün kısacık öyküsü.

Giriş

İnsanlığın geçmişinde herkesin üretim sürecine gücü ve yeteneği oranında katıldığı, buna karşılık toplam üretimden ihtiyacına göre pay aldığı, kimsenin başkalarını ezmediği, başkalarına üstünlük taslamadığı ve ayrıcalık sahibi olmadığı bir dönem vardı. Özel mülkiyet ve ona bağlı olarak sömürücü sınıf ve sömürülen sınıf, yöneten ve yönetilen yoktu. İnsanlık tarihinin bu dönemi "Altın Çağ" olarak anılır. İnsanlığın geçmişindeki bu eşitlikçi dönemin bazı izleri bugün bile görülebilir. 19. yüzyılda Rusya'daki köy komünleri geçmişin önemli kalıntılarıydı. Alexander Herzen'in (1812-70) dikkat çektiği ve sosyalizme geçişte bir araç olarak gördüğü bu köy komünleriyle Marx da ilgilenmişti. Günümüzde köylerin köy mülkiyetindeki meraları da belki bu anlayışın devamıdır.

Sınıfların ve sömürünün olmadığı eşitlikçi bir toplum yaratma özlemi, cenneti yeryüzünde yaratma çabası geçmişte de oldu, günümüzde de var.

Eflatun (Platon, İ.Ö.428-349), *Yasalar* kitabında insanlığın geçmişinde yaşanan mutlu dönemi şöyle anlatıyor:

"İlk olarak, bu ilkel insanların perişan durumu onlarda bir diğerine karşı sevgi ve iyi niyet duygusu yaratıyordu ve ikinci olarak da, varlıklarını sürdürürebilmek için birbirleriyle tartışmaları için de bir neden yoktu, çünkü belki başlangıçta ve özel bazı durumlar dışında, bol bol otlakları vardı ve ilkel çağda bu otlaklardan yiyeceklerinin büyük bölü-

münü elde edebiliyorlardı ve bol miktarda süt ve etleri vardı; ayrıca avlanarak, nicelik veya nitelik olarak küçümsenmeyecek başka yiyecekler de temin edebiliyorlardı. Aynı zamanda bol miktarda giyecekleri, yatakları ve evleri ve ateşe dayanıklı olan veya olmayan kapları vardı; (...) Bu nedenle insanlık o günlerde çok yoksul değildi; ayrıca yoksulluğun nedeni, aralarındaki farklılıklar da değildi; ayrıca altın ve gümüş sahibi de olmadıklarından zengin de olmuş olamazlardı. Ve ne yoksulluğu ne de zenginliği olan bir topluluk daima en soylu ilkelere sahiptir; bu toplumda ne küstahlık ne adaletsizlik vardır, ne de kavga veya kıskançlık. Ve bu nedenle iyi insanlardı ve yine bu nedenle basit kafalı denilen durumdaydılar ve kendilerine iyi ve kötü hakkında bir şey söylendiğinde, tüm basitlikleri içinde duyduklarının çok doğru olduğuna inanıp onu uyguluyorlardı. Hiç kimse, şimdiki insanların yaptığı gibi, bir başkasının yalan söylediğinden kuşku duyma anlayışına sahip değildi."

Büyük ütopyaçı Tommaso Campanella da (1568-1639) "Altın Çağ" şiirinde şunları söylüyor:

Mutlu bir altın çağ olduysa eskiden/Niçin bir kez daha olmasın?/Her şey dönüp dolaşıp/Gelmiyor mu eski yerine?/Düşündüğüm, öğütlediğim gibi benim/Paylaşıydı insanlar/Yararları, mutluluğu ve ahlâkı/Cennet olurdu dünya.../Uyanık, temiz sevgiler gelirdi diyorum/Azgın, kör sevgiler yerine/Yalan dolan, bilgisizlik yerine/Gerçek bilgi gelirdi /Ye kardeşlik zorbalığın yerine.

(Çeviren: Sabahattin Eyüboğlu)

Campanella, çok ağır işkencelerden geçmesine ve 27 yıl hapis yatmasına rağmen, cenneti yeryüzünde yaratma mücadelesinden vazgeçmedi. Campanella bu özlemini, aşağıda özetlenen *Güneş Ülkesi* kitabında dile getirdi. Onun gibi on binlerce insan da bu amaç için büyük fedakârlıklarda bulundu, büyük sıkıntılara ve işkencelere katlandı ve hatta hayatını verdi, veriyor.

Büyük iktisatçı Adam Smith de 1776 yılında yayımlanan *Milletlerin Zenginlikleri* kitabının 8. bölümünün başında şöyle yazmaktadır: "Arazinin özel mülkiyete geçirilmesi ve hayvanların biriktirilmesi öncesindeki her şeyin orijinal durumunda emeğin tüm ürünü emekçiye ait olurdu. O ürünü onunla paylaşacak ne toprak ağası ne de efendi vardı."

Rousseau da özel mülkiyetin altın çağda bulunmadığını belirtiyor ve bir arazi parçasını çitle çeviren ilk insanın insanlığı saran tüm kötülüklerin sorumlusu olduğunu ileri sürüyordu. Rousseau'nun izleyicileri arasındaki yaygın anlayışa göre, bir zamanlar eşitsizliğin ve özel mülkiyetin olmadığı bir altın çağ vardı.

İnsanlık tarihindeki "Altın Çağ" ve "cenneti yeryüzünde yaratma" anlayışı tarihte diğer başka düşünürler tarafından da ele alındı.

İnsanlık cennetten nasıl kovuldu?

İnsanlığın gelişiminin ilk evresi, ilkel komünal toplum, yaklaşık 10 bin yıl öncesine kadarki dönemdir. Bu evrede insanlar doğanın sundukları hayvanları avlıyor, meyveleri topluyorlardı. Genellikle erkekler avcılık, kadınlar toplayıcılık yapıyordu. İnsan topluluklarının sayısı 40-200 arasındaydı. Bu ekonomik faaliyet insanların eşitliğini ve birbiri için fedakârlık yapmasını (diğerkâmlığı) zorunlu kılıyordu. Bu niteliklerin yok olması, açlık ve ölüm demektir. Hayat, rekabeti değil, işbirliğini ve dayanışmayı zorunlu kılıyordu. Çalışma yeteneğinde olan herkes, avcılık ve toplayıcılık faaliyetine gücü oranında katılıyordu. Bencillik değil, cömertlik teşvik ediliyordu. Elde edilen yiyecekler, insanların katkılarına göre değil, ihtiyaçlarına göre dağıtılıyordu. Biriktirilecek, özel mülkiyete aktarılacak bir "ekonomik artık" yoktu. Ayrıca yiyecek için sürekli yer değiştiren topluluğun toprak üzerinde özel mülkiyet geliştirmesi de mümkün değildi. Bu toplumda sömürü, sınıf farklılaşması, yönetici-yönetilen ayrımı, baskı yaşanmadı. İnsanlar birbirine akrabalık bağıyla bağlıydı. Topluluğun yaşamına ilişkin kararların alınmasında erkekler ve kadınlar eşit hakka sahipti.¹ Bazı toplumlarda kadınların hâkimiyeti vardı. Birbirinden hoşlanan kadınlar ve erkekler birlikte olabiliyor, miras kaygısı olmadığından yasalarla düzenlenmiş evliliğe gerek duyulmuyordu. "Kadınlar ortak" değildi; cinsel ilişki konusunda evlilik kısıtlaması yoktu. Çocuğun kimden olduğu da bilinmediğinden, annenin nesli esastı. Anadolu'da ana tanrıça Kibe'nin ön planda olması bu anaerkil toplum yapısının ürünüdür. İkel komünal toplumdaki ilişkiler genel olarak bu nitelikteydi.

Bu toplum biçiminde, yokluğun zorunlu kıldığı eşitlik, dayanışma, kardeşlik vardı; özel mülkiyet, yöneticiler, sömürü, evlilik, baskı yoktu.

Zaman içinde insanlar hayvanları evcilleştirdi ve tarımsal faaliyete geçti. Alet kullanımı da gelişti. Böylece insanların asgari düzeyde yaşayabilmesi için gerekli olandan daha fazla ürün üretildi, "ekonomik artık" ortaya çıktı. Ekonomik artık ve bunu

sağlayan evcil hayvan ve ekilen tarla, özel mülkiyeti ve köleliği getirdi. Özel mülkiyet, sınıfları doğurdu, sömürüyü mümkün kıldı. Sömürü, baskıyı getirdi; sömürüyü sürdürmek isteyenler, sömürülenler üzerinde baskı kuracak mekanizmaları geliştirdiler. Özel mülkiyetin önem kazanması insanlar arasındaki ilişkinin diğerkâmlık, dayanışma, dostluk yerine rekabete ve çıkar çatışmasına dönüşmesine yol açtı. Özel mülkiyetin diğer bir ürünü, kadınla erkek arasındaki ilişkinin çıkara dayalı bir bağa dönüşmesi oldu. Kadının rolü ikinci plana itildi. Özel mülkiyet kapsamındaki mal-mülkün çocuklara aktarılabilmesi için miras hukuku gelişti.²

Âdem ile Havva'nın cennetten kovulması olarak anlatılan, üretim araçlarının gelişmesi sonucunda özel mülkiyetin ve onun yukarıda özetlenen olumsuz sonuçlarının ortaya çıkmasıdır.

Ancak ilkel komünal toplumun eşitlikçi ve kardeşliğe dayalı düzeni insanlığın hafızasında yaşadı ve sınıflı toplumda sömürülen, baskı altında tutulan ve/veya insanca ilişkileri özleyen insanlar açısından bir Altın Çağ oldu.

Sınıfsız ve sömürsüz bir dünya özlemi peşinde koşanlar

Altın Çağ'a geri dönmek isteyen insanlar, ilkel komünal toplumdaki geri üretici güçler düzeyine dönmek yerine, başka araçlarla baskı ve sömürüyü önlemeye, insanlar arasındaki ilişkileri yeniden dayanışma, dostluk ve yoldaşlık temelinde biçimlendirmeye çalıştılar. Bunun için çeşitli düzenlemeler yapmaya giriştiler.

Bazı ütopyalarda ve girişimlerde üretim araçları (arazi, işyerleri, vb.) üzerinde ortak (toplumsal) mülkiyet savunuldu; bazılarında üretim araçları üzerinde özel mülkiyet korundu, ancak bunlar insanlar arasında eşit olarak yeniden dağıtıldı.

Bazı girişimlerde konutlar da ortak mülkiyeteydi ve konutlar dönem dönem yeniden dağıtılıyordu. Bazılarında konutlarda özel mülkiyet korundu.

Bazı girişimlerde hiçbir özel eşya yoktu. Elbiseler bile ortak mülkiyeteydi. Bazılarında bu eşyalar özel mülkiyeteydi.

Bazı girişimlerde kadınları erkeğe bağlayan tür bir evliliğe karşı çıkılıyor, kadının da erkek gibi özgür olması gerektiği savunuluyordu. Erkeklerle kadın arasındaki ilişki yasaların zorlamasıyla değil, taraflar arasındaki sevgi bağıyla biçimleniyordu. Bu durumda, çocuklar toplumun (herkesin) çocuğu kabul ediliyor, çocuklar da tüm erkekleri babaları gibi görüyordu. Çocuklar aileleri tarafından değil, toplum

1) Harman, Chris, *A People's History of the World*, Verso, London, 2008, s.3-9.

2) Bu konuda bkz. Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (1884).

tarafından yetiştiriliyordu. Bazı girişimlerde kadını erkeğe bağlayan tür aile korunuyordu.

Özel mülkiyetin ve aile zorunluluğunun bulunmadığı girişimlerde, miras da söz konusu değildi. Bazı eşitlikçi girişimlerde miras hakkı vardı.

Girişimlerin çoğunda insanları bireycilikten kurtarmanın ve onları toplumsal bütünlüğün parçaları haline getirmenin araçlarından biri olarak toplu yemekler uygulanıyordu. Toplu yemeklerin giderleri genellikle toplum tarafından karşılanıyor ve yemeklere katılma zorunlu tutuluyordu.

Girişimlerin çoğunda insanların sade yaşamı teşvik ediliyordu. Bu anlayış, üretici güçlerin gelişiminin sınırsız tüketim olanağı sağlamadığı dönemlerde son derece mantıklıydı. Ayrıca sade yaşam, hem insanların gereksiz tüketimle doğal kaynakları israf etmesini önüyor, hem de onların tükettikleriyle farklılaşmasını ve bencilleşmesini önüyordu.

Girişimlerin bazılarında insanlardan yeteneklerine göre katkıda bulunmaları isteniyor ve bunun karşılığında toplumsal üretimden ve hizmetlerden ihtiyaçlarına göre pay alabilmeleri sağlanıyordu. Bazılarında katkı ve alınan pay arasında bir bağlantı kuruluyordu.

Bazı girişimler bir model kurmakla sınırlıydı. Bazı girişimler ise hem önerilen düzen için mücadele öneriyor, hem de mücadeleye doğrudan giriyordu.

Üretim araçları (tarlalar, dükkânlar, fabrikalar, makineler, vb.) üzerindeki özel mülkiyetin insanlığın gelişimine katkısı inkâr edilemez. İnsanlığın gelişiminin uzunca bir evresinde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet üretici güçlerin gelişimini sağladı, baskı ve sömürüye yol açıp eşitsizliği artırsa da insanlığın birikimine büyük katkılarda bulundu. Ancak üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin verdiği zararlar da büyüktür. Bu zararların bir bölümü yazımın girişinde özetlendi.

İnsanlık üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti aşabilirse, baskının ve sömürünün olmadığı, insanların bencilikten kurtulup birbirine dostça yaklaştığı, doğanın sunduğu kaynakların israf edilmediği bir düzen kurulabilir. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin

aşılabilmesinin yolu, insanlığın on binlerce yıl önceki ilkel komünal topluma dönmesi değildir. İnsanlığın gelişiminin bu ilk aşamasındaki birlik-telik, üretici güçlerin geriliğinin ve yoksulluğun zorunlu sonucuydu. İnsanlık, üretici güçlerin gelişim düzeyinin, üretim araçları üzerinde özel mülkiyeti gerektirmeyecek kadar çok bollukta mal ve hizmeti sunabildiği zaman özel mülkiyeti aşabilir. Bunun tamamlayıcısı ise çağımızda kapitalizmin yol açtığı gösterişçi tüketimin ve moda çılgınlığının aşılması, sade bir yaşamın hâkim olmasıdır. Bazı ütopyalarda doğanın sağladığı ürünler, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti gerektirmeyecek kadar boldur. Arzulanan toplumların çoğunda da sade bir yaşam öngörülmektedir.

1. Eşitlikçi bir toplumu yazdıkları eserlerde savunanlar

Bazı düşünürler, insanların sınıfsız ve sömürsüz bir şekilde yaşayabilecekleri bir dünyanın düşünüyordu, bu konuda kitaplar yazdı. Bu kitapların bazılarında doğa her türlü ihtiyacı fazlasıyla karşıladığından, insanların çalışmasına ve özel mülkiyet peşinde koşmasına gerek yoktu. Bazılarında olanakların sınırlılığı eşitlikçi ve sade bir yaşamla aşılanıyordu. Herkes için cennet vaat edenlerin yanı sıra, başkalarının ezilmesi ve sömürülmesi temelinde bir kesime cennet hayal edenler de vardı.

Avrupa kaynaklı ütopyalarda görülen genel eğilim, başka toplumsal sınıfların ve halkların sömürülmesi ve ezilmesi temelinde eşitlikçi bir dünya kurma özlemidir. Anadolu geleneği ise farklıdır.

1.1 Eski Yunan'da eşitlik

Hesiod, eski Yunan'da yaklaşık İ.Ö.750 yıllarında yaşamış bir şairdi. Şiirlerinde anlattığı Altın Çağ, Zeus'un babası Kronos döneminde yaşanmıştı. Bu çağda insanlar yaşlanmıyordu. Mora Yarımadası'ndaki cennette huzur içinde yaşıyorlardı. Ancak bu dünya zaman içinde değişti. Altın Çağ'ın yerini gümüş çağı, bronz çağı, kahramanlar çağı ve demir çağı aldı. *Hesiod*'un yaşadığı dönem, demir çağıydı. Bu dünya da bir gün Zeus tarafından yok edilecekti. Tarihte ilk kapsamlı eşitlikçi devlet projelerinden biri, *Eflatun'a (Platon)* aittir.

Eflatun'un *Devlet* kitabında Sokrates'in devletin koruyucularına ilişkin anlattıklarının bir bölümü de, geçmiş toplumlara ilişkin görüşleriyle bağlantılıdır:

"Devleti, dışarıdan düşmanlara karşı, içeriden dostlara karşı koruyan, yani dostlarımızın kötülük isteklerini, düşmanların da kötülük imkânlarını önleyen kimselere, asıl koruyucularımız diyeceğiz. (...)

"İlkin, kesin bir zorunluluk olmadıkça, hiçbiri mal mülk edinmesin. Sonra oturdukları yer, yiyeceklerini sakladıkları ambar, her isteyenin girebileceği

yerler olmalı. Yiyecekleri de ölçülü ve yiğit savaşçılara yaraşan cinsten olsun. Bekçiliklerine karşılık, yurttaşların kendilerine verecekleri, bir yıllık yiyeceklerinden ne çok, ne de az olsun. Yemeklerini birlikte yesinler, savaşta askerler gibi hep bir arada yaşasınlar. Gümüş ve altına gelince, diyeceğiz ki onlara: İçlerinde Tanrının koyduğu altını, gümüşü saklayanların, insanların vereceği altında ve gümüşte gözü olmaz. Kendi altın yaradılışlarını dünyanın altını ile kirletmek günahıdır. Çünkü dünya altını yüzünden türlü kötülükler işlenmiştir. Oysaki içlerindeki altın tertemizdir. Şehirde yaşayanlar arasında yalnız onlar için altına, gümüşe dokunmak, onu kullanmak, ona eşyasında, evinde yer vermek, onunla süslenmek, altın ya da gümüş kupalardan içmek yasaktır. Böylece hem kendilerini, hem de devleti korumuş olacaklardır. Ama toprakları, evleri, paraları oldu mu, koruyucu olacak yerde kendileri de mal sahibi ve çiftçi, yurttaşlarının yardımcıları iken düşmanı, zorba efendisi olurlar. Ömürleri kötölemek ve kötülenmekle, tuzak kurmak ve tuzağa düşmekle geçer; dışarıdaki düşmanlardan çok içerideki düşmanlardan korkarlar. Kendilerini de, devleti de ölüme sürüklerler. (...)

"Üstelik aldıkları ücret de sadece geçimlerini sağlayacak; boğaz tokluğuna çalışacaklar. O kadar ki, canları gezmek istese, kadınlara para yedirmek isteseler, mutlu insanlar gibi dilediğini satın almaya kalksalar, olmaz diyeceğiz."³

Ancak Eflatun'un öngördüğü eşitlikçi düzen yalnızca Yunanlılar (yurttaşlar) içindi. Amacı da, başkalarını sömürme güç ve yeteneğinin sürdürülebilmesiydi. Üretimi yapan ve hizmetleri sunan köleler üzerindeki hâkimiyetin sürdürülebilmesi ancak birbirine sıkı sıkıya bağlı, kendisini mevcut düzene adanmış ve bu nedenlerle de kendi aralarında eşitlikçi bir düzen kurmuş koruyucularla mümkündü. Yabancılar ve köleler bu eşitlikçi düzenin dışında tutuluyordu. Onlar, barbar kabul ediliyordu. Barbarlar ise insanlığın daha düşük bir türüydü ve Yunanlılar tarafından yönetilmek, onlar için bir onur ve avantaj kabul ediliyordu. Bu dönemde çalışmak da aşılanıyordu. Çalışmak, kölelerin göreviydi. Özgür yurttaşlar ise politikayla (yönetmekle) uğraşıyorlar ve bu sömürü ve baskı düzenini korumak ve

3) Eflatun, *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1958, s. 163, 166-167, 169.

daha da güçlendirmek için savaşıyorlardı. Yoksul yurttaşların özlemi de beden çalışmasından kurtulabilecekleri bir toplumun yaratılmasıydı.

İ.Ö. 446-386 döneminde yaşayan *Aristophanes*'in *Kadınlar Halk Meclisi* kitabında da kadınların hâkimiyeti altındaki dünya ortak mülkiyete dayanıyordu. Ancak bu ortak mülkiyetçi ve eşitlikçi toplum da yalnızca Yunan yurttaşları içindi; köleler köle olarak kalacaktı. Kitapta oyunun başrolündeki Praksagora şunları söylüyor:

"Dinleyin: Gelecekte, her şey, ortak olacak ve her şey herkese ait olacak, herkes aynı şekilde beslenecek artık; zengin de kalmayacak, yoksul da. Olamayacak birinin hektarlarca toprağı, diğerinin yokken mezar kadar yeri. Olmayacak birinin düzinelerce kölesi, diğerinin yokken bir hizmetçisi. Hayır; bütün herkese eşit ve ortak verilecek her şey ve özellikle de yaşam!"

"Bakin şimdi, bütün topraklar ortak olacak; gümüş ve altın ve diğer her şey. Mallar ortak olunca, sizi doyuran ve bakan da biz kadınlar olacağız."

"Suç işlemeyecek hiç kimse, yoksulluk nedeniyle; çünkü her şey herkesin ortak malı olacak; ekmek, pasta, esvap, kavurma, şarap, bezelye, mercimek ve simitler."

"Kadınlar da olacak ortak mal ve her isteyen girecek koynuna istediği erkeğın, bıraktıracak istediğinden gebe kendini!"

"Baba olarak kabul edecek her çocuk, kendinden birkaç on yıl daha yaşlı gözükene!"

Toprağı kimin işleyeceği sorusuna da Praksagora şöyle yanıt veriyor: "Uşaklar! Senin bütün işin, gölgenin on ayak kadar uzadığını görmek: Ardından hemen yemeğe koyulabilirsin."

Hırsızlıkla ilgili soruya verilen yanıt da şöyledir: "Kim neyi neden çalsın ki, her şey kendisinin olduktan sonra?"

Ortak mülkiyetçi projelerde yemeklerin ortak yenmesi uygulaması yaygındır. Sofraların nereye kurulacağı sorusunu Praksagora şöyle yanıtlıyor: "Bütün mahkeme salonlarını ve geniş sofalarını kentin, dönüştürecekim halk salonlarına."⁴

Yine ortak mülkiyet ve eşitlik. Ancak kölelerin sömürülmesi ve ezilmesi temelinde.

İ.Ö.550-476 yıllarında yaşamış olan *Miletli Hecataeus*'un eşitlikçi bir devlet modeli vardı. Bu devlet, firavunların krallığının idealize edilmiş biçimiydi. Bu devlette fethedilen tüm arazi yurttaşlar arasında eşit bir biçimde bölüştürülüyordu ve arazi-

4) Usta, Sadık, *İlkçağ Ütopyaları, Mükemmel Toplum ve İlk Devlet Teorileri*, Kaynak Yay., İstanbul, 2015, s.151-169.

nin satılması yasaktı. İnsanların ideali servetlerini mümkün olduğunca artırmak değil, yurttaşların en yüksek toplumsal ideale eriştirilmesiydi. Böylece insanlar kazanç hırsından, kavgalardan ve bunlarla bağlantılı tüm kötülüklerden kurtuluyordu.

Euhemerus, İ.Ö.340-260 yıllarında eski Yunan'da yaşayan bir düşünürdü. Kitabında, Hindistan yakınlarındaki bir adada yaşayan ideal bir toplum anlatılmaktadır. Bu toplumda emeğe büyük saygı gösterilmektedir. Toplumda bir işbölümü vardır. Zanaatkarlar en üst sınıftadır, çiftçiler ikinci sıradadır ve çobanlarla askerler eşit düzeydedir. Kişinin evi ve bahçesi dışında tüm araziler ve diğer üretim araçları ortak mülkiyettir. Arazi birlikte işlenmemektedir, ancak çiftçiler ve çobanlar ürettikleri ürünleri toplumun ortak tüketimi için ortak ambarlara getirmektedir. Bu toplumda paraya da, bir tüccar sınıfa da gereksinim yoktur.

Helenistik dönemin önemli ütopyacıları, İ.Ö.3. yüzyılda yaşadığı ileri sürülen *Iamboulos* (Iambulus) idi. *Iamboulos*'a ilişkin bilinenler, Diodorus Siculus isimli bir yazarın aktardıklarıyla sınırlıdır. *Iamboulos*'un *Güneş Adaları* ütopyasını Diodorus aktarmaktadır.

Iamboulos'un *Güneş Adaları*, sınıfların ve sömürünün olmadığı bir yerdir. Sparta'da veya bazı başka yer ve ütopyalarda görülen kölelik, *Güneş Adaları*'nda yoktur. Ancak bu adalarda doğa öyle cömerttir ki, insanlar çalışmadan her türlü ürüne fazlasıyla erişebilir. İlkel komünal toplumda ekonomik faaliyet ağırlıklı olarak avcılık ve toplayı-

cılıktan oluşuyordu. *Güneş Adaları*'nda da avcılık ve toplayıcılık vardır; ancak her şey son derece bol olduğundan, insanlar yiyip içmekte ve keyif yapmaktadır. Böyle bir ortamda özel mülkiyete ihtiyaç yoktur. Doğa her şeyi bol bol verdiği için, mülkiyet kavramı yoktur ve toplumsal mülkiyet de söz konusu değildir.

Iamboulos'un *Güneş Adaları*'nda özel mülkiyet olmadığı gibi evlilik ve miras da yoktur. Kadınlar ve erkekler birbirleriyle ilişki kurmada özgürdür. Doğan çocuklar da toplumun çocukları kabul edilir ve annelerin bile kendi çocuklarını tespit edebilmesi olanaksızdır. Böylece herkes uyum içinde yaşar. Eşitliğin sağlanması amacıyla toplumda işbölümüne karşı çıkmaktadır. Yapılması gereken işlerde bir işbölümü ve uzmanlaşma yoktur; herkes sırayla sorumluluk üstlenir ve verilen toplumsal görevleri yapar.⁵

1.2. Rıza şehri

Thomas More'dan yaklaşık 750 yıl önce yazılan bir ütopya (yeryüzünde yaratılan cennet) Cafer es-Sâdık'a veya Şiilerin 12 imamının altıncısı Cafer üs Sadık'a ait.

Esat Korkmaz'ın anlatımına göre, "Alevi inançlarının, bu kapsamda törenlerin, törenlerde izlenecek yolun, yöntemin açıklandığı erkânamelerin en eskisi Cafer üs Sadık tarafından yazıldığı kabul edilen *Buyruk*'tur."⁶

İmam Cafer 8 Aralık 765 tarihinde Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur'un emriyle zehirletilerek öldürülmüş.

Sınıfsız ve sömürsüz bir dünya veya cenneti yeryüzünde yaratma hayali, umudu ve mücadelesi binlerce yıl önceye gidiyor. Rıza Şehri de bu anlatımların en eskilerinden biri.

Thomas More'un *Ütopya*'sında köleler vardı; İmam Cafer'in yeryüzü cennetinde baskı, sömürü, köle yok.

Paranın olmadığı, rızayla herkesin her şeyi yapabildiği rıza kentindeki yaşama ilişkin bazı bölümleri aktarıyorum:

"Bir zamanlar bir sûfi dünyaya seyahate çıkar. Bir gün yolu, bir kente düşer. Bu kent, şimdiye değin

5) Clay, Diskin-Purvis, Andrea, *Four Island Utopias*, Focus Pub., Newburyport, 1999, s.107-114. Diodorus Siculus'un aktardığı metnin tam çevirisi için bkz. Peterson, Kimberly, *Living on the Edge: The Travel Narratives of Euhemerus, Iamboulos and Lucian*, Duke University Doktora Tezi, 2001, s.169-172. Lowry, S.Todd-Gordan, Barry, *Ancient and Medieval Economic Ideas and Concepts of Social Justice*, Brill, Leiden, 1998, p.109-110.

6) Korkmaz, Esat, *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*, 4. Basım, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2013, s.9. Rıza Şehri bölümü için bkz. s.178-182.

gördüğü kentlere benzemiyordur. Sabah zamanı herkes işine gücüne gitmekte, sessizlik içinde yaşam sürmektedir. Kentin alışılmamış bir düzeni vardır. Süfi kentin bu düzenini görünce şaşar kalır. Öyle ki yaklaşmış birine bir şey sormaya cesaret edemez. Karnı acıkmıştır. Kenti gezerken bir fırın görür. Ekmek almak için içeri girer. Fırıncıya para uzatarak ekmek ister. Ama fırıncı hayretle paraya bakar.

"Nedir bu? Biz bunu kaldırmak için yıllarca uğraştık, büyük savaşlar verdik. Anlaşılan sen rıza kentinden değilsin, dünyalı olmalısın, der."

Fırıncı, süfiyi görevlilere teslim eder. Ona, bu kentte para pul geçmediği anlatılır. Kentin ulularının toplandığı meclise götürürler. Süfi, ihtişamlı bir binaya götürüleceğini sanır. Sessiz bir köşede küçük bir yapıya götürürler. Yerlere basit kilimler serilmiştir. Aksakallı ulular, bağdaş kurmuş kentin sorunlarını tartışmaktadırlar.

Süfiyi kentte bir konakta konuk ederler. Karnını doyururlar. "Burada para pul geçmez. Burası rıza kentidir. Rızalıkla her istediğini alır, her istediğini yaparsın," derler. Ayrıca da aylak oturmamasını, çalışmasını isterler. "Bu kentin insanları kavga, çekekemelik, kendini beğenmişlik gibi tüm kötülüklerden arınmış durumdadır."

Süfi bir süre sonra bir kadınla tanışır. Onunla buluşmaya giderken, bir nar bahçesinden birkaç nar koparır. Bu arada yakalanırım korkusuyla aceleden bazı dalları da kırar. Kadın narları görünce şöyle der:

"Beni düşündüğün için sağ ol. Ama o bahçenin yerini, varlığını ben de biliyorum. Canım isteseydi gidip ben de alabilirdim. Şimdi benim canım istemiyor. Bu narlar burada boşuna çürüyecek. Başkalarının hakkını boşuna çürütmüş olacağız. Gelirken öğrendim. Narları koparıırken bahçeye de büyük zarar vermişsin. Oysa daha dikkatli davranıp bahçeye zarar vermeyebilirdin. Burada senden kimse bir şey kaçırmıyor ki. Bunca zamandır rıza kentinde yaşıyorsun. Bu kentte rızalıkla her şeyin serbest olduğunu bilmeliydin. Şimdi anlıyorum, sen bu kente ayak uyduramazsın."

Süfi rıza kentinden atılır.

1. 3. Thomas More ve ütopya

Thomas More, "ütopya" sözcüğünü geliştiren ve yerleşiren kişidir.

More, 1478 yılında Londra'da doğdu. 1523 yılında İngiltere'de Avam Kamarası'nda sözcü oldu. 1529 yılında da başbakanlığa eşit bir göreve atandı. Aşırı dindar bir kişiydi; Hıristiyan dünyasının papanın egemenliği altında bütünleştirilmesini savunuyordu. 1886 yılında Papa XIII. Leo tarafından

azizliğin birinci mertebesine yükseltildi. 1935 yılında da Papa XI. Pius tarafından Katolik Kilisesi'nin azizleri arasında resmen yer alarak Saint Thomas More oldu. Çok dürüsttü. Çok sade yaşardı. Ailesine çok bağlıydı. Ancak siyasi olarak son derece muhafazakâr ve hatta gerici bir kişiydi. Ayaklanmaya karşıydı. Düzene karşı ayaklanmanın tanrıya karşı ayaklanma olduğunu savunuyordu. Bu nedenle Thomas More'u "eşine tarihte az rastlanan büyük bir devrimci" saymak son derece yanlıştır. İngiltere'de halk üzerinde en büyük baskıların uygulandığı dönemde hâkim sınıfların en üst düzeyde hizmetkârlığını yapmış ve uygulanan zulümde en üst düzeyde sorumluluk üstlenmiş bir kişiyi, yalnızca yazdığı bir kitaba dayanarak bu şekilde övmek, sınıfsız ve sömürsüz bir dünya mücadelesinde ömürlerini tüketmiş devrimcilere büyük haksızlıktır.

Thomas More (1478 - 1535)

Thomas More aynı zamanda doğru bildiğinden şaşmayan bir kişiydi. Bu çizgisini, İngiltere Kralı VIII. Henry'ye karşı da sürdürdü. VIII. Henry, Vatikan'ın ve Papa'nın İngiltere'deki gücünü kırmak amacıyla Anglikan kilisesini kurmuş ve kendisi de bu kilisenin başına geçmişti. Tüm baskılara karşın gerici Vatikan'a bağlılıktan ve Katoliklikten ayrılmadı ve 1534 yılında kral VIII. Henry'nin emriyle hapse atıldı. Hapiste de bu tavrını sürdürürken, 1535 yılında başı kesilerek öldürüldü. Devrimcilikten değil, Anglikanlığa karşı tarihsel olarak daha gerici konumdaki Katolikliği savunduğu için hayatını kaybetti.

Utopia'nın Türkçeye ilk çevirisi Sabahattin Eyüboğlu, Mina Urgan ve Vedat Günyol tarafından gerçekleştirildi.⁷ Mina Urgan, kitabın 11. baskısına yazdığı "Thomas More'un Yaşamı ve Utopia'nın İncelenmesi" çalışmasında Thomas More hakkında İngiliz eleştirmeni Sidney Lee'nin eleştirisini şöyle özetlemektedir: "More yalnız kitabında ilericidir; siyasal yaşantısında hep tutucu kalmıştır. Monarşinin halkı zorbaca yönetmesine, sınıf ayrılıklarından doğan haksızlıklara karşı çıkmamıştır; yoksullukları önlemek için bir çaba göstermemiştir." Lee şöyle demektedir: "Utopia'da düşünce özgürlüğünün ve hoşgörünün bir savunucusu olan More, din alanında boş inançların ve akılla hiç uyuşmayan bir

7) More, Thomas, *Utopia*, Çan Yay., İstanbul, 1964.

otoritenin sürmesi uğruna kendini feda etmiştir.”⁸

İngiliz sömürücülerinin ve gerici Katolik kilisesinin hizmetindeki Thomas More, devlet otoritesinin sarsılmasını ve halkın yöneticilere başkaldırmasını çok tehlikeli sayıyordu. Bu nedenle 1532 yılında yazdığı bir yazıda, aşağıda ele alınacağı üzere büyük bir devrimci olan Thomas Münzer’e (Müntzer) şiddetle çatmıştı.

Mina Urgan da More hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Utopia’da yüzde yüz hoşgöründen yana olan More’un kendi kişisel yaşantısında, Tanrı’ya inançları ne denli candan olursa olsun, Katolikliğe başkaldıranları kâfir saydığı, onlarla ömrü boyunca uğraştığı doğrudur. Mezarı için hazırladığı yazıtta kendini ‘hırsızların, katillerin ve kâfirlerin düşmanı’ olarak tanıtır. Dinle ilgili polemiklerinde, o çağda geçerli olan küfürlere başvurarak, dinsel reformu tutanları, ‘veba salgını gibi’ yayılmakla, ‘domuzlar’, ‘cehennem köpekleri’, ‘şeytana hoş görünmek için oynayan maymunlar’ olmakla suçladı.”

Mina Urgan’ın Thomas More’u çağdaşı Münzer ile karşılaştırması da ilginçtir: “Thomas More, papalığa bağlılığından ötürü öldürüldü. Oysa Almanya’da dinsel reformun öncülerinden biri ve bir eylem adamı olan Münzer, papalığa karşı çıkmakla kalmadı, köylüleri ve yoksulları örgütleyip ayaklanmalarını da sağladı ve bu yüzden ölüm cezasına çarptırıldı. More’un Confutation of Tyndale’s Answer (Tyndale’in Verdiği Cevabın Yanlış Olduğunun Kanıtlanması) (1532) adlı polemik yazısında, Utopia’da öngörülen sosyalizmin gerçekleşebilmesi amacıyla ayaklanan Münzer yandaşlarına kıyasıya çatması, her ne kadar garip bir tutarsızlık örneği görünse de buna şaşmamalı aslında. Çünkü More, bir ülkede devlet otoritesinin sarsılmasını, halkın yöneticilere başkaldırmasını çok tehlikeli sayıyordu.”

8) More, Thomas, *Utopia*, T. İş Bankası Yay., İstanbul, 2010, s.224.

Katolik Kilisesi 13. yüzyıldan itibaren zenginlerle yoksullar arasındaki sınıf ayrımının Tanrıya karşı olduğunu yaymaya başladı. Bu anlayışa karşı 14. yüzyılda John Wycliffe’in önderliğinde yoksul rahipler hareketi başladı. Bu akıma “Lollard”lar deniyordu. Lollard’ların önderlerinden John Ball’un katıldığı 1381 yoksul köylü ayaklanması çok önemlidir. Mina Urgan şöyle yazıyor: “Gel gelelim Thomas More, elbette lollardlardan, halk ayaklanmalarından yana değildi. Gençliğinde birkaç yıl geçirmişti bir manastırda ve sosyalizminin dinsel kökenleri, manastır yaşantısına dayanmaktaydı aslında. Tıpkı manastırlarda olduğu gibi, Utopia’da da özel mülkiyet ve para yoktur, her şey ortaklaşa paylaşılır, herkes eş giyinir, birlikte yemek yer, bireysel bir yaşamdan fazla toplumsal bir yaşam sürer.”

Thomas More’un devlet yönetiminde en üst düzey sorumluluklar üstlendiği yıllar, İngiltere’de yoksul üzerindeki baskıların en acımasız bir biçimde uygulandığı dönemdi. Artan yün fiyatları nedeniyle büyük toprak sahipleri on binlerce ortakçıyı topraklarından çıkartarak, buraları otlağa çevirince, kentlere göç eden köylüler büyük bir yoksulluk içine itildi. İş bulamayanlar hırsızlığa yöneldi. Hırsızlığın cezası ölümdü. Thomas More, Utopia’da artan hırsızlığı önlemek için ölüm cezası verilmesini şöyle eleştirmektedir: “Öldürmek hırsızlığı cezalandırmak için çok ağır, hırsızlığı önlemek içinse çok hafif bir cezadır. Her çalan ölümü hak etmedikten başka, açlıktan ölmek için çalan adama en korkunç işkenceleri de yapsanız yine çalar (...) Hırsızlara en ağır cezaları verecek yerde, toplumun bütün üyelerine yaşama olanaklarını sağlasanız ve kimse kellesi bahasına çalmak zorunda kalmasa daha iyi olmaz mı?”

Ancak Thomas More’un bir döneminde devlet yönetiminde büyük sorumluluklar üstlendiği VIII. Henri’nin krallığı sürecinde 7200 hırsız asıldı.

Thomas More, köylülerin yoksullaştırılması ve topraklarından kovulmasından sorumlu olan aristokratları Utopia’da şöyle eleştirmektedir: “Halkın yoksulluğa düşmesinin baş nedeni aristokratların çokluğudur. Bu yararsız, bu bal vermez arılar başkalarının alın teriyle geçinmekte, topraklarında çalışanları daha fazla kazanmak için derisine kadar yümzemekte, bunun dışında başka gelir kaynağı bilmemektedirler.”

Ancak, Thomas More, bu aristokratların sömürsünün devamını sağlayan devletin başbakanlığa eş yöneticiliğine kadar yükseldi ve bu çarkın dişlilerinden biri olarak aristokratlara hizmet verdi.

Tüm bu olumsuz siyasi özelliklerine karşın, Thomas More’un Utopia’sında anlattığı düzenin birçok olumlu yanı vardı. Ancak bu olumluluklar, Utopia’daki köleler için geçerli değildi. Utopia, sınıflı bir toplumdu ve olumlu sayılacak düzenlemeler, köle olmayanlar için uygulanıyordu. Utopia’nın özgür

halkı, köleleri sömürdüğü gibi, başka halkları da kullanmada becerikliydi. Bu açılardan bakıldığında, Utopia'daki olumlu uygulamalar, emperyalizmi destekleyerek kapitalist toplum içinde halk için daha insanca yaşama koşulları yaratmayı hedefleyen günümüz Avrupa sosyal demokratlarını önemli ölçüde anımsatmaktadır.

Thomas More'un Utopia'sında özel mülkiyet yoktur. Utopia'da konutlar ve konutlardaki eşyalar da ortak mülkiyettedir: *"Her iki kapı da bir dokunuşta açılacak kadar hafiftir. Kilitler anahtarlar yoktur. İsteyen girebilir. Çünkü evde hiçbir şey özel değildir, ne varsa herkesin malıdır. Utopialılar ev bark konusunda ortaklık ilkesine bağlıdır. Özel mülk düşüncesini kökünden yok etmek için her on yılda bir ev değiştirirler ve herkesin oturacağı ev kura ile belli olur."*

Utopia'da insanların her türlü ihtiyacı, para ödenmeden ve kişinin toplumsal üretime ve hizmetlere katkısı dikkate alınmadan, ihtiyaca göre karşılanır.

Utopia'da yemekler parasızdır. İsteyen evinde yemek yapabilir, ancak beklenen, öğle ve akşam yemeklerinin topluca yenmesidir.

Utopia'nın yayımlandığı 1516 yılı, bir süre önce keşfedilen Amerika kıtasından bol miktarda altının ve gümüşün Avrupa'ya aktığı, herkesin altın ve gümüş peşinde koştuğu bir dönemdeydi. İnsanlar altın ve gümüşün iyice esiri olmuştu. Utopia'da ise altın ve gümüş aşağılanmaktadır.

Thomas More çok iyi bir aile reisiydi. Bu anlayış, yazdığı kitaba da yansımıştır. Utopia'da evlilik vardır ve boşanma mümkündür. Ancak, *"evlilik kurallarına bağlı kalmayanlar, en ağır cezaya çarptırılıp, köle olurlar."*

Diğer bazı ütopyalardan farklı olarak, Thomas More'un Utopia'sında halk çalışır ve üretir. Ancak gereksiz işler kaldırıldığından, aylıklık yasaklandığından ve kadınların da çalışma yaşamına katılması sağlandığından, çalışma süresi, insanların kendilerini geliştirmelerine zaman ayıracak biçimde kısaltılmıştır.

Thomas More, bundan sonra, kadınların, din adamlarının, soyluların, onların uşaklarının ve korumalarının, sahte sakatların çalışmadığı toplumları eleştiriyor.

Utopia'da giyim de ihtiyacın karşılanmasını güzel bir biçimde sağlamayı amaçlıyor; gösterişi değil. Bu sade yaşam biçimi de 16. yüzyılda aristokrasinin gösteriş merakının eleştirisi ve günümüzde kapitalizmin tüketim çılgınlığına bir yanıt.

Utopia'daki bu eşitlikçi, paylaşımcı, ortaklaşacı düzen, köle sömürsünü ve başka halkların kullanılmasını da kabulleniyor. Diğer bir deyişle, öngörülen, sınıfsız bir toplum ve dünya ölçeğinde kar-

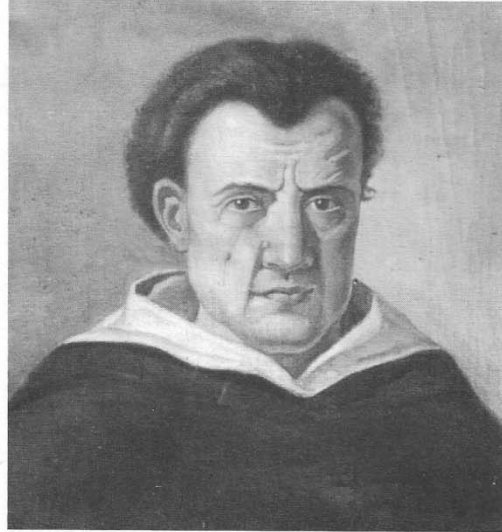
deşlik değil.

Utopia'da kölelik var. Ağır, pis, tehlikeli ve zararlı işler kölelere yaptırılıyor.

Utopia'da pazarlarda balık ve her türlü et bulunur. Ancak bunları tüketime hazırlama işini köleler yapar.

Utopialılar savaş için de bir başka halkı kullanırlar.

Çağımızda bazı kişiler tarafından göklere çıkarılan ve "eşine tarihte az rastlanan büyük bir devrimci" olarak övülen Thomas More, dönemin İngiltere'sinin hâkim sınıflarının baskı ve sömürsünü sürdürmede en üst düzeyde sorumluluk üstlenmiş bir kişiydi. 501 yıl önce yayımlanan kitabında hayal ettiği düzenin birçok olumlu özelliği vardı, ancak öngördüğü düzen köle sömürsüne ve yabancıların kullanılmasına dayanıyordu. Özgür insanlar için yeryüzünde yaratılan cennet, başkaları üzerinde baskı ve sömürü temelinde inşa edilmişti.

Tommaso Campanella (1568 - 1639)

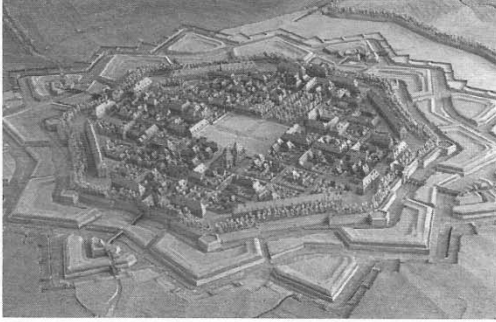
1.4. Tommaso Campanella ve Güneş Ülkesi

Tommaso Campanella 1568 yılında İtalya'nın Stilo kasabasında doğdu ve 15 yaşında manastıra girdi. Bu dönemde güney İtalya İspanya'nın sömürgeci durumundaydı. Halk yoksuldu. Engizisyon da büyük zulüm uyguluyordu. Campanella, İspanyol boyunduruğuna karşı bir ayaklanma örgütlemeye çalıştı. Ancak ayaklanma önceden haber alındı ve Campanella yakalandı.

Campanella, ağır işkencelerden geçirildi ve 27 yıl hapsede kaldı. Campanella yaşadıklarını şöyle anlatıyordu:

"Elli hapis evine girdim çıktım. Yedi kez, tüyler ürpertici işkencelere uğradım. Son işkence kırk saat sürdü. Bedenimi iplerle sıkı sıkı sarıp kan revan içinde bıraktılar. Ellerimi arkadan bağlayıp, sivri bir kazığın üstüne sallandırdılar beni. Kırk saat sonra beni öldü sandılar, işkenceyi durdurdular. İşkencecilerimden bazıları, daha da canımı yakmak için, asılı bulunduğum ipi ha bire oynatıyor, boynuna küfür savuruyorlardı. Bazıları da, 'yaman adam, doğrusu' demekten kendilerini alamıyorlardı. Hiçbir şeyle sarsamadılar, alt edemediler beni, bir tek söz bile alamadılar ağızımdan. Tam altı ay süren bir hastalıktan, bir mucizeyle kurtulduktan sonra, bir çukura attılar beni. On beş ay kaldım orada."⁹

Diğer bir deyişle, Campanella, yukarıda kitabı ele alınan Thomas More'dan çok farklı bir kişiliktir. Sömürü ve baskı düzeninin adamı olup ve bürokrasinin en üst düzeyinde görev alıp hâkim sınıflara hizmet ettikten sonra hayali bir ülkeyi anlatmamıştır; inandığı dava uğrunda büyük bir mücadele vermiştir.

Campanella'nın Güneş Ülkesi'ndeki her şeyde ortak mülkiyet esastır. Özel mülkiyetin ve ailenin birlikte geliştiği ve insanları bencilleştirdiği anlatılmaktadır.

Güneş Ülkesi'nde üretim araçlarının ötesinde, konutlar ve bireysel eşyalar da ortaktır: "Güneş Kentlilerin evleri, odaları, yatakları ve gerekli bütün eşyaları ortaktır. Her altı ayda bir, yöneticiler herkese hangi çevrede, hangi evde, hangi odada kalacağını bildirir. Her odanın kapısında, içinde geçici olarak oturanın adı yazılıdır."

Bu ülkede insanlar üretim sürecine yeteneklerine ve güçlerine göre katkıda bulunur, üretilenden ihtiyacına göre pay alır. "Güneş Ülkeliler ev bark, yiyecek içecek işleriyle pek uğraşmazlar. Çünkü herkes ihtiyacı ne ise onu almaktadır."

Toplumda herkes çalıştığı için, herkesin ihtiyacının karşılanmasını sağlayacak düzeyde üretim kolayca gerçekleştirilir. Bunun için herkesin günde yalnızca dört saat çalışması yeterlidir: "Güneş Kent'te ya-

rarlı işler, sanatlar, bilimler, çeşitli toplum görevleri bütün yurttaşlar arasında eşitçe paylaşılmakta ve adam başına günde dört saat düşmektedir. Günün geri kalan saatleri çekici bilgilere, okumaya, tartışmalara, gezmelere, kısaca, beden ve kafanın gelişmesine yarayan faydalı ve hoş işlere harcanmaktadır. Kumar, kâğıt, satranç, zar gibi oturarak oynanan oyunlar yasaktır. Top, bilye, mızrak, ok, cirit, güreşle vakit geçirmelerine izin verilmektedir."

Güneş Ülkesi'nde kadınlar da üretim ve hizmet sunum süreçlerinde etkin bir biçimde yer alır.

Güneş Ülkesi'nde yemeklerin birlikte yenmesi uygulaması vardır.

Güneş Ülkesi'nde kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler yöneticiler tarafından düzenlenir. Cinsel ilişkide de toplumun ihtiyaçları göz önünde bulundurulur.

Güneş Ülkesi'nde insanlar sade yaşarlar, sade giyinirler: "Güzel görünmek amacıyla boyanan, boynunu yükseltmek için yüksek topuklu ayakkabı ve ayaklarının kusurunu gizlemek için de uzun elbise giyen kadınlar ölüm cezasına çarptırılır."

Bu ülkede her yurttaş eşittir. "Gurur, onlarca kusurların en ürkücüsüdür. Gurur taslayan kimse en sert cezalara çarptırılır. Hiçbir Güneş Kentli, mutfakta, tarlada çalışmak, sofrada hizmetinde bulunmak ya da hastanelerde hastalara bakmak gibi görevleri hor görmez. Her iş bir toplum görevi sayılır Güneş Kent'te." "Uşak, hizmetçi kullanmak gibi kötü alışkanlıkları yoktur. Çünkü kendi kendilerine yeterler, hem de fazlasıyla."

Güneş Ülkesi'nde insanlar hem çok zengin, hem çok yoksuldu:

"Güneş Ülkelilere göre, yoksulluk insanları alçaltır, hilelere, kurnazlıklara, hırsızlıklara, yalancılıklara, serseriliğe götürür, onlarda yurt sevgisini azaltır. Zenginlikse, gururlu, cahil, küstah, palavracı, hain, kendini beğenmiş, bencil, iftiracı yapar insanları, hem de kolayca. Oysa her şeyin ortak olduğu Güneş Ülkesinde, herkes aynı zamanda hem zengin, hem yoksuldu. Zengindir, çünkü Kent bütün ihtiyaçlarını karşılar; yoksuldu, çünkü hiç kimsenin özel malı mülkü yoktur, her şey ortaktır. Güneş Kentliler mala mülke köle olmazlar, sadece yararlanırlar ondan."

Ne yazık ki Güneş Ülkesi'nde köleler de vardır; ancak bunlar sınırlı biçimde kullanılmaktadır: "Güneş Kentliler, kölelerle yabancıların kötü alışkanlıklarıyla Kent'in ahlakını bozmalarını önlemek için, her çeşit alışverişi Kent'in dışında yaparlar. Savaşta aldıkları esirleri yine oralarda satarlar. Satmadıklarını da Kent'in dışında çukur kazmada, ya da çeşitli ağır işlerde kullanırlar."

9) Kazgan, Haydar-Günyol, Vedat, "Önsöz", Campanella, Güneş Ülkesi, Çan Yay., İstanbul, 1965, s.8-9.

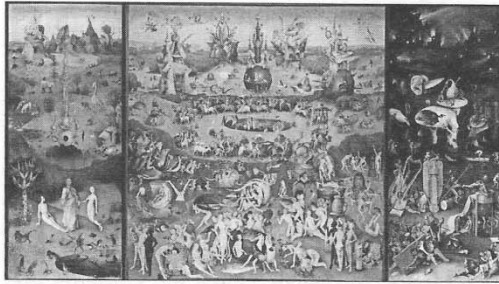
1.5. Diğer ütopyalardan bazıları

Yüzyıllar boyunca mevcut düzenin olumsuzluklarından rahatsız olanlar başka dünyaların düşünüyü kurdu, hayal ürünü toplumlar yarattı. Bunların bir bölümü özetle aşağıda sunulmaktadır.

Sebastian Frank 16. yüzyılın ilk yarısında yaşadı. Kilise kökenliydi, ancak kiliseden ayrıldı ve aktif siyasi mücadeleye katılmasa da, yazdığı kitaplarda ortak mülkiyeti savundu. 1534 yılında yayımlanan kitabında şöyle diyordu: "Güneş ışığı, hava, yağmur, kar ve su nasıl ortaksa, gerçekten her şeyimizin de ortak olması gerekir."¹⁰

17. yüzyıl ütopyalarından biri, bir Alman bilgini ve hümanisti olan *Johann Valentin Andreae*'nin (1586-1654) 1619 yılında yayımladığı *Christianopolis* kitabıdır.

J. V. Andreae, bir kitap yazmanın ötesinde, kumaş dokuma ve boyama fabrikalarındaki işçilerin sorunlarının çözümü için bir yardımlaşma derneği de kurdu. J. V. Andreae'nin kitabında da bir gemi bir adanın kayalıklarında parçalanır ve kurtulanlar bu adada *Christianopolis* isimli bir şehir bulurlar. Şehirde yaklaşık 400 kişi yaşamaktadır. Özel mülkiyet yoktur. İşlerin yapılmasında kentte yaşayanlar arasında katı bir işbölümü söz konusu değildir. Özellikle hoşa gitmeyen beden çalışmaları herkes tarafından sırayla üstlenilmektedir. Çalışma süreleri kısadır. Aileler küçüktür. Sade bir yaşam söz konusudur. Giysiler, kişinin cinsiyetine, yaşına ve mevsime göre belirlenmektedir ve gösterişsizdir. Yemekler ayrı yenmekle birlikte, yiyecek malzemesi kamu tarafından sağlanmaktadır.

Hieronymus Bosch'un ütopyik dünya çizimi

Bu yıllarda Thomas More'un *Utopia* isimli kitabını anımsatan başka yapıtlar da yaygınlaştı.

İngiliz şair *John Barclay* (1582-1621) ölümünden kısa bir süre önce *Argenis* isimli bir kitabı bitirdi. *Francis Bacon* (1561-1626) tarafından yazılan ve ancak yazarın ölümünden sonra, 1627 yılında yayımlanan *Yeni Atlantis* kitabı da bilime dayalı eşitlikçi

bir dünya tasarlıyordu.¹¹ Ancak bu ülkede demokrasi yoktu. Ülkeyi, büyük bir lüks içinde yaşayan bir azınlık yönetiyordu.

İngiliz yazar *Thomas Heywood*'un (1570-1641) *Altın Çağ* isimli kitabı 1611 yılında yayımlandı.

Bu yüzyıllarda *James Harrington*'un *Oceana* (1656), *Winstanley*'in *Devletin Yeniden Kuruluşu* (1652), *Denis Vairasse*'in *Sevarambe Tarihi* (1675), *Samuel Hartlib*'in Ünlü Macaria Krallığı (1641), *Thomas Spence*'in yapıtları bunlardan bazılarıdır.

Gabriel de Foigny (1630-1692) bir Fransız papazıydı. 1676 yılında yayımlanan *Terra Incognita Australis* kitabında Avustralya'da batan bir gemiden kurtulan bir Fransız gemicisinin öyküsü anlatılır. Bu ülkede herkes ortak evlerde yaşamaktadır. Özel mülkiyet yoktur.

Morelly, 18. yüzyıl Fransız ütopyacılarından. 1755 yılında yayımlanan kitabında, Max Beer'in özetlediği biçimiyle, insanlığın kurtuluşu için şu görüşleri savunuyordu: "Toplumda hiçbir kimse, kişinin günlük çalışması ve zevkleri için gerçekten gereksinim duyduğu şeylerin dışında hiçbir şeyin tek maliki olmamalıdır. Her yurttaş toplumun eşit bir yurttaşdır ve giderleri kamu tarafından karşılanacak biçimde beslenmeli, bakılmalı ve istihdam edilmelidir. Her yurttaş gücüne, yeteneklerine ve yaşına göre payına düşen katkıda bulunur ve sosyal ve ekonomik yasalara göre görevlerinin belirlenmesinde bunlar dikkate alınır."¹²

Etienne Cabet'in (1788-1856) 1840 yılında yayımlanan *İcarie*'ye Bir Yolculuk kitabında, *İcarie* adı verilen mutlak eşitlikçi bir toplum hayal edilmektedir. Bu kitap, daha sonraki yıllarda bazı komün girişimlerinin esin kaynağı oldu.

William Morris (1834-1896) 1890 yılında *Hiçbirerden Haberler* isimli bir kitap yayımladı. Kitabın kahramanı uykuya dalar ve iki yüz yıl sonra uyanır. Uyandığı toplumda özel mülkiyet yoktur; üretim ve mülkiyet ortaktır. Evlilik ve boşanma da ilgili kişilerin kararına bırakılmıştır.

Edward Bellamy'nin *Geriye Bakış* kitabı da aynı niteliktedir.

Charles Fourier (1772-1837) tarafından öngörülen hayali dünyaya *Harmonia* veya *Harmony* (Uyum) adı veriliyordu. Bu toplum, her birinde 1620 kişinin yaşadığı alt birimlerden oluşuyordu. Her birimin konutları, toplantı salonları, arazisi ve diğer ortak kullanım binaları vardı. Bir birime mensup olan herkese asgari düzeyde gereksinimlerini karşılayacak düzeyde yiyecek, giyecek veriliyor, çocuk bakımı için gerekli olan eşyalar sağlanıyordu. Herkes

11) Bacon, *Yeni Atlantis*, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, 1957.

12) Beer, M., a.g.k., 1929, s.205.

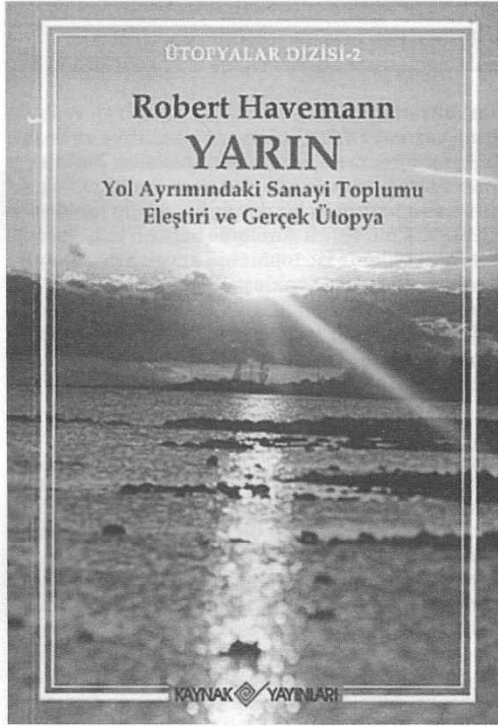
10) Beer, Max, *Socialist Struggles and Socialist Forerunners*, International Publishers, New York, 1929, s.108.

istediği işi yapıyordu. Çalışmak bir oyuna dönüştürülmüştü. Kadınlar erkekler kadar özgürdü.

Fourier, bu düzeni kurmak için gerekli parayı zenginlerden alabileceğine inanmıştı. Bu nedenle yıllarca böyle bir gönüllü zengin bekledi.

1.6. Çağdaş ütopyalar

Ursula Le Guin, 1974 yılında *"Mülksüzleştirilenler"* isimli ütopya bir bilimkurgu romanı yazdı. Romanda iki gezegen anlatılıyordu. Gezegenlerden birinde hiyerarşik bir kapitalist devlet bulunuyor, diğerinde yaklaşık 1 milyon radikalın yaşadığı ortak mülkiyetçi bir toplum yaşıyordu. Bu gezegende mülkiyet, duvar ve kapı yoktu. Kimse zengin değildi; kimse fakir de değildi. İnsanlar, hiçbir şeye sahip olmayarak özgürleştiklerini düşünüyorlar, bir şeylere sahip olanların gerçekte bunlar tarafından sahip olunduğunu ileri sürüyorlardı.

Robert Havemann'ın ütopyası, II. Dünya Savaşı sonrasında sosyalizmi kurma çabası içinde kurulan devletlerdeki uygulamalara alternatif olarak geliştirilen çağdaş bir çalışmaydı. *Robert Havemann* bir Alman komünistiydi. 1910 yılında doğdu. 1932 yılında Alman Komünist Partisi'ne üye oldu. Faşizme karşı mücadele etti. 1943 yılında yakalandı ve ölüme mahkûm edildi. 1945 yılında Sovyet Kızıl Ordusu tarafından kurtarıldı. 1946 yılında, Alman Komünist Partisi'nin devamı olan Sosyalist Birlik Partisi'ne girdi. Demokratik Alman

Cumhuriyeti'nde 1949-1963 döneminde milletvekilliği yaptı. Ancak Sovyetler Birliği'ne ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne eleştirel bir tavır benimsedi; uygulamaların sosyalizmden sapma olduğunu ileri sürdü. Partiden çıkarıldı. 1976-1978 döneminde ev hapsine mahkûm edildi. 1982 yılında öldü. Yarın, *Yol Ayrımındaki Sanayi Toplumu, Eleştiri ve Gerçek Ütopya* isimli kitabı 1979 yılında yayımlandı.¹³

Kitapta, bir çift ve çocukları 1 Temmuz 1980 günü Ütopya ülkesine giderler.

Bu ülkede geliştirilmiş olan çok ileri teknoloji sayesinde insanların çok büyük bölümü doğrudan üretim faaliyetinden kurtarılmıştır.

"Sanayide çok az insan, sadece yüksek vasıflı uzmanlar çalışıyor. Vasıfsız ya da sizin bildiğiniz anlamda sanayi işçisi bizde yok artık. Üretim tamamen otomatikleşti. Ürünlerin kalitesi ve tasarımları on yıllarca aynı kalıyor. (...) Bütün o bürokrasi de sanayimizden çıkıp gitti. Ütopya'da artık para da olmadığından, ücret ve maaş da yok, faturalar ve bankalar da. Böylece bürokrasinin eski görevlerinin bu bölümü tamamen ortadan kalktı. Üretim plana uygun ve hatasız yürümesi için, yan ürünlerin ve yedek parçaların depodaki stoklarının düzenli kontrolü ve denetimi gerekiyorsa, bu iş, hiçbir insan eli değmeden, bilgisayar kumandalı otomatik 'yönetim' tarafından, hatasız olarak yapılır."

"Seralarda yapılan hasat çalışmalarının tümü -tarladakilerin de- tam olarak otomatikleştirilmiştir. Tohumlar da otomatlar tarafından ekilir. Çok az fire veren, en basit hasat otomatlarının kullanılmasına imkân verecek şekilde çalışırlar. Yeni fidanların ilk büyüme devresini aşip birbirlerinden ayrılmasını gerektiği zaman da, bu işi makinelerle yaparız. (...) Bitki hastalıklarına karşı böcek zehri ya da tedavi için kimyevi maddeler kullanmamıza gerek yok."

Ütopya'da devlet yoktur, hükümet yoktur, polis yoktur, insanları yöneten bir yapı yoktur.

İnsanların yaşamları da son derece sadedir. Örneğin, ziyaret ettikleri bir evin mutfağına ilişkin gözlemler şöyledir: "Bir sürü tenceresi, tavası, tası vardı, bazıları bakırdandı, fakat büyük çoğunluğu ateşe dayanıklı, pişmiş topraktan, kahverengi ve açık sarı renk tonlarında çanak çömlekti."

Ütopya'da çok ileri bir teknoloji kullanıldığından, her türlü israf önlendiğinden ve sade bir yaşam sürüldüğünden, çalışma zorunluluğu yoktur: "Ütopya'da hiçbir biçimde çalışma zorunluluğu yoktu. Zaten böyle bir zorlama kimden gelecekti ki? Temel görevi, insanları insanlık dışı işler yapmaya zorlamak olan acımasız baskı mekanizması devlet zaten artık yoktu."

13) Robert Havemann, *Yarın, Yol Ayrımındaki Sanayi Toplumu, Eleştiri ve Gerçek Ütopya*, Kaynak Yay., İstanbul, 2005.

Ütopya'da öğretim ve eğitim, öğrenme, araştırma ve öğretme süreklidir.

Kapitalizmde üretilen ürünler, yenilerinin alınmasını zorunlu kılacak biçimde, dayanıksız yapılır. Ayrıca "moda" değişiklikleri sayesinde kullanılacak birçok ürün kenara veya çöpe atılır. Kapitalizm bu nedenle de kaynakları tüketerek doğayı tahrip eden, insanların gereksiz yere daha fazla çalışmalarını gerekli kılan bir düzendir. Hâlbuki Ütopya'da bu işler tümüyle farklıdır.

Ütopya'da insanların işe gidiş gelişleri de işkence olmaktan çıkarılmıştır: "İnsanlar işlerine çok yakın oturuyorlar. Hiç kimse, her sabah bir saat ya da daha uzun süre tıka basa dolu banliyö trenleri veya metrolarla 20, 30 ya da daha fazla kilometre yol kat ederek işe gitmek zorunda değildir. Ütopyalıların işyerleri, yürüyerek en fazla bir çeyrek saatte ulaşabilecekleri mesafededir."

Ütopya'da savaş ve silahlanma da yoktur. Silahlanmanın durdurulması ve askeri tesislerin kapatılmasıyla toplumun enerji gereksinimi yaklaşık yüzde 50 azalmıştır. Ayrıca, enerji üretiminde nükleer, termik veya hidrolik santraller değil, yenilenebilen enerji kaynakları ve hidrojen temelli füzyon enerjisi kullanılmaktadır.

Ütopya'da eğitim kültür içindir: "Sınav ve bilgi yoklaması da yapılmıyor, kimse not dağıtmıyordu. Ne karne ne de diploma diye herhangi bir şey vardı. Ütopya'da artık unvan diye bir şey de yoktu. Yüksek düzeyde uzmanlaşmış yaşlı kişilerin de bir unvanı yoktu. Bütün derslerin ve eğitimin amacı bilgi değil, kültürdü."

Ütopya'da evlilik sevgiye dayalı bir birlikteliktir: "Ütopya'da bizdekine benzer herhangi bir evlilik; resmi dairede evrakla ve mühürle gerçekleşen alışılmış bir evlenme biçimi anlaşılmamalı. Zaten herhangi bir resmi daire; insanların yönetimiyle uğraşan bir merci olmadığı için de böyle bir şey mümkün değil. Ne evlenme ne de boşanma söz konusu. Ama eğer evlilikten insanların sevgi temelinde kurdukları birlikteliği anlıyorsak, o zaman Ütopya'da yürüyen evlilikler bizim geçmiş zamanımızla karşılaştırılmayacak kadar uzun ömürlüdür."

Ütopya'da hırsızlık ve kıskançlık da aşılmış: "Ütopya'da özel mülkiyet yok. Her şey herkese ait. Hiç kimse bir şeyi alarak kendine en ufak bir yarar sağlamaz. Yani çalmak anlamını yitirdi. Ya da 'öldürmeyeceksin' emri. Ütopya'da bir insan diğer bir insanı neden öldürsün? Onu soymak için mi? Bu, tıpkı çalmak kadar anlamsız olurdu. Kıskançlık nedeniyle mi? Biz bu rezil tutkuyu artık tanımıyoruz, çünkü insanlar arasındaki ilişkilerde SAHİP OLMA artık yok. 'Zina yapmayacaksın.' Biz sadece insanlar arasındaki sevgiyi tanıyoruz. Ama o, ancak özgür insanları birbirine bağlayan bir

bağ olabilir. Sahiplenme hakkı ve sözleşme olarak evliliği bilmiyoruz. Sevgi tam da sevgililerin aşklarını için hiçbir yükümlülüğe, hiçbir şeye zorlanmamalarına; sadece kendi duygularının gücüyle; yani kendi özgür kararlarıyla hareket etmelerine dayanır."

Ütopya'da insanlar, kapitalizmin tüketim çılgınlığından kurtulmuş olarak sade bir yaşam sürdürmektedir. Her şey ortak mülkiyettedir. Tüketilen ürünler, kâr amaçlı değil, ihtiyaçların karşılanması amacıyla üretilmektedir ve çok dayanıklıdır. Kadınlar ve erkekler aynı şekilde özgürdür. Ütopya'da büyük kentler yoktur. Yerleşim birimleri de doğayla iç içedir. Bu nedenle araba yolları ve havaalanları yoktur. Ütopya'da sürekli yayın yapan televizyon kanalları bulunmamaktadır. Bilgiye erişim, bir merkezi elektronik sistem aracılığıyla sağlanmaktadır. Eğitimin amacı, bilgi ezberlemek değil, kolayca erişilebilen bilgileri kavrayabilmek, analiz edebilmektir.

2. Eşitlikçi bir toplum doğrultusunda çabalar

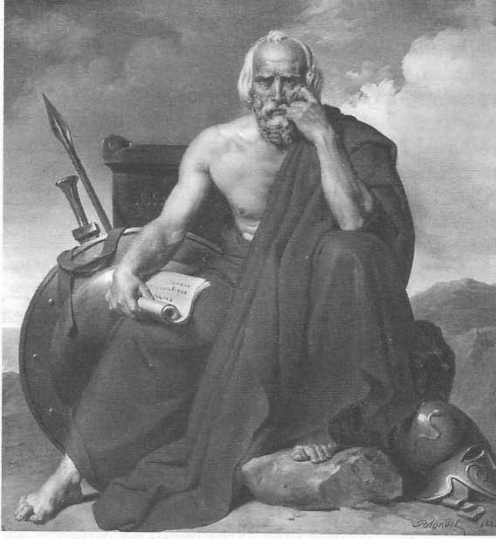
Bazı düşünürler kitap yazmakla yetinmedi ve hatta kitap yazmaya vakit bulamadı; sömürüye ve baskıya karşı direnme eğilimindeki insanları örgütleyip mücadeleye soktuğunda, önlere hedef olarak sınıfsız ve sömürsüz bir dünya koydu. Bu hareketlerin bir bölümü belirli sürelerde başarılı bile olabilir. Bazı girişimlerde ise toplumun ancak bazı kesimleri için eşitlikçilik, ortaklaşacılık ve ortak mülkiyet savunuldu; sınıflı toplum ve hatta sömürü devam etti. Toplumun bir kesimi için sağlanan eşitlikçilik başka sınıfların veya halkların sömürülmesine dayandırıldı.

2.1. Lycurgus ve Sparta'da yaşam

Sparta'da İ.Ö.8. yüzyıl veya daha öncesinde yaşadığına inanılan Lycurgus, Sparta'da hâkim sınıf içinde eşitlikçi ve sade bir yaşam düzeni getirdi. Sparta'nın yüzyıllardaki gücünün kaynağı da buydu. Diğer bir deyişle, Lycurgus'un sınıfsız ve sömürsüz bir dünya kurma amacı yoktu. Tam tersine, sömürüye ve baskıya dayalı bir düzen söz konusuydu. Ortaklaşacılığın amacı, köleler üzerindeki baskı ve sömürüyü sağlayabilecek ve başka ülkelerin ordularını yenerek Sparta'ya ganimet ve yeni köleler getirecek bir savaşçı yurttaş kitlesi yaratmaktı. Bu nedenle, Sparta'daki yaşamı "komünist" veya "ortak mülkiyetçi" olarak nitelenmek son derece yanlıştır.

Lycurgus, yetkili kılındığında Sparta topraklarını 9000 eşit parçaya böldü ve Sparta vatandaşlarına dağıttı. Özel mülkiyetin yarattığı eşitsizlik ve adaletsizliği ortadan kaldırmanın yolu olarak toplumsal mülkiyet değil, özel mülkiyette eşitlik kabul edildi. Ayrıca altın ve gümüş parayı yürürlükten kaldırdı. Piyasaya yalnızca demir para sürdü. An-

çak bu paraların değerleri düşük, ağırlıkları ise fazlaydı. Bu ağır paralar kolayca taşınmadığından, hırsızlık ve rüşvet önlendi.

Lycurgus (MÖ 800 - MÖ 730)

Lycurgus'un kurduğu düşünülen eğitim sistemine göre, Sparta'da erkek çocuklar yedi yaşını tamamlayana kadar ailelerinin yanında kalıyorlar, daha sonra da evlerinden alınıp zorunlu bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Bu süreçte ailelerinden kopuyorlar ve tüm Spartalı erkekleri baba olarak görmeye başlıyorlardı. Bu eğitim 18 yaşına kadar devam ediyordu. Bu sıkı eğitim sırasında iyi bir savaşçı olmayı öğreniyorlardı.

Spartalılar akşam yemeklerini birlikte yemek zorundaydı. Yemeğe katılmamak, toplumdan dışlanma sonucunu doğurabiliyordu. Yemeklerde lüks yoktu; basit yiyecekler birlikte yeniyordu.

Sparta'da vatandaş konumunda olan Spartalılar eşit miktarlarda toprağa sahipti ve birbirlerinin kölelerini ve atlarını özgürce kullanabiliyorlardı. Sağlıklı biçimde doğan her çocuğa, doğumundan başlayarak bir toprak parçası ayrılıyordu.

Spartalı erkeklerin tek işi, sömürü düzeninin korunması ve daha da geliştirilmesi amacıyla, savaşa hazırlanmak ve savaşmaktı. Sparta vatandaşlarının tarımla veya zanaatçılıkla uğraşması yasaktı. Bedenen çalışmak, kölelerin yapacağı aşçılık bir iş kabul ediliyordu.

Bu uygulamalar, Spartalıları bütünleştirdi ve güçlendirdi.

Sparta'daki bu sade, eşitlikçi ve disiplinli düzen, "helot" adı verilen ve konumları köleye yakın olan

insanların tarımda yarattıkları üretime dayanıyordu. Ayrıca "perioikoi" adı verilen ve vatandaşlarla helotlar arasında bir konumda olan kesim de kentlerde zanaatçılık yapıyordu.

Sparta vatandaşları, özellikle helotları sömürerek ve bunların ayaklanmasını önlemek amacıyla her yıl helotların bazılarını (herhangi bir suç işlememiş olmalarına karşın korku salmak amacıyla) öldürerek, kendi aralarında eşitlikçi ve sade bir düzen kurmuşlardı.¹⁴

2.2. Lipara'da komünizan yerleşim

Sicilyalı yazar Diodorus'un anlattıklarına göre, İ.Ö.580 yılı civarında bir grup insan Sicilya yakınındaki Lipara adasına göç etti ve orada yaşamakta olan halka katıldı. Adada tüm mülkler ortak mülkiyeteydi. Yemekler birlikte yeniyordu. Ancak bir süre sonra adadaki toprakları bölüştüler. Yemekleri birlikte yeme geleneği bu dönemde Giriit'te vardı.¹⁵

2.3. Essenler

İ.Ö. 2. yüzyılda Essenler adı verilen Yahudi topluluğu Filistin'de ortaklaşa bir yaşam sürüyordu. Sayıları 4000 dolaylarındaydı. Genellikle tarımla uğraşıyorlar, altın ve gümüş biriktirmeye veya daha fazla gelir elde edebilmek için yeni toprak edinmeye çalışmıyorlardı. Kimsenin özel mülkiyeti yoktu. Bu topluluğa katılanlar tüm varlığını ortak mülkiyete devrediyordu. Barışçı insanlardı ve sade bir hayat sürüyorlardı. Bu toplumda köle yoktu. Herkes özgürdü ve ortak çıkar için çalışıyordu. Kimsenin evi kendisinin değildi; tüm evler herkesin kullanımına açıktı. Ambarlardaki ürünler ve hatta giyim eşyaları da herkese aitti. Yemekler ortak yeniyordu, ancak ayrı yemek isteyenlere de yiyecek veriliyordu. Herkes tüm ürettiklerini diğer herkesin tüketimine sunuyordu. Hastalar ve yaşlılar, toplumun sorumluluğu altındaydı. Bu toplumda ne yoksulluk, ne de aşırılık ve lüks vardı; ancak insanların gereksinimleri sade bir yaşam çerçevesinde karşılanıyordu.¹⁶

2.4. Batı Anadolu'da Aristonikos önderliğinde köle ayaklanması

İ.Ö. 133 yılında Batı Anadolu'da Pergamon Krallığı ve onun müttefiki Roma'ya karşı Aristonikos isimli bir kişinin önderliğinde büyük bir köle ayaklanması

14) Beer, Max, *Social Struggles in Antiquity*, Leonard Parsons, London, 1922, s.61-68; Cartledge, Paul, *Sparta and Lakonia, A Regional History 1300-362 BC*, Routledge, London, 2002, s.138-168; Cartledge, Paul, *The Spartans, The World of the Warrior-Heroes of Ancient Greece, From Utopia to Crisis and Collapse*, Vintage Books, New York, 2003, s.60-76.

15) Beer, M., a.g.k., 1922, s.78-9.

16) Beer, M., a.g.k., 1922, s.45-50.

başlatıldı. Aristonikos'un ayaklanma çağrısına çok sayıda köle katıldı. Aristonikos, ayaklanmaya katılanlarla birlikte Güneş Kenti veya Güneş Devleti (heliopolis) olarak isimlendirilen bir örgütlenmeye gitti.

Aristonikos'un ordusu Romalıları birkaç kez yenilgiye uğrattı ve Batı Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldı. Kurulmasına çalışılan düzende kölelik kaldırılıyor, her açıdan eşitlik sağlanıyordu. Bu mücadele sırasında, İtalya'nın Cumae kentinden Anadolu'ya gelen Gaius Blossius'un da düşünsel planda etkisi oldu. Ancak İ.Ö.129 yılında yenildiler. Aristonikos Roma'ya götürüldü ve öldürüldü.¹⁷

2.5. Potlaç

Eşitlikçi ve ortak mülkiyetçi bir toplum anlayışı, eski Türklerin bazı boylarında da vardı. Potlaç geleneği, çok büyük olasılıkla ortak mülkiyetçi ilkel toplumun önemli bir kalıntısıydı. Eski Türklerdeki potlaç uygulamasını Ziya Gökalp şöyle anlatmaktadır:

"Türk İli'nde kendine hâs bir nevi ortak mülkiyet vardı. Bunu gösteren âdetlerden bazısını zikreylim. (...)

"Korkut Ata Kitabı'na göre, boy beyleriyle hatunlar ekseriyâ şölen adı verilen umûmi ziyafetler verirdi. Yirmi dört boy beyinin bu ziyafetlerde hazır bulunması şarttı. Fakat bu ziyafetlere iştirâk eden yalnız beyler değildi. İl'e mensup bütün fertler umûmi sofralarda yer, içer, eğlenirdi. Bunlar arasında çıplak olanlara elbise giydirilir, borcu olanlar varsa borçları verilir, düşkün olanlara yardım edilirdi. (...)

"Şölenler bu derecede kalmazdı. Bazan Acem şairlerinin 'Hân-ı Yağma' dedikleri, 'Yağma Ziyafeti' şeklinde olurdu. Korkut Ata Kitabı meydana çıkın-

17) Beer, M., a.g.k., 1922, s.153-154; Malay, Hasan, "Batı Anadolu'da Aristonikos Ayaklanması, İ.Ö.133-129," E.Ü.Edebiyat Fakültesi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1987/III, s.13-48. Aristonikos'un eşitlikçi bir toplum mücadelesi vermediği konusunda bir aksi görüş için bkz. Collins, Frank, *The Revolt of Aristonikos*, Doktora Tezi, Corcoran Department of History, University of Virginia, 1978, s.170-180.

caya kadar 'Hân-ı Yağma'nın nasıl bir ziyafet olduğu bilinmiyordu. Bu kitap bize Oğuz İli'nde beylerbeyi mevkiinde bulunan Salur Kazan'ın her sene bir yağma ziyafeti verdiğini, Üç Ok'la Boz Ok'un bütün boylarını bu ziyafete davet ettiğini söylüyor. Ziyafet şöyle nihayet bulurdu: Yemekler yenip sofradan kalkılınca Salur Kazan hatununun elinden tutarak otağdan çıkar, otağın içinde ve dışında her ne malı varsa yağma edilmesini beylerden ve halktan rica ederdi. Bu hareketle yalnız hatununu nefesine hasrettiğini, bundan başka her nesi varsa umûma ait olduğunu anlatmış olurdu.

"Oğuz'un en zengin beyi olan Salur Kazan, bütün servetinin yağma edilmesiyle, o gün Oğuz İli'nin en fakir bir ferdi olurdu. Bununla beraber, çok geçmeden, reislik aidatı, onu eskisinden daha zengin yapardı. Fakat bu yeni servet de nihayet sene nihayetine kadar elinde kalabilecekti. Yılbaşında yeniden bir yağma ziyafeti verecek, bütün varını yoğunu toptan halka dağıtacaktı."¹⁸

2.6. İlk dönemde Hıristiyanlık

İsa, Tanrının krallığının bu dünyada olmadığını, bu dünyada yaşananların geçici olduğunu söylüyordu. Ancak Hıristiyanlığın ilk üç yüz yılında büyük baskı yaşayan Hıristiyanlar varlıklarını sürdürebilmek amacıyla ortak mülkiyetçi bir anlayış geliştirdiler. Bu zorunlu uygulamanın kaynağını İncil'de de buldular. İncil'in Elçilerin İşleri Bölümünde şöyle deniyordu: "İmanlıların tümü bir arada bulunuyor, her şeyi ortaklaşa kullanıyorlardı. Mallarını mülklerini satıyor ve bunun parasını herkese ihtiyacına göre dağıtıyorlardı."

Rosa Luxemburg, 1905 yılında yayımlanan "Sosyalizm ve Kiliseler" yazısında, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında, tüketim komünizmini savunduğunu anlatmaktadır.¹⁹

R. Luxemburg önce İncil'den bir alıntı yapmaktadır: "Bir devenin bir dikiş iğnesinin deliğinden geçmesi, zengin bir adamın Cennet Krallığı'na girmesinden daha kolaydır."

R. Luxeburg şunları yazıyor:

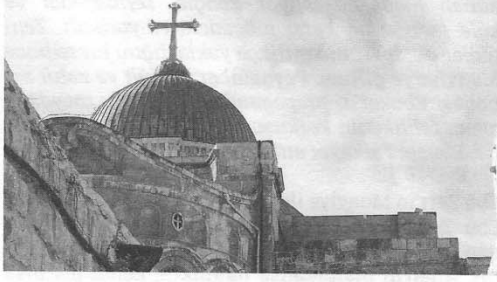
"Bugün 'komünizm' ile mücadele eden papazlar gerçekte ilk Hıristiyan havarilerini lanetlemektedir. Çünkü bu havariler coşkulu komünistlerden başka bir şey değillerdi."

"İlk Hıristiyanlar sahip olunanların ortaklaşa olması talebini, komünizmi savunuyorlardı. Hıristiyanların ortak mülkiyet talebi üretim araçlarına değil,

18) Gökalp, Ziya, *Türk Devletinin Tekâmülü*, (Haz.Kâzım Yaşar Koprıman), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s.33-34. Potlaç konusu, Ziya Gökalp'in *Türk Medeniyeti Tarihi* kitabında da bulunmaktadır. Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1976, s.73-82.

19) <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1905/misc/socialism-churches.htm>.

tüketim araçlarına ilişkindi. Arazinin, atölyelerin ve çalışmada kullanılan aletlerin ortak mülkiyete olmasını talep etmiyorlardı; her şeyin, evlerin, giysilerin, yiyeceğin ve yaşam için en gerekli olan üretilmiş ürünlerin kendi aralarında eşit biçimde bölüşülmesi gerektiğini savunuyorlardı. Hıristiyan komünistleri bu zenginliklerin kaynağını sorgulamaya özen gösterdiler.”

Rosa Luxemburg, ilk dönem Hıristiyanların yaşantısını o dönemdeki bir yazarın aşağıdaki gözlemleriyle aktarmaktadır: “Bunlar servete inamzlar ve ortak mülkiyeti savunurlar ve onların arasında hiçbirini, diğerlerinden daha fazla bir şeye sahip değildir. Onların içine girmek isteyen kişi sahip olduğu serveti onların ortak mülkiyetine katmak zorundadır. Aralarında yoksulluk veya lüks olmamasının nedeni budur. Kardeşler gibi her şey herkesin mülkiyetindedir.”

Kazanılan para ortak bir kasaya konuyor ve ihtiyaca göre bölüşülüyordu. Yemeklerin birlikte yenmesi de genel kuraldı. “Bu nedenle birinci ve ikinci yüzyılların Hıristiyanları komünizmin coşkulu destekçileriydi. Ancak bu komünizmin çalışmaya değil, üretilmiş ürünlerin tüketimine dayanıyordu ve toplumu dönüştürmeye, insanlar arasındaki eşitsizliğe bir son vermeye ve zengini yoksuldan ayıran engelleri yıkmaya yetmedi.”

Daha sonraki dönemde Hıristiyanlık sömürü ve baskı düzeninin bir parçası ve aleti haline dönüştü. Ortaklaşmacı anlayış manastırlarda devam etti ve dönem dönem ilk yüzyıllardaki Hıristiyanlığı canlandırma girişimleri olduysa da, bu çabalar başarısızlıkla sonuçlandı. Bu çabalardan birinde “cenneti yeryüzünde yaratma” çabası da açıkça ifade ediliyordu.

Max Beer, “Hıristiyanlık, Roma proletaryasının komünizmiydi” demektedir. “İsa’nın şehit edilmesini hemen izleyen yıllarda hemen hemen tümüyle Musevi proleterlerden oluşan ilk topluluklar ya komünist temelde yönetiliyordu, ya da komünistlik ideali ruhuyla.” Hıristiyan topluluklara katılan kişi tüm varlıklarını satıyor ve topluluğa bağışlıyordu. Her şeyleri ortaktı. Zenginlik ahlaksızlık olarak kabul ediliyor, servet peşinde koşanlar aşağılanıyordu. Ancak daha sonraki yüzyıllarda Hıristiyanlık devlet dini haline getirildi. Ortak mülkiyetçi anlayış

bazı manastırlarda sürdüyse de, Hıristiyanların yaşantısı sınıflı topluma uygun hale getirildi.

2.7. Mazdek

Mazdek 5. yüzyılda İran’da yaşadı, özel mülkiyetin yarattığı eşitsizlikleri aşmak için servetin ve temel üretim aracı olan toprağın eşit dağıtılmasını savundu ve bu anlayışını hayata geçirmeye çalıştı.

5. yüzyılın sonlarında İran’da 7 yıl süren kıtlık ve açlık yaşandı. Ayrıca vergi yükü de ağırdı. Halk büyük sıkıntı çekiyordu. Mazdek’in eşitlikçi görüşleri bu ortamda destek buldu.

Mazdek (Mezdek), insanların mutsuzluğunun en önemli sebebinin eşitsizliklerin yol açtığı düşmanlıklar olduğunu ileri sürdü. İnsanlar yaradılıştan eşitti. Bu nedenle mevcut eşitsizliklere son vermek gerekiyordu. Eğer bir kimse başkalarından daha fazla mal ve mülke sahipse, fazlalıklar ondan alınmalıydı. İnsanların mutluluğu ancak böyle bir anlayışla sağlanabilirdi.

İran’da 488-496 döneminde hükümdar olan Kubâd, zenginlerin ve din adamlarının gücüne karşı Mazdek’in halk üzerindeki etkisinden yararlanmak için Mazdek’in görüşlerinin bir bölümünü uygulamaya çalıştı. Topraklar eşitliği sağlayacak biçimde yeniden dağıtıldı. Asiller ve halk arasındaki ayrımlara son verildi.

Büyük Selçuklu sadrazamı Nizâmü’l-Mülk (1018-1092), *Siyasetname* isimli kitabında Mazdek’ten şöyle söz etmektedir:

“Mezdek, padişahın mezhebini tuttuğunu ve birçok kimsenin dinini kabul ettiklerini görünce, servetleri (mal) ortaya koydu ve ‘servet (mal) ve altın, mülk değildir, halk (merdun) arasında ve mübahdır; hepsi Huda’nın kulları ve Âdem’in oğullarıdır. Her neye ihtiyaç duyarlarsa, birbirinin servetini (mal) harcamaları gerekir; öyle ki, hiç kimse hiçbir işte fakirliğe ve sıkıntıya düşmesin; bütün insanlar eşit durum(mütesâviyu’l-hâl)da olsunlar’ dedi.

“Kubâd’a ve Mezdek’e inanmış olan cemaate bu doğru gelince, servetin (mal) serbest bırakılmasına da razı oldular; serveti, ortak mal (mübâh) yaptılar. O zaman Mezdek ‘sizlerin karılarınız da sizlerin (öteki) tasarrufları (hvâste)niz gibidir; kadınlar da servet gibi ortak mal (mübâh) olsunlar; birbirlerine karşı nazik (şâyeste) davransınlar. Her kim bir kadına râğbet ederse, kimse mani olmasın; birbirine mübah olsun. Kıskançlık ve merhabet bizim dinimizde yoktur’ dedi. (...) Şöyle bir adet de koymuşlardı: Birinin karısına yaklaşmak üzere bir eve giden her adam, başkası da aynı işe râğbet edince, kendi külahını evin kapısına kordu ve içeri girerdi; kocası gelirdi, külahı evinin kapısına asılmış görür, geri dönerdi: Kendi evinde bir kimsenin meşgul olduğunu anlardı; sonra iş sona ererdi.”²⁰

20) Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Hazırlayan, Prof. Dr.

İsmet Zeki Eyüboğlu, Mazdek'in görüşlerini şöyle anlatmaktadır: "Toplum bütün bireylerin oluşturdukları ortaklaşa bir kuruluştur. Bu nedenle bütün toplum malları da ortaktır, iyelik doğaya aykırıdır, kimsenin kimseyi baskı altına almaya, özgürlüğünü ortadan kaldırmaya ya da kısıtlamaya yetkisi yoktur. Aile kurumu da doğaya aykırıdır, kadın erkeğin tutsağı değildir, özgür bir insandır. Bu özelliği dolayısıyla onun da, kendi istenciyle, ortak olmasında, dilediği gibi davranmasında yasal bir sakınca yoktur."²¹

Mazdek'in öldürülmesi. (temsili)

Kubâd'ın hükümdarlığı, zenginler ve din adamları tarafından sona erdirildi. 528 veya 529 yılında Mazdek ve binlerce taraftarı öldürüldü. Zenginlerden alınan topraklar eski sahiplerine geri verildi. Eski düzen yeniden kuruldu.²²

755-756 yıllarında Nişapur'da ortaya çıkan Sindbad isyanı, 770 ve sonrasında El-Mukanna (Hâkim) önderliğinde Buhara ve çevresindeki isyan da Mazdekçi görüşlerden etkilenmişti ve eşitlikçi amaçlar güdüyordu.²³

2.8. Ebû Zerr-i Gıfârî

Anadolu'da Abuzer isminde birçok kişi vardır. İsmi kaynağı, 653 yılında ölünceye kadar İslamiyetteki eşitlikçi anlayışı ve sade yaşamı savunan Ebû Zerr-i Gıfârî'dir.

Mehmet Altan Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s.250-251.

21) Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi*, Geçit Kitapevi, İstanbul, 1987, s.88.

22) *The Encyclopaedia of Islam*, E.J.Brill, Leiden, 1991, s.949-952; *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1960, s.201-205; Diyanet İşleri Başkanlığı, *İslam Ansiklopedisi*, s.523-524.

23) Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s.22-23.

Ebû Zerr, İslamiyeti ilk kabul eden kişilerdendi.

Ali Şeriatî, Ebuzer'in mücadelesini şöyle özetliyor: "Ebuzer, mücadelesine devam ediyor ve sermayedarlara olan saldırısını gittikçe şiddetlendiriyordu. Sermayedarlıktan men ediyor, zenginleri fakirlerle eşit olmaya, Peygamber, Ebû Bekir ve Ömer zamanında olduğu gibi serveti tüm halk arasında bölüş-türmeye davet ediyordu. (...) Yoksullar, ellerinden alınan haklarını istiyor, zengin, sermayedar ve köle tacirlerine karşı mücadele ediyorlardı. Zenginler bir devrimin gittikçe yaklaştığını hissedince Muaviye'ye gittiler. Peygamber'in yiğit ve zahit sahibesi Ebuzer'in propagandaları sonucu meydana çıkan tehlikenin korkusundan Muaviye'ye sığındılar. Ebuzer'i şikâyet ettiler."²⁴

Ebû Zerr'in Muaviye ile tartışması da bilinmektedir. Ebû Zerr, Muaviye'nin yaptırmakta olduğu saray için şunları söyler: "Eğer bu yaptırdığın Beyaz Saray, Allah'ın malındansa hâinliktir, kendi malına savurganlıktır." İhsan Eliaçık, aynı dönemde yaşayan ve 90 yaşındayken Siffin Savaşında çarpışırken 657 yılında şehit olan Ammar Bin Yasir'in de aynı görüşleri savunduğunu belirtmektedir.²⁵

Ebû Zerr'in Halife Hz. Osman'la olan konuşması da ünlüdür. Ebû Zerr, Hz. Osman'ın huzurunda zenginleşmeyi eleştirir ve altın ve gümüş biriktirip bunları Allah yolunda harcamayanların cehennemde yaşayacağı sıkıntıya ilişkin ayeti okur.²⁶ Ayette, cehennemde o altın ve gümüşlerin ateşte kızdırılacağı ve onları biriktirenlerin alınlarına, sırtlarına yapıştırılacağı anlatılmaktadır. Ebû Zerr bu ayeti okuduğunda, Hz. Osman, bu sırada yanında bulunan Kâ'b'ül-Ahbâr'a bu konudaki görüşünü sorar. O da, insan malının zekâtını verirse, para biriktirmesinin ve zengin olmasının bir zararının olmadığını ileri sürer. Ebû Zerr bu yorum üzerine onun üzerine yürür ve Ahbâr kaçarak Hz. Osman'ın arkasında saklanır.²⁷

Ebû Zerr tüm ömrü boyunca çok sade ve hatta yoksul bir yaşam sürdü. Öldüğünde defnedilirken kefen bezini bir başkasından temin ettiler.

24) Şeriatî, A., a.g.k., 2007, s.131.

25) Eliaçık, R. İhsan, *İslâm'ın Yenilikçileri, İslâm Düşünce Tarihinde Yenilik Arayışları, Kişiler, Fikirler, Akımlar*, Cilt 1, İnşa Yay., İstanbul, 2011, s.99-107. Ali Şeriatî bu konuşmayı şöyle aktarıyor: "Muaviye! Eğer bu sarayı halkın parasıyla yapıyorsan, ihanettir; yok, eğer kendi paranla yapıyorsan israf!" (s.121).

26) Tevbe Suresi, 35. Ayet: Abdülbaki Gölpınarlı Meali: "O gün, cehennem, o altını, gümüşü alevleyecek ve onlar, cehennem ateşinde kızdırılıp alınlarına, yanlarına, sırtlarına bastırılacak, onlarla dağlanacaklar ve işte bunlardır kendiniz için biriktirdiğiniz şeyler denecek, tadın biriktirdiklerinizin azabını."

27) Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, s.570-571, 640-641.

2.9. Babek

Mazdek'in ortak mülkiyetçi görüşleri daha sonraki yüzyıllarda başka örgütlenmelere yön verdi.

Hürremiyye tarikatı, Mazdek'in çizgisinde İran'da ve Azerbaycan'da gelişti. Hürremiyelerin en önemli ayaklanmasının önderi Babek idi. İslam Ansiklopedisi, Babek'i şöyle tanıtmaktadır: "Bâbek, halife Ma'mûn ve Mu'tasim devrinde (813-842), Azerbaycan'da, dinî-siyasi bir mahiyeti hâiz bulunan ve takriben çeyrek asır sürerek, İslâm dünyası için ciddi bir tehlike teşkil eden Hurrami hareketinin başıdır. İran'da, Sâsâniler devrinden beri, tâkibata uğrayan Mazdek taraftarlarının komünizm mâhiyetindeki hareketleri, İslâm istilasından sonra da, türlü adlar altında zuhûr etti; Bâbek isyanı, İslâm âlemi için teşkil ettiği tehlike bakımından bunların en ehemmiyetlisi addolunabilir."²⁸

Babek Hürremi (MS 798 - 838) heykeli

Bu dönemde Abbasiler halk üzerinde büyük baskı ve sömürü uyguluyorlardı. Babek, 816 yılında bir ayaklanma başlattı ve bu ayaklanma 837 yılına kadar devam etti. Abbasiler, dönemin ünlü komutanlarından Afşin'i, Babek isyanının bastırılmasıyla görevlendirdi. Birkaç yıl süren savaşların ardından Babek'in ordusu yenildi ve kendisi ele geçirildi. Babek, 838 yılında, önce el ve ayakları kesilerek işkenceye uğratıldı ve ardından kafası kesilerek öldürüldü.

Bâbek isyanını İslamiyet açısından çok büyük tehlike olarak değerlendiren İslam Ansiklopedisi,

28) İslam Ansiklopedisi, 1961, s.170.

Bâbek'in işkenceyle öldürülmesi sürecindeki tavrını da saygıyla şöyle anlatmaktadır: "Bâbek, 20 senelik mücadele hayatının da gösterdiği vecihle, iradeli, metin ve azimkâr bir karaktere sahip bir şahsiyet idi. Öldürülürken bir kolu kesildiği zaman, ölümün solduracağı yüzünün korkudan sararmadığını anlatmak için, vücudundan akan kan ile yüzünü boyadığı hakkındaki rivayet, onun metanetini gösterebilir."²⁹

Enver Behnan Şapolyo, Babek'i şöyle tanıtmaktadır: "Babek, Erdebil şehri civarında Hurrem kasabasında doğmuştur. Tamamen Mazdek'in iştirâkçi (ortaklaşmacı, YK) fikirlerini alarak Babakizm doktrinini kurmuştur. (...) Babek'e, mal ve mülk ve kadınların iştirâkini neden istiyorsun? Sebebi nedir diye sordukları zaman: Her zaman kavga ve anlaşmazlık bunların yüzünden çıkmaktadır. Ben bu kavgayı bertaraf etmek için bunlarda işbirliği istiyorum, demiştir."³⁰

İsmet Zeki Eyüboğlu, Babek'in görüşlerini (kaynak göstermeden) şöyle anlatmaktadır:

"Babekilik, daha önce İran'da ortaya çıkan, Mazdek mezhebinin yeniden biçimlendirilmesidir. Özellikle yoksul halk kesimlerinin durumunu, yaşama olanaklarını, geçim koşullarını inceleyen halkın genel eğilimlerini saptayan Babek, mal ortaklığına dayanan bir görüş geliştirdi. Ona göre; dünya kimsenin değil, bütün insanlarındır. Yeryüzünde, doğal olarak, topraklar bölünmemiştir, iyelik (mülkiyet) sonradan doğmuş, güçlünün güçsüze egemen oluşu biçiminde gelmiştir. Gerçekte bütün insanlar eşittir, kimsenin kimseyi kendi çıkarına, kendi yararına çalıştırmaya, sömürmeye yetkisi yoktur. Abbasi yönetimi sözde din ilkelerine dayanarak halkı soymakta, sömürmekte, böylece din adına dine aykırı davranmaktadır. (...) İnsanları, toplumları savaştan kurtarmak, barışı sağlamak, mutlu kılmak için yapılacak iş her nesnenin ortaklaşa kullanılmasıdır. Bütün mallar, kadınlar ortaktır. Evlenme insan doğasına aykırıdır, çıkarıcı dinlerin doğal olmayan bir buluşudur."³¹

Babek çizgisindeki bir ayaklanma Mazyar bin Karin isimli bir İranlı tarafından 840 yılında Taberistan'da başlatıldı. Ayaklanma bir yıl sonra bastırıldı ve Mazyar ölünceye kadar dövüldü.³²

Babek isyanının bastırılmasının ardından Abbasilerin sahip olduğu zenci köleler 868 yılında bir ayaklanma başlattı. Ali bin Muhammed'in önderliğindeki bu ayaklanmada zenginlerin mallarına el kondu ve paylaştırıldı. Ayaklananlar, kölelerin efendilerini yakalayıp her birine 500'er kırbaç vurdular. Abbasilerin Şattûlarap'daki donanmasını

29) İslam Ansiklopedisi, 1961, s.173.

30) Şapolyo, E.B., a.g.k., 1964, s.391-392.

31) Eyüboğlu, İ.Z., a.g.k., 1987, s.328-329.

32) Ocak, A.Y., a.g.k., 1998, s.24.

ve bazı limanları ele geçirdiler. Ahvaz ve Abadan kentlerini aldılar. Bataklıklar arasında el-Muhtara kentini kurdular ve 833 yılına kadar varlıklarını sürdürdüler. "Habisler isyanı" olarak isimlendirilen bu zenci kölelerin ayaklanması büyük bir katliamla ezildi. Ali bin Muhammed'in başı kesildi ve bir mızrağa takılarak Bağdat'ta teşhir edildi.³³

2.10. Karmatiler

Mazdek, Babek ve 868 yılında Ali bin Muhammed önderliğindeki zenci köle ayaklanmalarının ardından, Karmatiler ortaya çıktı.

Karmatilerin düşünce yapısının oluşturulmasında, İhvan-ı Safâ ("arınmış kardeşler" veya "gönlü temiz kardeşler") risalelerinin önemli bir etkisi olduğu ileri sürülmektedir. 10. yüzyılda bir grup tarafından yazılan risaleler, Abbasi halifesinin emriyle 1050 yılında toplandı ve yakıldı. Ancak Endülüslü düşünür Müslime, risaleleri derleyebildi. Bu risaleler ancak 2012 yılında Türkçe olarak basılabildi.³⁴ Faik Bulut şöyle yazmaktadır: "İsmaili önderlerince yazıldığı kuvvetle muhtemel İhvan-ı Safa Risaleleri, esasında bu siyasal batını hareketin ürünüdür. Karmatiler, 'komünal toplum' yaratma projesini, örgütlenme tarzlarını ve dünya görüşlerini, anılan Risaleler'den almışlardır. Günümüz Alevilik fikriyatının temelinde bile, İhvan-ı Safa'nın tarihsel harcını görmek mümkündür."³⁵

İhvan-ı Safa risalelerinde "saf kardeşlik ve fazilet şehri" anlayışı vardır. "Fazilet Şehri, gerçekte İhvan-ı Safa hareketinin esinlendiği İsmaililik'in kurmayı öngördüğü 'fazilet toplumu' projesinden başka bir şey değildir. Bu ütopya, geleceğe yönelik olmasına rağmen, geçmişe dönük bir bilim kurgudur. Zira anlatılan öğelere bakıldığında, İslam öncesi Arap toplumu ile M.S.6. yüzyıldaki

İrani Mazdek toplumunun yaşadığı 'ilkel komün' modeli esasına dayandığı, aslında 'kandaş kabile toplum sistemi'nin yeniden hayata geçirildiği görülecektir."³⁶

Karmatiler hareketi, İsmaili yapılanmanın değişik bir biçimiydi. 877-78 yıllarında Kufe'de Hamdan Karmat (Hamdan bir el Eş'as) tarafından geliştirildi. Hallac-ı Mansur'un da Karmatilerle görüştüğü tahmin edilmektedir.

Ortadoğu'da VIII. ve IX. yüzyıllarda sınıf farklılaşması arttı, zenginler daha zenginleşirken, özellikle köylü kitlelerinin durumu kötüleşti. Hamdan Karmat önderliğinde 890 yılında başlayan ayaklanma özellikle gençler katıldı.

Karmatiler merkez olarak Suriye'nin Selemiye kasabasını seçtiler. Buradan Irak'ın içlerine, Suriye, Bahreyn, Yemen, İran, Horasan, Rey, Kuzey Afrika ve Hindistan'a yayıldılar.³⁷

Faik Bulut, Karmatiler'in kurduğu ortak mülkiyetçi sistemi şöyle anlatmaktadır:

"Herkes, kazandığı ücreti, ürettiği ürünü, sahip olduğu malı mülkü getirip 'Halkın Evi' denilebilecek bir yere koyuyordu. Kim neye muhtaçsa, ihtiyacını görebiliyordu. Böylece zengin-fakir diye bir şey kalmıyordu. Herkes, 'ebedi kardeşlik toplumu'ndaki kardeşine eşit hale gelmiş oluyordu. (...)

"Tüketim eşyaları, giyecek, yiyecek, para ve ürünlerden herkes ihtiyacı kadarını alıyor; koyun ve sığırların sütü ya ortak sağılıp dağıtılıyor ya da herkes o an için ihtiyacı olan bir tas sütü sağıp götürabiliyor; süttten yapılması düşünülen yağ ve peynir çıkarma işlemine katılıyor.

"Tarlalar ortak ekilip biçiliyor, alınan ürün ortak ambarlarda saklanıyor; herkese eşit miktarda ekmeklik un dağıtılıyordu. Değirmenler, bedava un öğütüyordu. Ortak hazinede bulundurulmuş para, sıkıntıda olanlara faizsiz kredi biçiminde veriliyordu."³⁸

"Karmati toplumunda, 'herkes kardeş ilan ediliyor.' Doğan çocukları, erkekleri 'baba' diye değil, 'dayı' ismiyle çağırıyor. Bu nokta bile, komünal Karmati toplumunun, eşitlikçi ve anaerkil kandaş kabile toplumu ne kadar benzediğinin tipik göstergesidir."³⁹ Ancak Karmatiler köleleri sömürüyordu. Karmatilerin kurdukları sistemin dayanaklarından biri, sa-

33) Ekinci, Abdullah, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket, Karmatiler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)*, Odak Yay., Ankara, 2005, s.97. Mazdek ve Babek ayaklanmalarıyla ilgili olarak bkz. Avcıoğlu, Doğan, *Türklerin Tarihi*, Kitap 3, Tekin Yay., İstanbul, 1979, s.2014-2017.

34) İhvan-ı Safâ Risâleleri, 5 cilt, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2012, 2013, 2014, 2016.

35) Bulut, Faik, *İslam Komünçüleri*, Doruk Yay., Ankara, 1997, s.93.

36) Bulut, F., a.g.k., 1997, s.115.

37) Karmatiler'in Irak, Suriye, Bahreyn, Yemen ve Horasan-Maveraünnehir bölgelerindeki ayrı ayrı örgütlenme ve çalışmaları için bkz. Avcu, Ali, "Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, 2010, s.199-246.

38) Bulut, F., a.g.k., 1997, s.182-183.

39) Bulut, F., a.g.k., 1997, s.194.

hip oldukları 30.000 zenci köleydi.⁴⁰ Bu zenci kölelerin kamu çiftliklerinde çalıştırılmasını İkdaniyye adını verdikleri şura meclisi düzenliyordu.

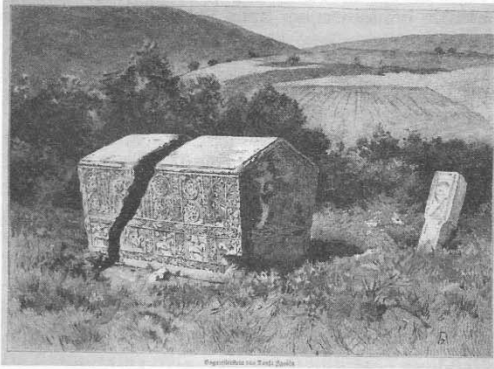
Karmatiler'in gelir kaynaklarından biri de, hacca giden kervanları yağmalamaktı. Elde edilen ganimet, ortak harcamalarda kullanılıyordu. Abbasilere karşı yürütülen savaşta kazanılan ganimetler de aynı şekilde kullanılıyordu.

Ebû Tâhir'in önderliğindeki Karmatiler 930 yılında Mekke'ye saldırdılar, Mekke emirini ve yakınlarını kılıçtan geçirdiler, hacıların bir kısmını öldürüp zemzem kuyusuna attılar. Ayrıca, Kâbe'nin kapısını söktüler ve Kâbe örtüsünü paylaştılar. Kutsal taş Hacerü'l-Esved'i de alıp götürdüler. Hacerü'l-Esved ancak 950 yılında Mekke'ye geri verildi.

Karmatiler hareketi 1010-1011 yıllarında yenildi.

2.11. Bogomiller ve Katharlar

Yoksulluk arttıkça ve kilise hâkim sınıflar içinde yer alıp zenginleştikçe, yoksulların mücadelesinde Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki anlayış canlandı. Bazı din adamları özellikle kilisenin mal-mülk biriktirmesine ve büyük servetine karşı çıkıyor, din adamlarının yoksulluğunu savunuyordu.

Bosna'da Bogomil mezar taşı

Makedonya'da 935 yılında Bogomil ("Tanrının Sevdığı") isimli yaşlı bir papaz, kilisenin yerleşik baskıcı ve sömürücü anlayışına ve Bulgar işgaline karşı bir hareket başlattı. Bu harekete "Bogomiller" adı verildi. Bu harekete katılanlar çok sade giyiniyorlar ve yaşıyorlardı. Bogomiller hızla Balkanlarda, Doğu Roma İmparatorluğu'nda ve diğer bölgelerde yaygınlaştı. Bu hareketin hedef aldığı kilise ve Bulgaristan Krallığı, Bogomillere karşı acımasız bir baskı politikası uygulamaya başladı.

Bogomiller, manastırların, kiliselerin ve feodal beylerin tüm arazilerine ve malına-mülküne el koymayı, sınıflar arasındaki farkları ortadan kaldırarak,

40) "Karmati", *The Encyclopedia of Islam*, Leiden, E.J.Brill, The Netherlands, 1978, s.664.

sahip olunanların eşit bir biçimde bölüşülmesini savunuyorlardı.

Bogomillerin başlattığı Komitopuli Ayaklanması (969-971) başarılı oldu ve bu süreç Makedonya'nın bağımsızlığının sağlanmasına büyük katkıda bulundu. Kurulan devletin 1018 yılında Doğu Roma İmparatorluğu tarafından yıkılmasından sonra da Bogomillerin halk üzerindeki etkisi devam etti.

Katolikler 1022 yılından itibaren Bogomilleri yakarak öldürmeye başladı. Engizisyon, Bogomillere savaş açtı. Ancak tüm baskılara rağmen Bogomiller 12. ve 13. yüzyıllara kadar varlığını sürdürdü.⁴¹ Katharlar, bu hareketin Fransa'da devamı niteliğindedir.

Katharlar 10. yüzyılda Avrupa'da (bugünkü Fransa, İtalya ve İspanya'nın bazı bölgelerinde) ortaya çıktı. Bu eşitlikçi akım, özel mülkiyete karşı olmamakla birlikte, servet biriktirmeye karşı çıkıyordu. Gönüllü yoksulluk teşvik ediliyor ve büyük saygı görüyordu. Papalık bu akıma savaş açtı ve bu akımın birçok mensubu engizisyon tarafından ölüme gönderildi. Katharlar tüm bu baskılara karşın 14. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü.⁴² Kathar hareketinin son önderleri 1329 yılında yakılarak öldürüldü.

2.12. Hasan Sabbah ve İsmaililer

Hasan Sabbah kamuoyunda genellikle yanlış bilinmektedir.

Hasan Sabbah 11. yüzyılın ortalarında doğdu. İsmailiye hareketine katıldı. 1090 yılında Alamut Kalesi'ni ele geçirdi ve 35 yıl bu kalede yaşadı. Bu ve daha sonra ele geçirilen diğer kalelerde ortaklaşmacı bir yaşam geçiriyordu.

Bernard Lewis'in anlatımlarına göre, Hasan Sabbah, Alamut Kalesi'nde kaldığı 35 yıl boyunca sade bir yaşam sürdü.

"İranlı vakanüvislerin alıntılar yaptığı, İsmaililerce kaleme alınmış biyografi, Sabbah'ın sofuluğunu ve dünyevi zevklerden uzaklığını vurgulamaktadır: 'Alamut'ta ikamet ettiği otuz beş yıl boyunca ne bir kimse ortalık yerde şarap içebilmiş, ne de testilere şarap doldurulabilmişti. Sabbah'ın zalimliği düşmanlarıyla sınırlı değildi. Oğullarından birini sırf şarap içti diye, bir diğeriniyse sonradan asılsızlığı kanıtlanmış olan, Dai Hüseyin Kaini'nin katlini azmettirmek suçundan idam ettirmişti."⁴³

41) Chulev, Basil, *The Bogomils in Macedonia, Medieval Root of Protestantism, Renaissance and Socialist Movements, The Secret Book of Bogomils*, Skopje, Macedonia, 2015.

42) Katharlarla ilgili olarak bkz. Kırıkkanat, Mine G., *Gülün Öteki Adı, Kathar Şövalyelerinden Şeyh Bedreddin Yiğitleri*, 4. Basım, Kırmızıkeçi Yay., İstanbul, 2014.

43) Lewis, Bernard, *Alamut Kalesi*, Nokta Kitap, İstanbul, 2009, s.116-117.

Hasan Sabbah'ın fedailerinin hep hançerle gerçekteştirdikleri suikastler ünlüdür. Ancak "Haşhaşilerin kurbanları iki ana grupta toplanabilir: Birinci grupta prensler, subaylar ve vezirler, ikinci gruptaysa kadılar ve diğer önemli din adamları bulunmaktadır. Bu iki grup arasında bir yerde duran valiler de duruma göre hedef olmuşlardır. Pek az istisna dışında, kurbanlar Sünni Müslümanlar olmuştur. Haşhaşiler, normal olarak On İki İmam Şii-lerine ya da diğer Şii gruplara saldırmadıkları gibi, yerli Hıristiyanlar veya Yahudilere de hançerlerini doğrultmamışlardır. (...) İsmaililerin esas düşmanı, siyasi ve askeri, bürokratik ve dini kurumlarıyla Sünnilerdi."⁴⁴

2.13. Özgür Ruh Kardeşliği

İspanya'daki Endülüs Emevileri'nden tasavvuf doğrultusunda etkilendiği düşünülen Özgür Ruh Kardeşliği 12. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı ve daha sonraki yüzyıllarda Avrupa'nın çeşitli ülkesindeki ortak mülkiyetçi akımları etkiledi.

Bu akım, tanrının yaratılmış her şeyde olduğuna ve bu nedenle yaratılmış her şeyin kutsal olduğuna inanıyordu. Öbür dünya, cennet ve cehennem yoktu. Bu akım, özel mülkiyeti reddediyor ve evlilik ilişkisinde kadına ve erkeğe aynı özgürlüğü tanıyordu. Bu örgütlenmede yer alanlar, yoksulların başkaldırması gerektiğini savunuyorlardı. Ancak kendilerinden olmayanları sömürdükleri ve baskı altında tuttukları durumlar da vardı.

2.14. Babailer

XIII. yüzyılda Anadolu, Babailer ayaklanmasıyla sarsıldı.

XIII. yüzyılda Anadolu halkı büyük iktisadi sıkıntı yaşıyordu. En büyük sıkıntıyı yaşayan da, Türkmenlerdi.

Babailer ayaklanmasının büyük kitlesini Türkmenlerin oluşturmasının en önemli nedeni, varlıklarını sürdürebilmeleri için gerekli olan ortaklaşa toprak mülkiyetinin ortadan kalkmasıydı. Baba İlyas'ın en

önemli vaadi de, ellerinden kaçırdıkları ortak toprak mülkiyetini Türkmenlere geri vermektir. Ayrıca Anadolu'ya gelen yeni göçler topraklara ilişkin bu sıkıntıları daha da artırdı.

Burada hem Anadolu'da, hem de Avrupa'da geçerli olan ilginç bir nokta ortaya çıkmaktadır.

İlkel komünal toplumun dağılması sonrasında bazı bölgelerde köylülerin ortak mülkiyetindeki araziler kaldı. Köylüler bu arazilerden yararlanma biçimini kendileri düzenliyorlardı. Ancak zaman içinde hâkim sınıflar gerek Avrupa'da, gerek Osmanlı'da, köylülerin ortak mülkiyetindeki bu topraklara gözlerini dikti. Ortak mülkiyetteki topraklarını yitiren veya yitirme tehdidiyle karşı karşıya kalan köylüler ayaklandılar. Onlara önderlik edenlerin ortak mülkiyetçi programları günün ihtiyacını karşılıyordu. Ayaklanan köylülerin talebi, artık büyük olasılıkla hafızalardan silinmiş olan Altın Çağ'ın canlandırılması değil, ellerindeki toprakları hâkim sınıflara kaptırmamaktı.⁴⁵

A. Y. Ocak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Babailerin ilk baştaki bu başarılarını etkileyen bir başka faktör de hiç şüphesiz, Baba İlyas'ın feodalizme karşı bir içtimâî düzen sağlayacağı iddiasıdır. O, Türkmenlere kendi göçebelik zihniyetine çok iyi uyan bir çeşit müşterek mülkiyet sistemi vaat ediyordu. Zaferden sonra ele geçecek ganimetleri eşit paylarla bölüştüreceği haberini bilhassa yaymaya dikkat ve özen göstermişti."⁴⁶

İsmet Zeki Eyüboğlu da Baba İlyas'ın görüşlerini şöyle özetliyor: "Toplum, bireylerin, kadın-erkek ayrımı gözetilmeksizin, oluşturdukları bir bütündür. Bu bütünün içinde, bütün insanlar, birbirlerine eşittirler. Gerek Selçuklular, gerekse onların egemenliği altında bulunan Beylikler, toplum düzeni bakımından Tanrı'nın buyurduğu yol'dan ayrılmışlardır, yeryüzünü güçlüler, kendi aralarında, bölüşerek eşitliği ortadan kaldırmışlardır. Yeryüzü bütün insanların 'şu senindir bu benimdir' demeden, ortaklaşa, kardeşçe, barış duyguları içinde yaşamaları, ürünlerinden yararlanmaları gereken bir alandır."⁴⁷

Baba İlyas (Baba Resül) ayaklanmasının asıl büyük kitlelerini Türkmen konar-göçerleri oluşturuyordu. Ancak ayaklananlar bunlarla sınırlı değildi. Yerleşik köylülerden de ayaklanmaya katılan çok insan oldu. "Orta Anadolu'da Amasya, Çorum ve şimdiki Yozgat bölgesinden bazı köylerin ve Güney Doğu Anadolu'nun da bir kısım köylerinin katılmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Hatta bir kısım Hıristiyan köylüleri için de aynı durum pekâlâ söz konusudur."⁴⁸

45) Rusya'da köy komünleri 19. yüzyılın sonlarında bile varlığını sürdürüyordu ve Marx'ın ilgisini çekmişti.

46) Ocak, A.Y., a.g.k., 2009, s.139.

47) Eyüboğlu, İ.Z., a.g.k., 1987, s.324-325.

48) Ocak, A.Y., a.g.k., 2009, s.61.

44) Lewis, B., a.g.k., 2009, s.232.

Ayaklanmanın siyasi önderi Baba İlyas (Ebü'l-Baka Şeyh Baba İlyas bin Ali el-Horasâni) isimli bir Türkmen babasıydı. Baba Resûl diye de biliniyordu. Amasya yakınlarında bir köye yerleşti; yoksul bir hayat sürdü. Köyün yakınında bir tepeye bir zaviye inşa etti. Çevresinde müritler oluştu. Bir ayaklanma hazırlığına girdi. Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev'in yönetiminin zulmüne ve yolsuzluklarına karşı çıktı.

En yakın adamlarından (halifelerinden) biri Baba İshak idi.⁴⁹

Ayaklanma önce Baba İshak tarafından 1240 yılında bugünkü Adıyaman taraflarında başlatıldı. Baba İshak'ın ordusunun büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşuyordu. Baba İshak'ın ilk başlarda 3.000 civarında askerden oluşan ordusu, Selçuklu kuvvetlerini yendikçe büyüdü. Ordu, Sivas ve Tokat üzerinden Amasya'ya doğru ilerledi.

Bu arada Amasya'da bulunan Baba İlyas, Selçuklu ordusunun saldırısına uğradı ve savaşta öldürüldü. Cesedi Amasya kalesinde surlardan sallandırıldı ve daha sonra parçalandı.

Baba İshak ve ordusu, Baba İlyas'ın öldürülmesinden sonra Amasya'ya ulaştı ve oradaki Selçuklu ordusunu yendikten sonra Selçukluların başkenti Konya'ya yöneldi. Mevleviler Babailere düşmandı. Ernst Werner bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Mevlanacı tarikatın Babailere olan düşmanlığı aslında daha derindir. (...) Türkmenler, eski aşiret yasasının yeniden geçerli kılınması, ortakların ortak mülkiyeti ve toplumsal eşitlik gibi göçer aristokrasisine de karşı olan (Babai) taleplerle ayaklandılar. (...) İktidar yanlısı Mevlevi Sultan Velled, tüm isyancı Türkmenlerin sakinmasızca kıyılması yolunda çağırıda bulundu."⁵⁰

Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev bu kez büyük bir ordu oluşturdu. Orduda Türklerden başka

49) Ernst Werner, Baba İshak'ın Baba İlyas'ın müridi olmadığı görüşündedir: "Her iki Baba ayrı ayrı çalıştılar, ancak iki hareket arasında akrabalık vardı." Werner, E., a.g.k., 2014, s.93.

50) Werner, E., a.g.k., 2014, s.94, 101.

Kürtler, Gürcüler ve ücretli Frank askerleri vardı. İki ordu 1240 yılı Kasım ayında karşı karşıya geldi.

A.Y. Ocak, bu savaşı şöyle anlatmaktadır:

"Bütün teşviklere rağmen Selçuklu ordusundaki Türk askerleri bir türlü hücumu geçmeye istekli görünmüyorlardı. Çünkü Baba İshak'ın kudretine, Türkmenlerin gözü pekliğine ve savaşta maharetlerine dair kulaklarına gelen haberlerin etkisi altındaydılar. (...)

"Nihayet muharebe Türkmenlerin canhıraş feryatlarıyla hücumu geçmeleriyle başladı. Bu herhalde görülmeye değer bir sahne olmalıdır. Tıpkı muntazam, mükemmel silahlı ve donanımlı Romalı lejyoner taburlarının karşısında perişan kılıklı, derme çatma silahlarla başıbozuk bir şekilde karşı koymaya çalışan Spartaküs'ün kuvvetleri gibi, bir yanda aldıkları ücret için savaştan muhtelif milletlerden oluşturulmuş profesyonel bir muntazam ordu, öbür tarafta ise, her şeylerini yanlarında taşıyan, kendilerini mutlu bir hayatın beklediğine olan inançlarıyla buralara kadar gelmiş, varlarını yoklarını bu isyanın başarı ümidine bağlamış büyük bir başıbozuklar kalabalığı, çoluk çocuk, kadın erkek, yürüyen bir insan seli. Bu şiddetli hücum, Frank askerlerinin çelik zırhları karşısında Türkmenlerin ok ve mızraklarının etkisiz kalması sonucu neticesiz kaldı. Bu durumdan birden bire cesaretlenen Selçuklu ordusunun öteki askerleri, Franklarla birlikte karşı hücumu geçtiler. Çok şiddetli olan bu hücum karşısında aylardır hasımlarını yenmeye alışmış olan Babailer, birden şaşkınlığa uğradılar ve ağırlıklarının arkasına sığınarak müdafaada bulunmaya çalıştılsa da bu faydasız oldu. Savaş, Selçuklu ordusunun Franklar sayesinde kazanılan kesin zaferiyle sonuçlandı."⁵¹

2.15. Selanik'te Zelotların ayaklanması ve yönetimi

Selanik'te 1342-1350 yılları arasında Zelotların hâkimiyeti yaşandı.

Zelotlar, büyük çoğunluğunu Selanik'in liman işçileri ve zanaatkarlarının oluşturduğu bir örgütlenmeydi. 1342 yılında Zelotların başlattıkları ayaklanmaya kentten diğer kesimleri de katılarak kentten yaklaşık 100 zengini hapse atıldı ve kısa bir süre sonra da linç edildi. Ardından da zenginlerin evleri yağmalandı. Ortaya çıkan toplumsal ilişki konusunda yeterli bilgi bulunmamasıyla birlikte, kurulan düzenin bir "komün" olduğunu ileri sürenler vardır.

Zelotların yönetimindeki Selanik özellikle Konstantinapolis'in baskısı altına alındı. Bu dönemde Avrupa'da yaygın olan veba salgını da kentten direnme gücüne büyük darbe indirdi. Yaşanan sıkıntılar Zelotların yönetim kadrosu içinde bölünmelere yol açtı. Kent, 1350 yılında Konstantinapolis'teki yönetime teslim oldu. Zelot yöneticileri cezalandırılmak üzere Konstantinapolis'e götürüldü.

51) Ocak, A.Y., a.g.k., 2009, s.137.

Zelot hareketinin belkemiğini liman işçileri oluşturuyordu. Hareketlerinin temel nedeni de yaşanan yoksulluktu. Ancak kurulmaya çalışılan düzenin niteliği tartışmalıdır.⁵²

2.16. John Wycliffe ve John Ball

İlkel komünal toplumun kalıntıları 14. yüzyıl İngiltere'sinde köylerde ortak mülkiyetteki araziler biçiminde sürüyordu. Ancak soylular ve kilise, gözlerini bu topraklara dikmişti. J. Wycliffe, hem bu arazilerin korunmasını, hem de kilisenin mülk edinmekten vazgeçmesini istiyordu. Ancak İngiltere'de 1381 yılındaki köylü ayaklanmasından sonra görüşlerinde daha ihtiyatlı oldu.

John Ball, İngiltere tarihinin belki de en büyük köylü ayaklanması olan 1381 başkaldırısının önderi olan bir papazdı. J. Ball, Hıristiyanlıkta yoksulların sorunlarına sahip çıkan papazlar geleneğinin bir devamcısıydı ve özellikle John Wycliffe'in görüşlerinin savunucusuydu. Amacı, "cennet krallığını yeryüzünde kurmak" idi. Eşitlikçi ve sade bir yaşamı savunuyordu. Önemli konuşmalarından biri şöyledir: "Âdem toprağı bellerken ve Havva yün eğirirken, efendi kimdi? (...) Eğer tanrı başlangıçtan itibaren toprağı bağlı köylüler istemiş olsaydı, kimin toprağı bağlı ve kimin özgür olması gerektiğini belirlerdi." J. Ball, bunları söyledikten sonra, köylülere, serflik boyunduruğunu söküp atmaları ve özgürlüklerine kavuşmaları çağrısını yapıyordu.

J. Ball, görüşleri nedeniyle üç kez hapse atıldı ve hapisten, bu dönemde ayaklanan köylüler tarafından kurtarıldı ve ayaklanmaya katıldı. Ancak ayaklanma yenilgiyle sonuçlandı. J. Ball yakalandı ve Kral II. Richard'ın önünde asıldı ve cesedi parçalandı.

2.17. John Huss

John Huss 1369 yılında Prag'da doğdu. Kiliseye dâhil oldu ve kilise hiyerarşisinde yükseldi. Ancak John Wycliffe'in görüşlerinden etkilenerek, kilise-

52) Barker, J.W., *Late Byzantine Thessalonike: A Second City's Challenges and Responses*, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, Washington, D.C., 2003.

nin mal varlığı edinmesine karşı çıktı. Bunun üzerine şimşekleri üzerine çekti. 1413 yılında kiliseden aforoz edildi. 6 Temmuz 1415 tarihinde ise yakılarak öldürüldü.

Ancak Çeklerin tepkisi, 1419 yılından 1436 yılına kadar süren Hussite savaşları biçiminde gelişti. Kilisenin Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında olduğu gibi sadeliğe dönmesi talepleri yaygınlaştı. Çeklerin yoksul kesimlerinden oluşan bir bölümü, daha radikal bir çizgi izleyerek, kilise mallarına el koymasını savundu. Bunlar, Prag yakınlarında bulunan Tabor kentinde yoğunlaşmışlardı. 30 Temmuz 1419 günü Prag halkı ayaklandı ve yıllar süren mücadelelerden sonra Papalığın etkisi kırıldı. Kilisenin varlıkları da Çek soylularının eline geçti. Ancak 1418-1421 döneminde Tabor kentinde Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki benzer ortak mülkiyetçi bir düzen kuruldu. Mülkiyete ve statüye dayalı tüm farklılıklar ortadan kaldırıldı. "Benim" veya "senin" anlayışı tasfiye edildi. Ancak 1421 yılında Taborlular kılıçtan geçirildi.

2.18. Thomas Münzer

Almanya'da 14. ve 15. yüzyıllarda ekonomik yapıda önemli bir dönüşüm yaşanmaya başlandı. Ticaret gelişti. Hâkim sınıfların özellikle lüks tüketim eğilimi ve harcamaları arttı. Büyük toprak sahipleri, artan gelir ihtiyaçlarını karşılamada köylülüğe yüklediler. Köylülerin üzerindeki vergi yükü ciddi biçimde artırıldı. Ayrıca köylülerin ormanlarda avlanma ve yakıt toplama ve nehirlerde avlanma haklarına da kısıtlamalar getirildi. En önemli sorun da, köylülerin ortak malı olan arazilere soyluların el koymasındı. Ayaklanan köylülerin en önemli talebi, el konmuş toprakların yeniden köylülerin ortak malı haline getirilmesiydi.

Almanya'daki köylü ayaklanması 1524 yılında bir bölgede yerel başkaldırı olarak başladı ve 1525 yılında on binlerce köylünün katıldığı bir ayaklanmaya dönüştü. Ancak değişik bölgelerdeki köylüler arasında bir eşgüdüm yoktu. Köylülerin ciddi bir askeri eğitimi de bulunmuyordu. Köylülerin çoğunun silahı tırpan, balta, sopa ve diğer tarım araçlarıydı.

1524-1525 yıllarındaki köylü savaşlarında yaklaşık 100 bin köylü yaşamını yitirdi. Canlı yakalanan köylü savaşçılarına yaygın biçimde işkence yapıldı. Köylülerin ortak malı olan arazilere el koyma süreci hızlandı.

Bu yenilginin ardından Almanya'da ortak mülkiyeti amaçlayan kitlesel toplumsal hareketler işçi sınıfının ortaya çıkışına kadar durdu.

Bu mücadelenin önderliğine getirilen kişi, Thomas Münzer'di.

Thomas Münzer için en güzel kaynak, Friedrich Engels'in 1850 yılında yazdığı *Almanya'da Köylü*

Savaşı kitabıdır.⁵³

F. Engels'e göre, Thomas Münzer 1498 yılında doğdu. Papaz oldu. İncil'i tartışmaya açtı. Yalnızca Katolikliğe değil, genel olarak Hıristiyanlığa karşı çıktı. Cennetin ve cehennemin bu dünyada olduğunu ileri sürdü. İsa'nın kendileri gibi bir insan olduğunu savundu.

"Münzer'in siyasi programı komünizme yönelikti. (...) Münzer, Tanrı krallığı ile sınıf farklılıkları olmayan, özel mülkiyetin olmadığı ve toplumun üyelerinden bağımsız veya onlara yabancı bir devlet otoritesinin bulunmadığı bir toplumu kastetti. (...) Tüm mülkler ortaklaşa paylaşılacak ve tam bir eşitlik uygulanacaktı. Bunları gerçekleştirmek için yalnızca Almanya'da değil, tüm Hıristiyan dünyasında bir birlik oluşturulacaktı. Prensler ve lordlar da bu birliğe katılmaya davet edileceklerdi ve eğer bunu reddederlerse, oluşan birlik silaha sarılacak ve ilk fırsatta bunları devirecek veya öldürecekti."

Münzer, yoksul köylülerle birlikte 1525 yılında ayaklandı. Yenildiler. Savaşta Münzer başından yaralandı ve yakalandı. Başını kesilerek öldürüldü. "Ölümüne, tüm yaşamı boyunca gösterdiği cesaretle gitti."

2.19. Anabaptistler ve Münster kentinde yönetim

Anabaptistler 16. yüzyılda Hıristiyanlığın ortak mülkiyetçi akımlarından en önemlisiydi. Katolik ve Protestan kiliseleri binlerce Anabaptisti, bu anlayışları, alternatif ortak mülkiyetçi topluluklar oluşturma çabaları nedeniyle katletti. Ancak Anabaptistlerin anlayışları, daha sonraki yüzyıllarda ortak mülkiyetçi Hıristiyan akımların oluşmasında etkili oldu.

Anabaptistlerin önemli bir başarısı, 1534 yılında bugünkü Almanya'da bulunan Münster kentinde yapılan seçimlerde yönetimi almaları oldu. Yönetimi ele geçiren Anabaptistler, kendilerinden olmayanları kentten çıkardılar ve kendi ekonomik düzenlerini kurmaya çalıştılar.

53) Marx-Engels, *Collected Works*, C. 10, Progress Pub., Moskova, 1978, s.397-482.

Herkes sahip olduğu tüm parayı, altın ve gümüşü kent yönetimine verdi. Bunu gönüllü olarak yapmayanlardan zorla alındı. Dükkân sahiplerinin dükkânlarına da el kondu ve ticaret yapmaları yasaklandı. Beden çalışması ve tarım faaliyeti teşvik edildi. Yoksulların geçimi kamu kaynaklarından sağlandı. Toplu yemek yeme uygulamasına geçildi. Anabaptistler kurdukları düzeni eski ve yeni ahite dayandırmıyorlardı. Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine izin verildi. Zina, evlilik dışı cinsel ilişki, sarhoşluk ve diğer kötü davranışlar sert biçimde cezalandırıldı.

Ancak Münster kenti piskoposluk ordularının saldırısına uğradı. Kent, yaklaşık on beş ay süreyle direndi ve kendilerinden üstün güçlerin saldırılarına göğüs gerdi. Ancak gıda ve insan kaynakları tükenen kent, 1535 yılı Haziran ayının sonunda düştü. Büyük bir katliam uygulandı, kentin sokaklarından kan aktı. Münster'in önderleri olan Leyden'li John, Knipperdolling ve Krechting yakalandı ve altı aydan fazla süren işkencelerin ardından asılarak öldürüldü.⁵⁴

2.20. Kalenderoğlu

Anadolu'da 16. yüzyıl başlarında halk, sancak beylerinin soygunundan, kadınların adaletsizliğinden ve zulmünden yılmıştı.

Hacı Bektaş Veli soyundan geldiğini ileri süren Kalenderoğlu, 1526 yılında Osmanlı'ya karşı bir ayaklanma başlattı. Kalenderoğlu ışığa, havaya ve suya nasıl ortaklaşa sahip olunuyorsa, mal ve mülkte de eşitliğin ve ortaklığın olması gerektiğini savunuyordu.

Kalenderoğlu'nun, yaklaşık 30 bin yoksul köylünün katılımıyla başlattığı ayaklanma, önce bazı başarılar elde etti. Ancak daha sonra Elbistan'ın Başsaz adı verilen yaylasında yenildi. Kalenderoğlu'nun başı kesildi.

2.21. Kazıcılar

İngiltere'de 17. yüzyılın ortasındaki burjuva demokratik devrimde Kazıcılar (Diggers) hareketi, mülksüzleşmiş köylülerin doğrudan eylemle bir tür tarımsal komünizm kurma çabasıydı. Bu hareketin önderi Gerrard Winstanley (1609-1676), en yoksul insanın da, en zengin insan gibi toprak sahibi olma hakkı bulunduğunu ileri sürüyordu.

Winstanley, İncil'deki bazı bölümleri temel alarak insanları harekete geçirmeye çalışıyordu. İnsanların hepsi aynı kaynaktan geliyordu. İnsanlar arasında bir fark olmamalıydı. Topraktaki mülkiyet kaldırılmıyordu. Mülkiyet ve ücret düzeni sona erdirilmeliydi. Toprakların alımı ve satımı yasaklanmalıydı. Toprağa sahip olanlar bunu ya baskıyla, ya cinayetle, ya da hırsızlıkla elde etmişlerdi. Mülkiyet

54) Beer, M., a.g.k., 1929, s.124-131

ve bireysel çıkar, insanları bölüyordu ve tüm savaşların kökeninde bunlar vardı. Para, bazı insanları güçlendiren, bazılarını ezen büyük tanrı olmaktan çıkarılmıyordu. Altın ve gümüş, diğer metaller gibi işe yarar biçimde kullanılmalıydı.

1649 yılı ilkbaharında bir grup Kazıcı bir bölgedeki araziye sürmeye ve işlemeye başladı. Elde edilen ürünler de bu ilişki ağı içinde bulunan ve ihtiyaç sahibi olanlara parasız dağıtılıyordu. Yerel hâkim sınıflar bu girişim karşısında askerleri çağırdılar ve bu "komünizan" girişim önledi. Diğer bölgelerde de benzer girişimler oldu. Köylüler, daha önce köylerin ortak mülkiyetindeyken asillerin mülkiyetine geçirilmiş olan topraklarda hak iddia ediyorlar ve buraları ve kullanılmayan başka arazileri ekmeğe çalışıyorlardı. Bu girişimler de aynı şekilde engellendi ve Kazıcılar hareketi güçlenme olanağı bulamadan tasfiye edildi.⁵⁵

2.2.2. Diğer bazı girişimler

Ortadoğu'da ve Anadolu'da sömürüye, baskıya ve kötü yaşam koşullarına karşı direnenler çeşitli dönemlerde tarikatlarda örgütlendiler ve eşitlikçi ve ortaklaşıcı ilişkiler geliştirdiler. Örneğin, Emevi Hanedanı'nın yıkılmasında büyük rolü olan Ebu Müslim'in (öl.13 Şubat 755) de eşitlikçi bir dünya özlemine hizmet ettiğini ileri sürenler bulunmaktadır.⁵⁶

Osmanlı tarihçilerinin yapacağı araştırmalar tarihimizin bu onurlu yüzünü daha iyi bir biçimde ortaya çıkaracaktır. Ernst Werner'in yazdıkları bu konunun daha ne kadar araştırmaya muhtaç olduğunu göstermektedir:

Börlüce "Mustafa'nın vaaz ettiği tüketim komünizmine Hıristiyanların bu yüzden kulak kabartmalarını doğal karşılamak gerekir. Bu 'peygamberin' tasarladığı şeyin Bayramiye dervişlerine özgü tarım toplulukları olması muhtemeldir. Çünkü Bedreddin'e Azerbaycan'da rastlayan Şeyh Hamid yoksul köylülerden oluşan bir çeşit üretim topluluğu meydana getirmiş, onların sıkıntılarını böylece biraz olsun giderebilmişti. Pir ve müritleri kendilerini tarımsal faaliyete adanmışlardı. Onun öğrencilerinden biri olan Hacı Bayram (öl.1430), Ankara dolaylarından bir köylü olup 1402'den sonra bir tarikat kurmuştu ve tarikat üyeleri kendi emeklerinin ürünleriyle geçinmek zorundaydılar. Toprağı birlikte işliyor, hasattan birlikte yararlanıyorlardı. Tarikata Ankaralı bez dokumacılarının çoğu katılmıştı. Kentte topladıkları paraları yoksullara dağıtıyorlardı. Tarikat, Ahi öğretisine benziyordu."⁵⁷

55) Bkz.Hill,C., *The English Revolution, 1640*, Lawrence and Wishart Ltd., London, 1968, s.51-52.

56) Ebu Müslim'le ilgili olarak bkz. Melikoff, Irene, *Türk-İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*, Elips Kitap, Ankara, 2012

57) Werner, E., a.g.k., 2014, s.271.

Feodal dönemin baskı ve sömürsünün ardından, Avrupa'da kapitalizmin geliştiği koşullarda sınıfsız ve sömürsüz bir dünya mücadelesi veren ve gözünü işçi sınıfına diken kişi, örgüt ve hareketler oldu. Gracchus Babeuf (1760-1797), Büyük Fransız Devrimi sonrasında adil ve eşitliğe dayalı bir toplum kurma mücadelesi verirken ve bu amaçla hazırlanırken, 1796 yılında tutuklandı ve 1797 yılında giyotine gönderildi.

Claude Henri de Saint Simon (1760-1825), Robert Owen (1771-1851) ve Charles Fourier (1772-1837) ütöpik sosyalistlerdendi.

Anarşistler de sınıfsız ve sömürsüz bir dünya istiyorlardı; ancak kullandıkları yöntemler başarılı olamadı.

Fransa'da Paris'te 18 Mart-28 Mayıs 1871 tarihlerinde farklı bir yönetim biçimi ("Paris Komünü") yaşandı; ancak büyük bir katliamla sonuçlandı.

3. Çölde vaha yaratma girişimleri

Bazı düşünürler, mevcut düzene başkaldırmadan, düzen içinde çölde vaha türü alternatif birimler oluşturmaya, arzuladıkları sömürsüz düzeni burarlarda hayata geçirmeye çalıştı.

Bazı düşünürler de, içinde yaşanan sistemle kavga girişmeden ve ayrı bir mekân oluşturmadan, günlük ilişkilerinde eşitlikçi bir dünya yaratmaya çalıştı. Belirli bir topluluğun mensupları arasında dostluk ve dayanışma teşvik edildi, "kâmil insan" (olgun insan) yaratılmaya çalışıldı.

3.1. Ahiler

Bu girişimlerden biri Anadolu'dandır. 13.-14. yüzyıllarda Anadolu'da Ahiler arasındaki ilişkiler dostluğa, dayanışmaya, belirli bir ölçüde de ortaklaşmacılığa dayanıyordu. Osmanlı Devleti'nin kurulması öncesindeki geçiş döneminde Ahilerin bazı kentlerin yönetiminde söz sahibi olmaları da bu ilişkinin önemini artırıyor. 13. yüzyılda Ahiler bazı Anadolu kentlerinde "siyasi özyönetim" gerçekleştirdiler. "Ankara kentini zengin Ahi Şerafeddin yönetiyordu. Türk kaynaklarına göre 1360'ta kenti Murad'a

devretmiş, o da karşılığında kentlilere çokça para başışlamış olmalı. (...) Orhan, Ahilerin yardımıyla tahtı ele geçirmiş olmalı. Osman'ın oğulları arasındaki miras dağıtımını Ahi Hasan denetlemiştir. (...) Osmanlılar yalnızca onların (Ahilerin, YK) etkisinden yararlanıp, onları oluşma halindeki devletle bütünleştirerek kendi egemenlikleri altına aldılar. Kentssel özyönetim biçimindeki eski Ahi ideali zayıflayıp yerini hızla ilerleyen bir merkezileşmeye bıraktı.⁵⁸

Ahilerin henüz Osmanlı yönetimine girmediği ve kentlerin yönetiminde belirleyici olduğu döneme ilişkin bazı anlatımlar aşağıda sunulmaktadır:

"Derviş bir zaviye kurar, etrafındaki öbür dervişlerle toprağı işler, tarla açar, bahçe yapar, geliriyle kendileri geçinir ve yolculara üç gün kalmaları koşuluyla, barınma ve yeme içme sağlarlar. Fütüvvet kurallarını izleyen ahi zaviyeleri, bu gibi zaviyelerin başında gelir. Misafirlik geleneği, yalnız ahi zaviyeleri için değil, gelip geçen yolculara hizmet etme koşuluyla sultandan berat almış tüm zaviyeler için değişmez bir kuraldır. Toprağı işlemeye, hasat ve harcamada zaviye mensupları her şeyi ortaklaşa (iştirak üzere) yaparlar, komünal bir hayat yaşarlar. Herkes çalışmak zorundadır (Bayramiyye'de bu nokta özellikle belirtilir). Fütüvvet, yani centilmenlik ve kardeşlik disiplini içinde ortaklaşa çalışma, yolcu ve fakirlerle hizmet, dinî bir hayır işi sayılmaktadır ve bu nedenle vakfa bağlanmaktadır."⁵⁹

"Ahi olan sanatkâr işçiler ve satıcıların kazançları ferdî değildi. Kazanç Ahilik teşkilatına ait genel sermaye idi. Bu sermaye ile tezgâhlar kurulur, aletler alınır, ham madde elde edilirdi. Bu sebeple hiç bir Ahinin şahsi sermayesi yoktu, kazancını dilediği gibi sarf edemezdi. Kazancını akşam Ahi Babasına teslim eder, o da kasaya koyardı. Öğle ve akşam bütün Ahiler müşterek kazandan karınlarını doyururlardı. Giyimleri de zaviyeden tedarik edilirdi."⁶⁰

3.2. Komün girişimleri

Özellikle 17. yüzyıldan itibaren kapitalizmin yarattığı sorunlardan kaçabilmek için küçük komünler kurma anlayışı canlandı. Bu girişimler günümüze kadar devam etti; ancak yaygınlaşmadı ve bunların ekonomik, toplumsal ve siyasal yapı üzerinde önemli bir etkisi olmadı.

İnsanların huzur ve mutluluk içinde yaşamalarını amaçlayanların bir bölümü, küçük örnek birimler oluşturarak, insanlığın diğer kesimlerinin

58) Werner, E., a.g.k., 2014, s.133,134.

59) İnalçık, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişme*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2009, s.24.

60) Şapolyo, E.B., a.g.k., 1964, s.234.

kendilerini örnek almasını umdu.

Bu insanlar bireyciliğe karşıydı; insan ilişkilerinde eşitliği ve dayanışmayı savunuyorlardı. Birçoğunda üretim araçları ve hatta konutlar ve tüketim eşyalarında da ortak mülkiyet vardı. Diğer taraftan, toplumun tümünün siyasi ve ekonomik dönüşümünü amaçlayan devrimci çözümlere de karşıydılar. İktidarı ele geçirerek tedrici bir süreçte reformlar yoluyla toplumun tümünü dönüştürme girişimleri de akıllarına yatmıyordu.

Gerçekleştirmeye çalıştıkları proje, arzuladıkları ekonomik ve toplumsal ilişkileri hayata geçirecekleri örnek birimler yaratmaktı. Bu örneklerin başarısı, diğer insanların da benzer çabalara girmesini sağlayacaktı. Toplumsal ve ekonomik dönüşümün aracı sınıf mücadelesi değil, sınıflar arasında da uzlaşma ve işbirliğiydi.

Bu nitelikteki projelerin bir bölümü uzun yıllar yaşadı, bir bölümü kısa sürede çöktü.

Bu ortak mülkiyetçi girişimlerin büyük çoğunluğu, ABD'de gerçekleşti.

Bu konuda yapılan bir araştırma, ABD'de bu nitelikteki girişimlerin sayısının çok yüksek olduğunu gösteriyor. 1663 yılından 1825 yılına kadar kurulan ortak mülkiyetçi girişimlerin sayısı 53'tür. 1840-1860 döneminde 77'dir.⁶¹ Bunların çok büyük bölümü, Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki uygulamalardan esinlenmişti ve dini içerikliydi. Ayrıca Fourier'den etkilenen hareketler de vardı.

Robert Owen'in (1771-1858) ABD'de Indiana'da 1826 yılında kurduğu New Harmony girişimi ise 3 yıl sürdü ve başarısızlıkla sonuçlandı.

Alternatif bir dünya düzeni olarak anarşizmi benimseyenlerin yönettiği komünlerin bir örneği de İspanya İç Savaşı sırasında yaşandı. Anarşistler Aragon'da bazı köyleri içeren bir komün kurdular.⁶²

61) Bu girişimlerin isimleri, kuruluş yılları ve buldukları yerlere ilişkin ayrıntılı listeler için bkz. Bestor, Arthur, *Backwoods Utopias, The Sectarian and Owenite Phases of Communitarian Socialism in America: 1663-1829*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1967, s.235-243.

62) Leval, Gaston, "A Commune in Aragon," Woodcock, George (ed.), *The Anarchist Reader*, Fontana, Glasgow, 1977, s.248-255.

Bu çizgide ilginç bir deneyim de, Auroville'dir. 1968 yılında Güney Hindistan'da Sri Aurobindo isimli bir Hintli politikacının önderliğinde bir yerleşim birimi kuruldu. Amaç, tüm ülkelerden insanların, tüm farklılıklarına karşın, barış içinde bir arada yaşamalarıydı. Kentte yaşayan herkesin ihtiyaçları toplum tarafından karşılanıyordu. 2016 yılı Mayıs ayında kentte 49 ülkeden 2487 kişi yaşıyordu. Bu kişilerin üçte ikisi Hindistan, Fransa ve Almanya'dandı.

3.3. Şirket mülkiyetinin yaygınlaştırılması girişimleri

Kapitalizm işçilerin yaşamını cehenneme çevirince gündeme getirilen reformist önerilerden biri, işçilerin kendi çalıştıkları şirketlerin hisselerini satın almalarıydı. İlk başta kapitalizmin bir alternatifi olarak düşünülen bu öneri, daha sonra işçileri sistemle bütünleştirmenin bir aracına dönüştürüldü.

1809 yılında ABD'de doğan ve daha sonra İngiltere'de yaşayan *J. F. Bray*, kapitalist toplumda işçilerin yaşadıkları sorunları çözmek amacıyla, işçilerin fabrika sahibi olmasını savunuyordu. Bray'e göre, işçilerin yardımlaşma sandıklarında ve sendikalarda önemli miktarda mali kaynak vardı. Ayrıca işçilerin her hafta bir peni gibi küçük bir ödeme yapmasıyla, fabrikalar kapitalistlerden satın alınabilir ve sömürü engellenebilirdi. Marx bu görüşleri ütopyik olarak nitelendirirdi.

Kooperatiflerin de bu amaca hizmet edebileceği düşünüldü ve Robert Owen gibi bazı düşünürler, bu amaçla kooperatifçiliği teşvik etti.

Yugoslavya'da Tito döneminde uygulanan özyönetim modeli ise sömürünün önlenmesinde işletme işçilerinin mülkiyete katılımını temel alan ilginç bir girişimdi.

Ancak bazı ülkelerdeki sermayedarlar da, işçilerin kapitalist sistemle bütünleştirilmesini sağlamak amacıyla, işçilerin hisse senedi satın almalarını teşvik ettiler. Özellikle ABD'de bazı şirketlerin işçilerinin ödediği primlerle biriken emekli fonlarının hisse senedi alımında kullanılmasıyla bu uygulama epeyce yaygınlaştırıldı. Ancak burada amaç sömürünün önlenmesi değil, şirketin gerçekleştirdiği sömürden işçilerin pay almasıydı.

3.4. İsrail'in Kibbutzları

Bir süre başarılı bir ortak mülkiyetçi model, Yahudilerin Kibbutzları oldu. 20. yüzyılın başlarında Filistin topraklarına göç eden Yahudiler, her şeyin ortak mülkiyete dayandığı köyler oluşturdular. Kibbutzların kurulması ve yönetilmesinde anarşizan ve Marksist görüşler epeyce etkiliydi. Bu yapı, 1948 yılında İsrail'in kurulması sonrasında da devam etti. Ancak son yıllarda kibbutzların önemli

bölümü ortak mülkiyetçilikten vazgeçerek, farklı bir yapı kazandı.⁶³

1993 yılı Kasım ayında bir uluslararası toplantıya katılmak için İsrail'e gittim. Toplantı sonrasında bizi Tel Aviv yakınlarında bir kibbutza götürdüler.

Kibbutzlar ilk başlarda özellikle Doğu Avrupa ve Rusya'da Yahudilere yönelik saldırılardan kaçan gruplar tarafından kurulmuş. Kuruluş sürecinde yabancı bir ülkede Arap halklar arasında yaşayabilmek için, anarşizmin ve Marksizmin de etkisiyle, dayanışma ve ortaklaşma temelli bir düzen yaratılmış.

Kibbutzda bizi bir emekli tarih öğretmeni gezdirdi.

Kibbutz sisteminde bir yerleşim yeri

Birkaç yüz haneli bir köy düşünün. Tüm arazi, binalar ve işletmeler ortak mülkiyette. Kibbutzlar ilk kurulduğunda giysiler bile ortak mülkiyetteymiş ve bir haftalık süreyle ödünç alınmış.

Yemeği kibbutzun lokantasında yedik. Tabii ki kimse para ödemedi. Lokantada aşçılık ve garsonluk sırayla yapılıyordu. Bize yemek servisi yapan kişi, bizi gezdiren öğretmenin geliniydi. Herkesin para ödemediği kadar yemek yiyebildiği koşullarda herhalde evlerde yemek pişirilmiyordu.

Ailelerin çamaşırları da ortak bir çamaşırhanede yıkanıyordu. Yıkanan ve ütülen çamaşırlar, ailelere ait dolaplara yerleştiriliyordu. Tüm aileler sırayla çamaşırhanede görev yapıyorlardı.

Kibbutzun bir aquaparkı, bir de büyükbaş hayvan ahırına vardı. Ahır çok temiz, hayvanlar çok bakımlıydı. Kibbutzun çocuklarının bir bölümü veterinerdi ve hayvanlardan onlar sorumluydu.

Veteriner olmak istemeyen gençler başka mesleklerle girip kibbutz dışında çalıştıklarında, kazançlarını kibbutza teslim ediyorlar ve kendi konumlarında olanlara verilen parayı alıyorlardı. Çok para kazanabilen kibbutz mensuplarının bu durumu nasıl kabullendiklerini sorduğumda, çocukların doğumdan bir süre sonra kibbutzun kreşinde kaldığını, kibbutzdaki tüm kadınların bu çocukların

63) Kibbutzlarla ilgili olarak bkz. Horrox, James, *A Living Revolution, Anarchism in the Kibbutz Movement*, AK Press, Canada, 2009; Talmon, Yonina, *Family and Community in the Kibbutz*, Harvard University Press, Massachusetts, 1972.

bakımında görev aldığını anlattılar. Böylece tüm kibbutz halkı bir büyük aileye dönüşüyordu.

İnsanlar, kibbutza yetenekleri ve güçleri oranında katkıda bulunuyorlar, üretilenler ve gelirden de ihtiyaçlarına göre pay alıyorlardı. Daha fazla çalışanlara daha fazla harçlık verilmiyor, daha iyi evler ayrılmıyordu. Tek ödül, toplumsal takdirdi.

Ancak bu sistem, Filistin halkı üzerinde yoğun baskılar uygulayan ve Ortadoğu'da ABD emperyalizminin en önemli işbirlikçisi olan İsrail devletini kabul ediyor ve devletin ona yüklediği görevleri yerine getiriyordu.

2016 yılı Eylül ayında yurtdışında karşılaştığım bir İsrailiyle kibbutzları konuştuğumda, eski düzenin kalmadığını, bazı kibbutzların arazilerini satarak aralarında paylaştığını anlattı.

4. Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal

Rasin'in Şeyh Bedreddin tablosu

Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in adı geçtiğinde, birçok insan hemen Nâzım Hikmet'in Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı'ndaki şu mısraları hatırlar:

Aydının Türk köylüleri,
Sakızlı Rum gemiciler,
Yahudi esnafları,
on bin mülhid yoldaşı Börklüce Mustafa'nın
düşman ormanına on bin balta gibi daldı.
Bayrakları al, yeşil,
kalkanları kakma, tolgası tunç
saflar
pâre pâre edildi ama,
boşanan yağmur içinde gün inerken akşama
on binler iki bin kaldı.
Hep bir ağızdan türkü söyleyip
hep beraber sulardan çekmek ağı,
demiri oya gibi işleyip hep beraber,
hep beraber sürebilmek toprağı,
ballı incirleri hep beraber yiyebilmek,
yârin yanağından gayrı her şeyde

her yerde
hep beraber!
Diyebilmek için

on binler verdi sekiz binini.

Nâzım Hikmet 1936 yılında ilk basımı yapılan bu destanla Şeyh Bedreddin'i Cumhuriyet dönemi aydınlarına tanıttı. Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i, binlerce yoldaşlarıyla birlikte, sınıfsız ve sömürsüz bir dünya için canlarını vermiş kişiler olarak tanıdık.⁶⁴

Şeyh Bedreddin 1358 yılında Edirne yakınlarındaki Simavna'da doğdu. İyi bir eğitim aldı. Çağının önemli bilginlerinden oldu. Önemli devlet görevlerinde bulundu. En yakın arkadaşları, Börklüce Mustafa (Dede Sultan) ve Torlak Kemal (Hü Kemal) idi.

Daha önceki bölümlerde ele alındığı gibi, bu yüzyıllar, hâlâ ortak mülkiyette olan bazı arazilerini güçlenen feodallere veya merkezi yönetimli devletlere kaptırmak istemeyen ve artan ekonomik sıkıntı ve baskılardan bunalmış köylü ve bazen kentli yoksulların ayaklanmalarıyla doludur. Bu ayaklanma potansiyelini eyleme dönüştüren veya zaten başlamış olan ayaklanmaların başına geçenlerin bir bölümü, eylemi ortaklaşmacı/iştirakçi bir amaca yönlendirmeye çalıştı.

Bu dönemde Anadolu ve Trakya'da yaşanan büyük siyasi kargaşa ve iç kavgalar, halkın yoksullaşmasına neden olmuştu. Börklüce Mustafa Karaburun'da beş bin kişiyle ayaklandı. Bazı başarıların ardından yenildiler ve katledildiler. Torlak Kemal de Manisa'da üç bin kişiyle ayaklandı. Onun ordusu da yenildi ve katledildi. Şeyh Bedreddin Deliorman'a geçti ve orada bir ayaklanma başlattı. En büyük destekçisi, Kalenderilerdi (Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal de Kalenderî şeyhleriydi).

"İsyan sırasında Şeyh Bedreddin'i yakalayıp Osmanlı kuvvetlerine teslim edenler, başlangıçta onu destekleyen, ama kendilerine vaat edilen topraklar karşılığında ihanet etmekte de bir sakınca görmeyen işte bu Müslüman sipahiler ve Hristiyan feodallerdir. Böylece taraftarlarının büyük bir kısmını kaybeden şeyh, müridleri olan Kalenderiler'le tek başına kalmış, bu dervişler Osmanlı kuvvetlerine canla başla karşı koyarak kanlarının son damlasına kadar şeyhlerine sadık kaldıklarını göstermişlerdir."⁶⁵

Şeyh Bedreddin Osmanlı kuvvetleri tarafından gönderilen casusların yaptığı bir baskında

64) Şeyh Bedreddin'i Thomas Münzer'in ülkü kardeşi ve öncülü sayan bir çalışma için bkz. Werner, E., s.65 (M. A. Mehmet'in 1968 yılında yayımlanmış bir makalesi). Şeyh Bedreddin'i Thomas More ile karşılaştıran çalışmalar için bkz. Hançerlioğlu, Orhan, *Başlangıcından Bugüne Muthuluk Düşüncesi*, Varlık Yay., İstanbul, 1973, s.231-237; Asena, Orhan, *Simavnalı Şeyh Bedreddin*, Toplum Yay., Ankara, 1969, s.9-12.

65) Ocak, A.Y., a.g.k., 1999, s.175.

yakalandı ve devlete isyan etmekten suçlu bulunarak, "kanı helal, malı haram" fetvasıyla 1416 yılında Serez'de idam edildi.

Nâzım Hikmet, bu yapıtı nedeniyle bazı sol çevrelerde suçlandı.

Ekrem Babayef bu konuda şunları yazmaktadır: "Şeyh Bedreddin Destanı 1936 yılında basıldıktan sonra, Türkiye'de, bazı solcu geçinen aydınlar, Nâzım Hikmet'i milliyetçilikle suçlamaya kalkışmışlar, milli gurur duygusunun beynelmilelci proleterle yabancı olduğunu iddia ederek, Destan'ı Marksizme aykırı bir eser olarak vasıflandırmışlardı. Bu suçlamalar karşısında, Nâzım Hikmet, Destanına bir 'Zeyl' eklemek gereğini duymuş ve aynı yıl 'Milli Gurur' adını taşıyan bir broşür yayınlamıştı."⁶⁶

4.1. Kaynaklar-yayınlar

Nâzım Hikmet, bu destanı yazarken Mehmet Şerefeddin (Yaltkaya) Efendi'nin 1925 yılında yayımlanan *Simavna Kadısı Oğlu Bedreddin* kitabından yararlandı. Destanın girişi şöyledir: "Darülfunun İlahiyat fakültesi tarihi kelâm müderrisi Mehmed Şerafeddin efendinin 1925-1341 senesinde Evkafı İslâmiye matbaasında basılan *Simavne Kadısı Oğlu Bedreddin*' isimli risalesini okuyordum."⁶⁷

Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın çalışmasını, 1966 yılında basılan kitabında eleştiren A. Cerrahoğlu (Kerim Sadi) şunları yazmaktadır: "Şerafeddin Efendi, eserin 25'inci paragrafında, Şeyh Bedreddin'in amacını araştırıyor: Şeyhin gayesi neydi? Müritlerden ve kendine inananlardan meydana gelen bir Hükümet teşkil etmek ve memleketi bunların arasında bölüştürmek. Şeyh, haramı helâl yapmakla, İslâm dini karşısında, nebilik iddia ediyordu. Şeyh'in doktrinine göre, toplumdaki bütün servete kamu tasarruf edecekti. Yiyecek, giyecek, at, inek ve öküz sürüleri ve toprak ummun ortak malı olacaktı."⁶⁸

Şerefeddin Yaltkaya'nın çalışması, Şeyh Bedreddin

66) Nâzım Hikmet, *Bütün Eserleri*, Cilt 3, Sofya, 1968, s.471.

67) Nâzım Hikmet, *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*, Dost Yay., Ankara, 1968, s.15.

68) Cerrahoğlu, A. (Kerim Sadi), *Şeyh Bedreddin Meselesi*, Çığ Yay., İstanbul, 1966, s.40-41.

ve Börklüce Mustafa'yı suçlayan bir kitap. Suçlamanın temelini oluşturan iddia, Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa'nın ortaklaşmacı, iştirakçi veya komünizan bir düzen istemeleriydi. Bu iddiaların nasıl bir çarpıtma ürünü olduğu aşağıda ele alınacaktır. Nâzım, ağırlıklı olarak bu yanlış iddialardan hareket ederek, "yârin yanağından gayri" her şeyin ortak olduğu bir düzen savunan bir Şeyh Bedreddin destanı yazdı.

Nâzım bu kitabın yanı sıra, o tarihe kadar bu konuda yayımlanmış başka bazı çalışmalarını da inceledi. *Bezmi Nusret Kaygusuz'un* Şeyh Bedreddin-i Selçuki kitabı 1920 yılında yayımlanmıştı (Bu kitap, 1957 yılında Şeyh Bedreddin Simaveni adıyla ve 2005 yılında Şeyh Bedreddin adıyla yeniden basıldı).

Nâzım'ın destanı uzun süre yasaklandı.

1960'lı yıllarda Yön Dergisi'nin Nâzım Hikmet'in şiirlerini basmasının ardından eski kitaplar yeniden gündeme geldi. Dost Yayınları N. Hikmet'in *Bedreddin Destanı'nı* yeniden yayımladı. Daha sonra da Şeyh Bedreddin hakkında araştırma kitapları, romanlar ve bir oyun basıldı. Bunların büyük bölümü aşağıda sunulmaktadır.

Araştırmalardan bazıları: Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), Şeyh Bedreddin Meselesi (Çığ Yay., İstanbul, 1966). Abdülbâki Gölpinarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (Eti Yay., İstanbul, 1966, İsmet Sungurbey'in önsözüyle). Cemil Yener'in 58 sayfalık incelemesi ve ayrıca Vâridat çevirisi, Şeyh Bedreddin, Vâridat, Elif Yay., İstanbul, 1970. Ernst Werner'in 1964 ve 1974 yıllarında yayımlanan iki makalesi, kendisiyle 1978 yılında yapılan bir söyleşiyle birlikte, 2006 yılında Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa adıyla Kaynak Yayınları tarafından basıldı. Ernst Werner'in *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)* kitabında da Şeyh Bedreddin'e ilişkin bir bölüm vardır. Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, Döner Reklam Yay., İstanbul, 1977. Nedim Gürsel, Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine, Cem Yay., İstanbul, 1978. Vecihi Timuroğlu'nun Şeyh Bedreddin, Vâridat kitabı, V. Timuroğlu'nun 86 sayfalık "Şeyh Bedreddin Üzerine" yazısının ardından Bedreddin'in eseri Vâridat'ı vermektedir. (Türkiye Yazıları Yay., Ankara, 1979). İsmet Zeki Eyüboğlu, Şeyh Bedreddin ve Vâridat, Der Yay., 1980. Michel Balivet, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000. Esat Korkmaz, Şeyh Bedreddin ve Vâridat, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2007. Barış Çoban (der.), *Tarih-Ütopya-İsyan, Şeyh Bedreddin, Yaşamı, Fel-sefesi, İsyanı*, Su Yay., İstanbul, 2011. Eliaçık, İhsan, Şeyh Bedreddin, Tekin Yay., İstanbul, 2016.

Romanlardan bazıları: Erol Toy, *Azap Ortakları*, 2 cilt, 1973. Radi Fiş, *Ben de Halimce Bedreddinem* Yön Yay., İstanbul, 1978. M. Necati Sepetçioğlu, *Geçitteki Ülke*, İrfan Yay., İstanbul, 1979. Asyacan Ner-

min Devrimci, Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa İsyanı, Mola Kitap, 2014. Vehbi Bardakçı, Şeyh Bedreddin, Yârin Yanağından Gayri, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Oyun: Orhan Asena, *Simavnalı Şeyh Bedreddin*, Toplum Yayınevi, 1969.

Şeyh Bedreddin'in torunu Hafız Halil'in yazdığı Şeyh Bedreddin Menakıbnamesi ise Prof. Dr. Mehmet Kanar'ın manzum çevirisi olarak 2015 yılında yayımlandı (Tekin Yay., İstanbul).

Börklüce Mustafa hakkındaysa 2015 yılında *Börklüce Mustafa ve Tasvirü'l-Kulub (Kalplerin Tasviri)* kitabı yayımlandı. Mehmet Işıktan'ın bu kitabında önce Bedreddin ve Börklüce Mustafa hakkında bilgi, ardından Börklüce'nin *Tasvirü'l-Kulub* kitabının çevirisi verilmektedir (Karina Yay.).

Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa hakkında bazı araştırmalarda ve özellikle Cumhuriyet öncesi dönemde yayımlanmış kitaplarda yer alan bölümler, Abdülbaki Gölpınarlı-İsmet Sungurbey'in *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin* (s.x-xxxvii) ve A. Cerrahoğlu'nun Şeyh Bedreddin kitabında bulunmaktadır.⁶⁹

Ahmet Yaşar Ocak'ın *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17. Yüzyıllar)* kitabında Şeyh Bedreddin'e ilişkin çok önemli bilgi, tespit ve değerlendirmeler bulunmaktadır (Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s.136-202).

Bunların dışında çeşitli yayınlarda ve ansiklopedilerde Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'e ilişkin bilgiler yer aldı. Son yıllarda bu konuda çeşitli bilimsel dergilerde uzun makaleler de çıktı.

Bu çalışmaları birkaç grupta sınıflandırmak mümkündür.

İlk grupta, Şeyh Bedreddin'i yeren ve suçlayan değerlendirmeler yer almaktadır. Budeğerlendirmelerin büyük bölümünde, Şeyh Bedreddin ve müridleri, kadınlar dâhil her şeyde ortak mülkiyeti savunmakla ve İslamiyete karşı olmakla suçlanmaktadır.

69) Cerrahoğlu, A., a.g.k., 1966, s.4-62.

İkinci grupta, Şeyh Bedreddin ve müridlerinin ortak mülkiyeti ve dinler üstü bir kardeşliği savunduğunu düşünenler ve bu nedenle de Şeyh Bedreddin'i övenler bulunmaktadır.

Üçüncü grupta, Şeyh Bedreddin'in tarihte çok önemli bir konumunun olduğunu, ancak kendisinin ortak mülkiyeti savunduğuna ilişkin somut bir belge bulunmadığını, Börklüce Mustafa'nınsa ortak mülkiyetçi tavrına ilişkin gözlemlerin bulunduğunu düşünenler yer almaktadır. Galiba doğru tespit bu nitelikteki çalışmalarda ifade edilmektedir.

4.2. Börklüce'nin ortaklaşmacı görüşlerine ilişkin tek kaynak

Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in çağdaşları Bizanslı Doukas'ın yazdığı kitap, Börklüce Mustafa'nın ortak mülkiyeti savunduğuna ilişkin tek belgedir.

Doukas'ın kitabı ilk olarak 1956 yılında Vladimir Mirmiroğlu tarafından Türkçeye çevrildi ve *Bizans Tarihi* adıyla yayımlandı (İstanbul Fethi Derneği, İstanbul, 1956). Börklüce Mustafa'nın görüşleri hep bu kaynaktan yararlanılarak aktarıldı.

Prof. Dr. Bilge Umar, Michael Doukas'ın kitabını *Tarih, Anadolu ve Rumeli, 1326-1462* adıyla yeniden çevirdi. Bilge Umar, kitabın girişinde, Vladimir Mirmiroğlu'nun çevirisinde önemli hatalar, çarpıtmalar, keyfi çıkarma ve atlamalar ve eklemeler olduğunu belirtmektedir.⁷⁰

Bilge Umar'ın çevirisiyle Doukas'ın kitabında Börklüce'nin görüşlerine ve yaşamına ilişkin bölümün bir kısmı aşağıda sunulmaktadır (ayraç içindeki bölümler Bilge Umar'ın açıklamalarıdır):

"O günlerde, kırsal yöre insanı kaba saba bir Türk İonia Körfezi (İzmir Körfezi) girişinde doğu yanda, Khios/Sakız Adası karşısındaki, halk tarafından Stylarios (Rumcada: Koca direk, destek sağlayıcı büyük direk) diye anılan dağın yöresinde (Karaburun Yarımadası'nda), ortaya çıktı. Bu kişinin, mülksüz, yoksul Türklere vaazlar vererek yaydığı öğretilerine göre, kadınlar dışında her şey, örneğin yiyecekler, giyecekler, çift hayvanları, tarlalar, ortak mal olmalıydı. 'Ben senin evine kendi evim imiş gibi gelebileceğim ve sen benim evime senin evin gibi gelebileceksin; yalnız kadın kız takımı (ortaklık konusu olmaktan) hariç.' Hemen hemen bütün köylüleri kendine mürit edinmeyi başardıktan sonra, sinsî tutumla Hıristiyanların dostluğunu kazanma çabasına girişti. Bu amaçla, ulu orta diyordu ki, 'Türklerden bir kişi Hıristiyanların Tanrıya saygı göstermediğini öne sürerse, kendisi Tanrıya saygısı olmayan biridir' (=Hıristiyanlara kâfir demesi yanlıştır). Bunun üzerine onun öğretilerini benimseyenlerin hepsi denk gelip de bir Hıristiyanla

70) Umar, Bilge, "Çevirenin Sunuşu," Doukas, Mikhael, *Tarih, Anadolu ve Rumeli, 1326-1462*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s.vii-xvii.

karşılaşırsalar, onu konuk edip ağırlar oldular, sanki Zeus'un gönderdiği bir melek imiş gibi ona saygı gösterdiler."⁷¹

Doukas, kitabında Börklüce Mustafa'dan "sahte keşiş" olarak söz etmektedir. Doukas, Börklüce'nin ordusunun girdiği savaşları özetledikten sonra, yenilgiyle sonuçlanan son çatışmanın sonucunu şöyle anlatmaktadır:

*"Sonunda teslim olmağa mecbur edildiler; sahte keşiş de o aradaydı. Düşmanları onları yakaladı ve zincire bağlı olarak Ephesos/Selçuk'a getirdi; orada sahte keşişi her türlü işkenceden geçirdiler, ama beriki, kendisinin hayal kurguları nedeniyle, sarsılmaz ve kıvılcımdan kaldı. Bunun üzerine onu haç'a (haç biçiminde çapraz konmuş iki kalasa) çaktılar ve onu (bu haliyle) kalasalara çivilenmiş (mıh denen iri çivilerle çakılmış, mihlanmış) elleri açık (mıh'lanmış ellerini kapatamaz durumda) olarak bir devenin üstüne yerleştirdiler, zafer alayı gösterisi yaparcasına kentin içinde dolaşturdular. Onun müritlerinden, hoca (şeyh, dede) edindikleri kişileri (Dede Sultan denen Börklüce Mustafa'nın) öğretisini red ve inkâr etmeyenleri, bunların hepsini, onun gözleri önünde kıyımdan geçirdiler. Bu kişiler, 'Dede Sultan, eriş'den başka hiçbir şey söylemediler; söyledikleri (yapıtın özgün metninde Hellen yazımıyla, Türkçe aktarılmıştır; Doukas şimdi Rumcaya çevirisini vererek) 'Kutlas Peder, yetiş' demektir ve onların hepsi gülümseyerek can verdiler. Hatta çok uzun süre boyunca (öldürülmemiş) birçok müridi arasında, onun ölmediği, tersine yaşamakta olduğu inancı tutunmuştur (süregitmiştir); öyle ki, bantın denk getirmesiyle ben kendim, daha önce bütün bu olup bitenlerden sonra olaylar için ne diyorsun diye sorduğumda, yani olayları nasıl yorumluyorsun dediğimde, bana, onun (Börklüce'nin) ölmediğini, tersine karşıdaki Samos/Sisam Adası'na geçtiğini ve orada daha önceden sürdürdüğü yaşamı sürdürmekte olduğu yanıtını verdi. Ne bu hayal ürünlerine inandım, ne de onları aklın alacağı şeyler saydım."*⁷²

71) Doukas, M., a.g.k., 2008, s.98-99.

72) Doukas, M., a.g.k., 2008, s.101-102. Vladimir Mirmiroğlu'nun çevirisindeki anlatım için bkz. Gölpinarlı, Abdülbaki, *Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (önsöz,

Börklüce Mustafa'nın ortaklaşmacı/iştirakçi görüşlerine ilişkin tek kaynak, Doukas'ın yukarıda aktarılan alıntısıdır.

Börklüce Mustafa'nın Tasvirü'l-Kulub isimli bir kitabı vardır. Bu kitabı, bir girişle yayımlayan Mehmet Işıktaş'ın bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: "Bu risaleyi okuma isteğimin en büyük nedenlerinden birisi, Dede Sultan'ın, Dukas'ın anlatığı ortaklaşlık anlamında bir söyleminin olup olmadığı merakımdı. Risalede bu anlamda bir söylem bulunmamaktadır."⁷³

4.3. Yeren ve suçlayan yazarlar

Türk Ansiklopedisi'nde şu değerlendirme yer almaktadır: "İdris-i Bitlisi'nin anlattığına göre, Bedreddin, kendisine inananlarla bir devlet kuracak, ilim kuvveti ve tevhit sırrının gerçekleşmesiyle taklitçilerin milletlerini ortadan kaldıracak, mezheplerini yıkacak, Osmanlı ülkesinde yaşayan halk arasındaki din ayrılığına son verecek, haram olan bazı şeyleri helâl kılacak, toprağı ve mali adamları arasında eşit olarak dağıtacak, Müslüman olmayanları da bu işten faydalandıracaktı."⁷⁴

1957 yılında yayımlanan *Mufassal Osmanlı Tarihi*'nde "Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevîlik arasındaki farkların kalkmasını isteyen Şeyh Bedreddin, arazi ve emvalin müsavaten taksimine taraftardır"⁷⁵ deniyordu.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *İslam Ansiklopedisi*'nde Bilal Dindar'ın yazdığı Bedreddin Simavi maddesinde şu değerlendirme vardır:

Şeyhin eleştirilmesine yol açan sebeplerden biri de kendi eserlerinde açıkça görülmemekle birlikte, başta Börklüce Mustafa olmak üzere taraftarlarının özel mülkiyeti reddetmeleri, her türlü mülkün halkın ortak malı olduğunu savunmaları, kadın erkek bir arada sazlı içkili ayinler düzenlemeleri ve umumiyetle ibâhiliği savunmalarıdır. Son yüzyılda Türkiye'de bazı Marksist yazarlar bu tür fikirleri Bedreddin Simâvî'ye mal ederek onun ve taraftarlarının başlattığı olayları devrimci niteliği olan bir halk hareketi şeklinde yorumlamış, bu yönde çeşitli fikri ve edebî eserler kaleme almışlardır. Ancak şeyhin mâsumiyetini savunan kaynaklar bu tür görüş ve uygulamaların onun taraftarlarınca ih-

İsmet Sungurbey), Eti Yay., İstanbul, 1966, s.xi-xii. Aynı metin şu kitapta da yer almaktadır: Balivet, Michel, Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyân, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.75-76.

73) Işıktaş, Mehmet, *Börklüce Mustafa ve Tasvirü'l-Kulub*, 2015, s.41.

74) Milli Eğitim Bakanlığı, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt VI, Ankara, 1953, s.7.

75) *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.1, İstanbul, İskit Yay., 1957, s.255.

das edildiğini ve şeyhin günahsız olduğunu, hatta ihtilâl hevesinde dahi olmadığını belirtmişlerdir.⁷⁶

1961 yılında yayımlanan İslam Ansiklopedisi'nde şu değerlendirmeler yer alıyordu: "Şeyh, (...) saz ve şaraba izin veriyor, her şeyin insanlar arasında müşterek ve mübah olduğunu söylüyordu. (...) Şeyhe ve halifelerine uyanlar arasında, Türklere ziyade Yahudi ve Hıristiyanlar görülüyordu ki, bu da onların bol huzur ve kolayca servet temini gibi vaatleri çok cazip bulmalarından ileri geliyordu."⁷⁷

Enver Behnan Şapolyo'nun 1964 yılında yayınlanan *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* kitabındaki değerlendirme de aynı niteliktedir.

Yılmaz Öztuna'nın *Türkiye Tarihi* kitabındaki değerlendirme de benzer niteliktedir: "Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik arasında bir fark olmadığı ve bunların eşit tutulması lâzım geldiği iddiasındadır. En nihayet, her türlü mülkiyetin kaldırılması ve toprak ile malın müşterek olmasını tavsiye eder ve bunlara dayanarak geniş bir propagandaya girişir."⁷⁸

Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* kitabında, Bedreddin hareketini Alevilerle bağlantılı göstermektedir:

76) Dindar, Bilal, "Bedreddin Simâvî", Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam Ansiklopedisi, s.334.

77) İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1961, s.446.

78) Öztuna, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, Cilt 3, Hayat Kitapları, 1964, s.135.

"Şeyh Bedreddin hareketi dikkate şayan bir hâdisedir; bu ayaklanma tıpkı XIII. yüzyılın ortalarına doğru tertip edilmiş olan Baba İshak ihtilaline benzemektedir; Baba İshak, nasıl Babâî ve Alevilere istinaden propaganda yaparak muhitini hazırlayıp Selçuklu kuvvetlerinin Suriye ve Elcezire taraflarındaki meşguliyetinden istifade ile Malatya, Maraş, Sivas, Çorum, Tokat, Amasya ve etrafındaki taraftarlarını ayaklandırdı ise, Şeyh Bedreddin de halifeleri vasıtasıyla hem Anadolu ve hem Rumeli'de hazırlamış olduğu Alevî muhitlerinde aynı suretle hareket etmiştir. Bir nevi Alevî kıyımı olan Şeyh Bedreddin vak'asından sonra hükümet ihtiyatlı davranmakla beraber memleketteki serbest fikir hayatına dokunmamıştır."⁷⁹

Aşağıda ele alınacağı gibi, Şeyh Bedreddin Sünniydi. Zındık (sapkın, heretic) veya mülhid (ateist) olduğu için değil, devlete isyan suçundan idam edildi. Ayrıca ortaklaşmacı/iştirakçi görüşler savunduğuna ilişkin bir belge de yoktur. Şeyh Bedreddin'e olumsuz yaklaşımların bu tavrının bir nedeni, Şeyh Bedreddin'in öldürülmesi sonrasında yüzyıllar boyu yaşayan Bedreddinlü, Bedreddin Süfileri veya Simavenî Tâyifesi olarak da anılan müridlerdir. Bu müridlerin savundukları ve uyguladıkları, Şeyh Bedreddin'in düşüncelerinden farklıdır. A. Yaşar Ocak'ın belirttiğine göre, bu müridler, çağımızda Trakya'da yaşamakta olan Balkan Alevileridir. Osmanlı döneminden itibaren bu akım "kâfir", zındık ve mülhid olarak suçlanmış, baskı altına alınmıştır.

4.4. Öven yazarlar

Bezmi Nusret Kaygusuz, 1920 yılında yayımlanan kitabında Şeyh Bedreddin'in komünist olmadığını, ancak sosyal demokrasi niteliğinde bir ortaklaşmacılığı savunduğunu düşünmektedir:

"Bedreddin o tarihten 400 yıl sonra gelişen Sosyal Demokrasi'yi daha o zamanda yaymak ve uygulamak emelinde idi.

"Şeyh'in mesleğinde hakiki sosyalistlerin amaçladığı insanî kuralların cümlesi mevcuttur. (...) İştirakçiliğin mümeyyiz vasfı insan haklarını ve fikir hürriyetini mukaddes tanıması, hükümeti vatandaşın emrine ve iradesine bağlı bilmesi ve başkasının vatanına karşı ihtiras beslememesidir. (...) Şeyh'in kolektivistliğe dayanan doktrinini şimdiki Sovyetizm ile karıştırmamak lazım gelir.

"Franz Babinger, Bedreddin'in tarikatında iştirakçilik izleri bulunduğunu kaydettikten sonra (...) "⁸⁰

Nâzım Hikmet'in 1936 yılında basılan destanı da bu niteliktedir.

79) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, 4. Bası, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1982, s.534.

80) Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Şeyh Bedreddin*, İleri Yay., İstanbul, 2005, s.112

1960'larda Şeyh Bedreddin'in ortak mülkiyetçi görüşleri olduğunu gündeme getiren ilk kişi, herhalde Orhan Hançerlioğlu oldu.

Orhan Hançerlioğlu, ilk baskısı 1965 yılı Ocak ayında yapılan *Başlangıcından Bugüne Mutluluk Düşüncesi* kitabında, hiçbir kaynak göstermeden, şu değerlendirmeyi yaptı:

"On dördüncü yüzyıl, kronolojik sırada, karşımıza bir Türk toplumcusunu çıkarmaktadır. Şeyh Bedrettin (1357-1420). Bedrettin de, kendinden önceki toplumcular gibi, on beşinci yüzyılın ilk yıllarında, eşitliği ve mal ortaklığını savunmaktadır. Bedrettin, tasavvuf çerçevesi içinde, kendine özgü bir maddecidir. Şöyle diyor: Tanrı dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Öyleyse bu dünyanın toprağı ve bu toprağın ürünleri hepimizin ortak malı olmalıdır. Birinin mal toplayıp öbürünün aç kalması Tanrının amacına aykırıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyama kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar, hepimiz içindir. Bütün dinler birdir. Müslüman, Hıristiyan, Müsevî, Mecûsî hep aynı Tanrının kuludur. Aralarında kardeşlik, sevgi ve saygı olmalıdır. Birbirlerini sevenler ve sayanlar her zaman birleşebilirler."⁸¹

Orhan Hançerlioğlu'nun kaynak göstermeden Şeyh Bedreddin'e ait olduğunu ileri sürdüğü görüş, başka yayınlarda da tekrarlandı.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı da, Sosyalist Gazetesi'nde 1966-1970 yılları arasında yayımlanan Şeyh Bedreddin değerlendirmesinde, Bedreddin'in programı konusunda açık bir değerlendirme yapmasa da, Bedreddin'in sosyal devrim açısından büyük

81) Hançerlioğlu, Orhan, *Başlangıcından Bugüne Mutluluk Düşüncesi*, Üçüncü Basılış, Varlık Yay., İstanbul, 1973, s.205-206. Orhan Hançerlioğlu, kitabının 232. sayfasında da, yine kaynak göstermeden, aynı alıntıyı vermektedir. Orhan Hançerlioğlu, bu alıntıyı ve yaklaşımı daha sonraki kitaplarında da yineledi. Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1977, s.166-169; *Felsefe Ansiklopedisi*, *Düşünürler Bölümü*, Cilt 1, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1985, s.64.

önemini şu şekilde ifade etti: "Simavnalı Şeyh Bedreddin, gerek Türkiye Devrim tarihinin, gerekse bütün insanlığın Sosyal Devrim tarihinin en ilgi çekici, en büyük kahramanlarından biridir. (...) Şeyh Bedreddin'in zamanına kadar medeniyetler dıştan gelen barbar akınlarıyla (tarihsel devrimle) yıkıldılar. (...) Şuursuz medeniyet yıkılışları karşısında ilk sosyal devrimi yapmaya çalışan, modern çağın müjdecisi Bedreddin, düşünce ile davranışlarını birleştiren büyük bir kişidir. Düşüncelerini *Varidat* ve *Teshil* isimli kitaplarında söylemiştir."⁸²

İhsan Eliaçık da Şeyh Bedreddin'in ortaklaşmacı veya iştirakçi bir çizgide olduğu görüşündedir. 2016 yılında yayımlanan Şeyh Bedreddin isimli kitabında şunları yazıyor:

"Avrupa'da Katarlar, Trakya'da Begomiller, Ege'de Bedreddiniler, Orta Anadolu'da Ahiler, Kalanderiler, Azerbeycan'da Hurufiler, Irak'ta, Suriye'de, Ortadoğu'da Karmatiler'in ardılları; bunların hepsi aynı fikirleri savunurlar. Kendi yaşadıkları bölgelerdeki sultanlara ve saraylara karşı çıkıp, ortaklaşacı bir mülkiyet çerçevesinde, yârin yanağından gayri her şey ortak anlayışını savunan gruplardır."

"Hasan Sabbah'ın 360 kalesi vardı; bugünkü tabirle 360 kantonu, küçük yerleşim birimleri vardı. İslamiyet, saraylarda imparatorluklar şeklinde değil, küçük yerleşim birimlerinde azar azar nüfuslarla, ortaklaşacı üretim ve paylaşım düzeni ile yaşanır diyorlar. Şeyh Bedreddin bu görüşün, Karmatilerin bir devamıydı. (...) Saray dışındaki İslami akımlar hep yerinden yönetimi, padişahçılığı değil ortaklaşacılığı, küçük birimler halinde yaşamayı, beraber üretmeyi ve paylaşmayı savunmuşlardır."

İhsan Eliaçık, Dukas'ın anlatımlarını aktardıktan sonra şunları yazıyor: "Bizanslı tarihçinin bu anlatımı Bedreddin hareketinin genel karakterini de resmediyor. Aslında bu fikirler ne Şeyh Bedreddin'e ne de çağdaş hareketlerde ilk defa görülen fikirler değildi. Az önce geçtiği ta Ebuzer'den beri gelen bir tarihsel fikri damarın o günkü biçimiydi."⁸³

Günümüzdeki yaygın görüş, Şeyh Bedreddin'in eşitlikçi, ortak mülkiyetçi, ortaklaşmacı, iştirakçi bir düzen için mücadele ettiğidir. Şeyh Bedreddin ve halifeleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in aynı görüş ve idealleri savunduğuna inanılmaktadır.

4.5. Nesnel değerlendirmeler

Osmanlı tarihçilerinin en önemlilerinden olan Prof. Dr. Mustafa Akdağ, 1959 yılında yayımlanan *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1243-1453)*

82) Yazılarını yeniden basımı için bkz. Kıvılcımlı, Hikmet, "Tarihin İlk Sosyal Devrim Hareketinin Lideri Şeyh Bedreddin," *Bilim ve Ütopya*, Sayı 106, Nisan 2003, s.36-42.

83) Eliaçık, R. İhsan, *Şeyh Bedreddin*, Tekin Yay., İstanbul, 2016, s.13, 19-20 ve 33.

kitabında Şeyh Bedreddin'in hareketini orta Anadolu'daki Babâlik gibi hareketlerden farklı değerlendirmektedir:

"Şeyh Bedreddin namına ilk büyük ayaklanmanın Karaburun ve Aydın taraflarında görülmesi, bunun üzerine, şeyhin, Anadolu'da herhangi bir tarafta değil de, Rumeli tarafında Bulgaristan'ın Deliorman bölgesinde harekete geçmesi ve başına, bazı akıncı, tımarlı sipahi ve medrese talebesinin dahi toplanması bize şunu anlatıyor ki, bu isyan, Orta Anadolu, Yeşilirmak çevrelerinden Eskişehir ve Bursa taraflarına kadar faaliyetlerine ve tekkelerine rastladığımız Babâlik-Bâtunilik tarikatları içinde bir hareket değildi."⁸⁴

"Şeyh Bedreddin isyanı (...) yalnız Anadolu'nun geniş Bâtınî muhitlerini alâkadar etmemiş olmasıyla değil, bu isyânı tertip eden şefin Osmanlı devlet ricâline dâhil bir şahsiyet bulunması itibarıyla de mâzideki tarikat isyanlarından farklıdır."⁸⁵

Cemil Yener, 1970 yılında yayımlanan kitabında *Vâridat'ın* başına yazdığı bölümde şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

"Şeyh Bedreddin'in ne yapmak istediğini bütün açıklığı ile bilmiyoruz. Ancak yapacağı devrimlerin ilkeleri ne olursa olsun, çevresine toplananların, Şeyhe bir kurtarıcı olarak ve savunduğu düşünceleri benimseyerek bağlanmış olduklarını sanmıyorum. Aydınlanmamış halk yığınları arasında bir düşünce, ya da ülkünün sürümü olamaz. Böyle topluluklar gelenekler, görenekler ve alışkanlıkları ile yönetilir."

"Şeyh Bedreddin'in kurmak istediği düzen, dinsel bir nitelikte olamaz. Çünkü o, dinler arasında bir ayırım yapmıyor. Kendisinin de söylediği gibi, düşüncelerini gizlediği için, kurmayı düşündüğü düzenin nitelikleri ve sınırları kesinlikle aydınlanamaz."⁸⁶

İsmet Zeki Eyüboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi* kitabında ihtiyatlı bir dil kullanmakta ve ortaklaşmacı/iştirakçi görüşlerin Börklüce Mustafa aracılığıyla yayıldığını belirtmektedir:

"Osmanlı kaynaklarında, Şeyh Bedreddin'le ilgili olarak gösterilen düşünceler arasında toplum düzenini, aile kurumunu, malvarlığını konu edinen savlar çoktur. Bu savlara göre bütün insanlar arasında malvarlığı eşitliği temeldir. Yeryüzü belli ulusların, belli yönetimlerin değil bütün insanların ortaklaşa yararlanmaları gereken bir alandır. Başlıca değer kaynağı emektir. Bütün insanlar eşit ölçüde çalış-

malı, üretilenlerden gene eşit oranda yararlanmalıdır. Kadın-erkek birliğinden oluşan aile kurumunda erkeğin egemenliği insan varlığına aykırıdır. Bütün toplum kurumlarında kadın-erkek eşitliği temel olarak alınmalıdır. Üretmeden tüketmek yasal değildir. Tanrının birliğine inanmış bütün dinlerin ereği bir olduğuna göre 'mezhep' ayrılıkları gereksizdir, insan eşitliğiyle bağdaşmaz. Börklüce Mustafa aracılığıyla yayıldığı bildirilen bu görüşler nedeniyle Şeyh Bedreddin, gerçekte herhangi bir tarikat ya da mezhep kurmamıştır."⁸⁷

Abdülbaki Gölpınarlı, 1966 yılında yayımlanan *Sınavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin* kitabında Bedreddin'in iştirakçiliği/ortaklaşmacılığı savunduğu görüşüne karşı çıkmaktadır: "Bedreddin herhalde bir inkılâb yapmak emelindeydi; fakat bu hususta şeriatı iptâl değil, kendi görüşüne, anlayışına göre ihyâ etmek emelini gütmekteydi ve Mehdi hâdiselerini gözünün önünde tutuyor, kendisini bir 'Sâhib-zamân' sayıyordu."⁸⁸

Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik* kitabında da Bedreddin'e atfedilen iştirakçilik fikrine karşı çıkmaktadır: "Hele Bedreddin'e atfedilen iştirakçilik fikrinin, Şia'yla hiçbir ilgisi olmadığı gibi onun fikirlerini belirten 'Vâridat'ında da buna dair açık bir ifade yoktur."⁸⁹

Vecihi Timuroğlu, Şeyh Bedrettin, Varidat isimli kitabında Bedreddin'in programının sınırlılığına dikkat çekmektedir: "Şeyh'in kuracağı devletin niteliği neydi? Bu konuda, elimizde kesin belgeler yoktur. Şeyh'in hiçbir yapıtında da böyle bir kanıt verilmemektedir. Ama her zaman adaletten söz ediyor. Adalet üzere hüküm sürmekten söz açıyor. Bu adaletin İslâm üzere bir adalet olması büyük bir olasılıktır. Çünkü tüm yapıtlarında, Hanefi Fıkhi egemendir."⁹⁰

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, ikinci baskısı 1999 yılında yapılan Osmanlı *Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15-17. Yüzyıllar)* kitabında Şeyh Bedreddin'in ortaklaşmacı bir düzen yanlısı olduğuna ilişkin hiçbir kanıt bulunmadığını belirttikten sonra, Bedreddin ile halifeleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal arasında da görüş farkı bulunduğunu saptamasını yapmaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak, Şeyh Bedreddin'in *Vâridat* kitabının da büyük olasılıkla Bedreddin'in anlattıklarının bir müridi tarafından derlenmesiyle oluştuğunu ileri sürmektedir.

Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde yaşayan Prof.

84) Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.No.131, 1959, s.283

85) Akdağ, M., a.g.k., 1959, s.285

86) Yener, Cemil, *Şeyh Bedreddin, Vâridat*, Elif Yay., İstanbul, 1970, s.29, 51.

87) Eyüboğlu, İ.Z., a.g.k., 1987, s.420-421.

88) Gölpınarlı, a.g.k., 1966, s.40.

89) Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yay., İstanbul, 1979, s.171.

90) Timuroğlu, Vecihi, *Şeyh Bedrettin, Varidat*, Türkiye Yazıları Yay., Ankara, 1979, s.28.

Dr. Ernst Werner'in 1964 ve 1974 yıllarında yayımlanmış iki makalesiyle Yıldırım Dağyeli'nin kendisiyle 1978 yılında yaptığı ve aynı yıl *Bora Dergisi*'nde yapılan görüşmeyi içeren *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa* kitabı önemli değerlendirmeler içermektedir. E. Werner, Bedreddin'in ortak mülkiyetçi bir yaklaşımının bulunmamasına karşın, çok daha gerçekçi ve önemli amaçlar peşinde mücadele ettiği görüşündedir:

"Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa isyanını, tüm Türkiye tarihinin en önemli olayı olarak görüyorum. Ben de Münih'te yaşayan ve Şeyh Bedreddin üzerine bir inceleme yazmış olan Fransız Babinger'le birlikte, Şeyh Bedreddin'in dünya tarihinin en önemli kişilerinden biri olduğu görüşündeyim.⁹¹ Bedreddin, "İslamın Ortodoks Hıristiyanlığa yakınlaşması yoluyla bir İslam reformunu amaçlıyordu." "Börklüce Mustafa'nın ortak mülkiyet çağrısı, ustadının ufku dışında kalıyordu. Feodal devlet kesinlikle parçalanmamalı, onun yerine ütopyik bir halk iktidarı getirilmemeli; tersine, radikal bir reforma tabi tutulmalıydı. (...) Mustafa'nın yönelimi sınıfsal yapının parçalanmasına, tüketim komünizmine, dinsel, toplumsal ve ekonomik eşitliğe doğruydü. Radikal ütopyacılıkla noktalandı."

"Bedreddin, Latin-Yunan kiliseler birliği tasarımı'nın karşısına, dinlerin, hükümdarların, kabilelerin ve halkların yan yana ve karşı karşıya yaşamasını üreten bir birlikte yaşama dönüştürmeyi vaat eden İslami-Hıristiyan bir kültür sentezini koyuyordu. Bu ve yalnızca bu anlamda Bedreddin'in girişimi, Osmanlı tarihinde emsalsiz bir olaydı, öyle de kalacak ve 16. yüzyılın Kızılbaş isyanlarından nitelikle ayrılacaktı. O, kendini, Balkanlar'daki egemen sınıfa sultan, halka ise mehdi olarak tanıtıyordu."

Ernst Werner, ilk baskısı 1966 yılında yapılan *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481)* isimli kitabında da Şeyh Bedreddin'e ilişkin benzer önemli değerlendirmeler yapmaktadır:

"Bedreddin çok gezip görmüş, çok üstün kültürlü bir din bilginiydi; devletin kuvvet dengelerini iyi taniyordu, üstelik kazaskerlik gibi yüksek bir devlet görevi yüklenmişti. M. Akdağ bu olguya büyük önem veriyor, çünkü Bedreddin eninde sonunda egemen sınıftan sayılıyordu. Devlet adamı olarak kazandığı deneyimleri isyanı hazırlarken de kullanıyordu. Bu durum onun başkaldırısını önceki tüm ayaklanmalardan nitelik açısından farklı kılıyordu. Onun amaçlarında Mustafa'nın kafasındaki eşitlik ideali ve komünizm deneyi yoktu. 'Tüm feodal toplumu yadsayan bir devrimci' değildi. Sadece bir reformcuymdu o. Mehmed'i devirmenin ancak sipahiler kendisinden yüz çevirdikleri zaman mümkün olduğunu biliyordu. Sipahileri eşitlik ilkesiyle kendi yanına çekemezdi, ancak onlara toprak vaadinde bulunabilirdi. Buna karşılık Hıristiyanlarla uzlaş-

91) Werner, Ernst, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa*, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s.22.

ma fikrini Börklüce'yle tamamıyla paylaşıyordu. (...) Bedreddin, geniş çaplı hoşgörü düşüncesiyle, Türkler ve yerli halk arasında bir kaynaşma sağlamak istiyordu. Dinlerin eşitliği ilkesini bu amaçla yayıyordu (...) Yeniler ve yenilenler yeni bir devlet sistemi içinde kaynaşmış bir toplum oluşturmahydılar ve bu toplum, Katolik Avrupa'ya direnecek istem ve güçte olmahydı. Ortodoks Grekler ve Slavlar bir İslam-Hıristiyan Devleti içinde Batı kilisesine karşı cephe alarak birleşmeliydiler. Şeyh, bir Latin-Grek kiliseler birliği düşüncesine karşı bir İslam-Hıristiyan toplumları senteziyle çıkıyordu, böyle bir toplumda dinsel ve etnik sınırlar kalmayacaktı. Yöneten ile yönetilenleri bağlayan ortak çerçeve hoşgörüydü, hümanizm düşüncesiydi. Sınıfsal egemenliğin kaldırılmasını düşündüğü yoktu. Ütopik planları ve pratikleri bir yana bırakıyordu.⁹²

Bu dönemde Osmanlı'ya karşı Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi önemli bir tartışma konusuydu. Bu nedenle, Şeyh Bedreddin'in çabası son derece önemliydi. Abdulhamit Kırmızı'nın anlatımlarına göre, Şeyh Bedreddin'in mücadelesinin sürdüğü dönemde Bizans toplumu ikiye bölünmüştü. Kimileri, Ortodokslarla Katoliklerin birleşmesini savunuyordu. Böylece Batı'nın yardımı alınabilecek ve Osmanlı'nın ilerlemesi durdurulabilecekti. Diğerleri ise iki kilisenin birleşmesine karşı çıkıyor ve bunun küfür anlamına geleceğini ileri sürüyordu. Doukas ise iki kilisenin birleşmesinden yanaydı.⁹³

Michel Balivet de, Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyân isimli kitabında Bedreddin'in ortak mülkiyetçi bir düzen uğrunda mücadele ettiği görüşüne karşı çıkmaktadır: "Bedreddin'in ideolojik sistemi konusunda toparlanabilen unsurları analiz ederken, ona mal edilen 'kolektivist' ('iştirakçi') düşüncelerin yalnızca Börklüce'ye atfen dile getirildiğini, bunun da yalnızca Dukas'ın metninde yer aldığı gözden uzak bulundurmamak gerekir. (...) Osmanlı kaynakları ahlında sapkınlık terimleri konusunda çok zengindir ama şeyh ve başlıca müridi konusunda bazı modern Türk yazarları gibi iştirakçilik ve buna benzer hiçbir kavramdan söz etmezler."⁹⁴

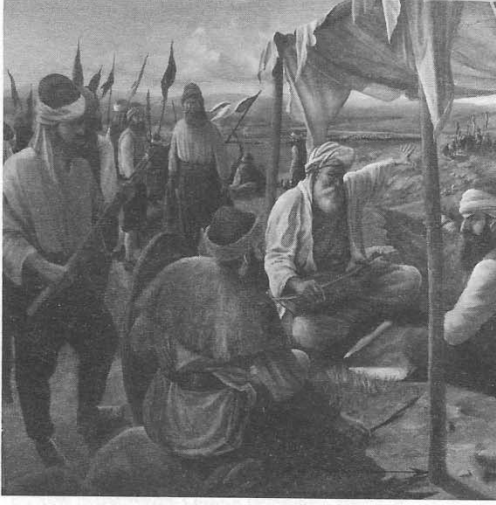
Bedreddin'in en önemli eseri olan Vâridat'da "Ne Dukas'ın Börklüce konusunda sözünü ettiği mal paylaşımı, ne Osmanlı vakanüvislerin ileri sürdüğü sultana karşı açık isyan ve mehdilik iddiası, ne (...) 'mum söndü' ayinleri, ne özel bir Hıristiyanseverlik,

92) Werner, Ernst, *Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa*, Kaynak Yay., İstanbul, 2006, s.22.

93) Kırmızı, Abdulhamit (ed.), *Son Dönem Bizans Tarihleri ve Osmanlı Anlatımları*, Kırmızı, Abdulhamit, "Dukas Tarihi," Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009. A. Kırmızı'nın söz konusu yazısında Doukas'a ilişkin çok ilginç bilgiler yer almaktadır.

94) Balivet, Michel, *Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyân*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000, s.83

ne de dinler üstü bir anlayış söz konusu edilir.⁹⁵

"Aslında Bedreddin'in siyasi tavrı bile kesinlikle saptanmış değildir; 1416 isyanı ona mal edilse de, onun bu isyanın itaat edilen şefi ve etkin elebaşı olduğu, kuşkusuz Osmanlı yanlısı kaynaklar tarafından ileri sürülen, ancak başta torunu olmak üzere yakınları tarafından sürekli olarak reddedilen bir varsayımdan öteye geçmemektedir."⁹⁶ Yukarıdaki alıntılardan anlaşıldığı kadarıyla, Şeyh Bedreddin hakkındaki üçüncü grup değerlendirme daha inandırıcıdır.

Sonuç

Kapitalizm 14. ve 15. yüzyıllarda bazı Akdeniz kentlerinde geliştikten sonra, 16. yüzyılda bazı ülkelerde hâkim üretim biçimi oldu. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte işçi sınıfı büyüdü ve özellikle 1780'lerdeki I. Sanayi Devrimi sonrasında işçilerin yaşam standartlarında büyük gerileme oldu, ortalama ömür geriledi.

Bu kötüleşme, özellikle İngiltere'de 19. yüzyılın ilk yarısında büyük işçi olaylarına yol açtı. 1848 ihtilalleri de İngiltere dışında Avrupa'nın birçok ülkesinde etkili oldu.

Bu süreç, 19. yüzyılın ikinci yarısında bilimsel sosyalizmi geliştirdi. İngiliz ekonomi politiği, Alman felsefesi ve Fransız ihtilalciliğinin sentezi ve geliştirilmesi olarak gelişen bilimsel sosyalizm, sınıfsız ve sömürsüz bir dünyaya ulaşmada sınıf mücadelelerini temel aldı ve işçi sınıfının böyle bir tarihsel misyonu olduğunu tespit etti.

Kapitalizm, yarattığı tüketim çılgınlığı, silahlanma

95) Balivet, M., a.g.k., 2000, s.109

96) Balivet, M., a.g.k., 2000, s.119

ve savaşlarla, insanlığın ve dünyamızın geleceğini de tehdit etmektedir. Kapitalizmin insanlığı ve dünyayı yok etmeden tarihin çöplüğüne atılmasından, diğer bir deyişle, cennetin yeryüzünde yaratılmasından insanlığın tümü yararlanacaktır.

Günümüzde ulaşılmış olan teknolojik düzey, tüm dünya halklarının temel gereksinimlerini karşılayabilecek kadar gelişkindir. Üretici güçlerin gelişim düzeyi, başka hiçbir toplumsal sınıfı veya halkı sömürmeden, herkesin temel ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayabilecek kadar ileridir. Ayrıca, gösterişe ve israfa dayanmayan ve üretimin amacının kâr değil de ihtiyaçların karşılanması olduğu bir toplum düzeninde, birçok ürün gereksiz olacaktır. Böylece eğitime, sağlığa, konutlara, insanı olgunlaştıran etkinliklere çok daha fazla kaynak ve zaman ayrılacaktır. İnsanların çok daha az çalışarak çok daha fazla gerekli ürün ürettiği bir toplumda, herkes üretilen ürünler ve sunulan hizmetlerden ihtiyacına göre pay alabilecektir. Üretim araçlarının ve belki de konutların toplumsal (ortak) mülkiyette olduğu bir toplumda, herkes hem çok daha zengin olacaktır, hem de malsız-mülksüz. İnsanların yaşamlarının, huzur ve refahlarının toplumun güvencesi altında olduğu bir toplumda, bireycilik ve bencillik de az rastlanan hastalıklar haline dönüşecek, insanlar arasındaki ilişkilerde dostluk, yoldaşlık, birliktelik, dayanışma hâkim olacaktır. Evlilik, çıkar ilişkilerine dayalı olmaktan çıkacak, kadın ve erkeğin özgür iradeleri ve eşit haklarıyla sevgi temelinde birlikteliğe dönüşecektir.

Gereksiz birçok ürün artık üretilmeyeceğinden, israf önleneyeceğinden, ürünler dayanıklı yapılacağından, üretimin amacı kâr değil ihtiyaçların karşılanması olacağından, doğanın bizlere sunduğu kaynaklar korunacaktır.

Böyle bir dünyada polise, askere, istihbarat örgütlerine de ihtiyaç kalmayacak, bu insanların üretken faaliyete geçirilmesi sağlanacaktır. Güvenlik ve savunma harcamalarının kaldırılması da çok büyük kaynakların yararlı amaçlar için kullanılmasını sağlayacaktır. Devlet nitelik değiştirecek, bazı düzenlemeleri yapan bir kuruma dönüşecektir.

İlkel komünal toplumun geri üretici güçler düzeyi nedeniyle zorunlu olarak biçimlendiği dayanışmacı insan ve toplum ilişkileri, ileri üretici güçler düzeyinde refah temelinde gelişecektir.

Yunus Emre, Baba İlyas, Börklüce Mustafa, Thomas Münzer ve insanlık tarihinin birçok bilge ve kâmil insanı, çağımızda yaşasaydı herhalde yeryüzünde böyle bir cennet yaratmak isterdi.

*Bu yazı yazarın *Cenneti yeryüzünde yaratmak: Sınıfsız ve sömürsüz bir dünya mücadelesi tarihinden sayfalar* adlı metninden kısaltılarak hazırlanmıştır.

**y.yildirimkoc@gmail.com

www.yildirimkoc.com.tr